

25/2013

Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen
sovittelua koskeva kokeilu
käräjäoikeuksissa 1.1.2011–31.12.2013

Loppuraportti

*oikeusministeriö
justitieministeriet*

25/2013

Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen
sovittelua koskeva kokeilu
käräjäoikeuksissa 1.1.2011–31.12.2013

Loppuraportti

20.5.2013

Julkaisun nimi Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen sovittelua koskeva kokeilu käräjäoikeuksissa
1.1.2011–31.12.2013
Loppuraportti

Tekijä Kokeiluprojektin ohjausryhmä
puheenjohtaja Anna-Kaisa Aaltonen

**Oikeusministeriön
julkaisu** 25/2013
Mietintöjä ja lausuntoja

OSKARI numero OM 1/31/2010

ISSN-L 1798-7105
ISSN (PDF) 1798-7105
ISBN (PDF) 978-952-259-292-7

URN URN:ISBN:978-952-259-292-7
Pysyvä osoite <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-292-7>

**Asia- ja avain-
sanat** käräjäoikeudet, lapsen huolto- ja tapaamisoikeus, riita-asiat, siviiliprosessi,
tuomioistuinsovittelu

Tiivistelmä Oikeusministeriön tavoitteena on parantaa lasten asemaa oikeusprosesseissa. Koska lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevissa riidoissa sovinnon löytäminen on tärkeää, oikeusministeriö asetti 26.1.2010 työryhmän selvittämään asiantuntija-avustajan käytön kokeilemista huolto-oikeudenkäynneissä. Työryhmän 30.6.2010 antaman mietinnön pohjalta aloitettiin 1.1.2011 Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeuksissa kokeilu asiantuntija-avustajan käyttämisestä lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa tuomioistuinsovittelussa. 1.9.2012 kokeiluun liittyivät Pirkanmaan, Keski-Suomen, Etelä-Karjalan, Kanta-Hämeen, Pohjanmaan, Lapin ja Kemi-Tornion käräjäoikeudet.

Kokeilun toteuttamista, seuranta, kehittämistä ja johtopäätösten tekoa varten asetettiin ohjausryhmä, joka on tähän mennessä kokoontunut 15 kertaa. Kokeilun ensimmäisen vuoden lopussa laadittiin väliraportti. Loppuraportti on laadittu 1.1.2011–31.12.2012 saatujen kokemusten perusteella.

Kokeilu on tuonut myönteisiä tuloksia. Vuoden 2012 loppuun mennessä seurannan kohteena olleessa neljässä käräjäoikeudessa oli tullut vireille yhteensä 575 sovitteluasiaa, joista 435 on päättynyt. Sovitteluistunnossa käsitellyissä jutuissa noin 77 prosentissa on tehty joko kokonaissovinto (62 %) tai osasovinto (15 %). Sovittelun mediaanikesto on ollut noin 2,5 kuukautta, mikä on vähemmän kuin oikeudenkäynnin keskimääräinen kesto. Lisäksi sovittelut ovat vähentäneet sosiaalitoimelle tehtyjä selvityspyyntöjä. Valtaosa (84 %) palautekyselyyn vastanneista vanhemmista on ollut tyytyväisiä sovitteluun. Tuomareiden ja asiantuntija-avustajien yhteistyö on sujunut hyvin.

20.5.2013

Publikationens titel	Försök med medling av vårdnadstvister med hjälp av ett sakkunnigbiträde vid tingsrätter 1.1.2011–31.12.2013 Slutrapport
Författare	Styrningsgruppen för försöksprojektet, ordförande Anna-Kaisa Aaltonen
Justitieministeriets publikation	25/2013 Betänkanden och utlåtanden
OSKARI nummer	OM 1/31/2010
ISSN-L	1798-7105
ISSN (PDF)	1798-7105
ISBN (PDF)	978-952-259-292-7
URN	URN:ISBN:978-952-259-292-7
Permanent adress	http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-292-7
Ämnes- och nyckelord	tingsrätter, vårdnad om barn och umgängesrätt, tvistemål, civilprocess, medling i domstol
Referat	<p>Justitieministeriet strävar efter att förbättra barnens ställning vid rättsprocesser. Eftersom det är viktigt att uppnå en förlikning i tvistemål som gäller vårdnad om barn och umgängesrätt, tillsatte justitieministeriet den 26 januari 2010 en arbetsgrupp för att utreda möjligheterna att genomföra ett försök med användning av sakkunnigbiträden vid rättegångar om vårdnad om barn. Utgående från arbetsgruppens betänkande av den 30 juni 2010 inleddes det vid Helsingfors, Esbo, Uleåborgs och Norra Karelen tingsrätter ett försök med användning av ett sakkunnigbiträde vid medling i domstol när det gäller tvister om vårdnad om barn, umgängesrätt och underhåll för barn. Den 1 september 2012 utvidgades försöket till Birkalands, Mellersta Finlands, Södra Karelen, Egentliga Tavastlands, Lapplands och Kemi-Torneå tingsrätter.</p> <p>För att genomföra, följa upp och utveckla försöket och för att dra slutsatser tillsattes det också en styrningsgrupp, som hittills har sammanträtt 15 gånger. En mellanrapport publicerades när försöket hade pågått i ett år. Denna slutrapport har utarbetats på basis av de erfarenheter som fåtts av försöket under perioden 1.1.2011–31.12.2012.</p> <p>Försöket har medfört positiva resultat. Före slutet av år 2012 hade sammanlagt 575 medlingsärenden inletts och 435 avslutats vid de fyra tingsrätter som var föremål för uppföljningen. Av de ärenden som behandlats vid medling hade förlikning uppnåtts i ca 77 procent, antingen till alla delar (62 %) eller delvis (15 %). Medianlängden på medlingen har varit ca 2,5 månader, vilket är mindre än den genomsnittliga längden på rättegångar. Dessutom har medlingsförfarandena minskat antalet utredningar som inhämtats hos socialväsendet. Merparten (84 %) av de föräldrar som besvarade enkäten har varit nöjda med medlingen. Samarbetet mellan domarna och sakkunnigbiträdena har gått smidigt.</p>

Oikeusministeriölle

Oikeusministeriö asetti 26.1.2010 työryhmän laatimaan selvityksen asiantuntija-avustajankäytön kokeilemisesta lapsen huolto-oikeudenkäynneissä. Työryhmän antaman mietinnön pohjalta aloitettiin 1.1.2011 Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeudessa kokeilu asiantuntija-avustajan käyttämisestä lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa tuomioistuinsovittelussa. 1.9.2012 kokeiluun liittyivät Pirkanmaan, Keski-Suomen, Etelä-Karjalan, Kanta-Hämeen, Pohjanmaan, Lapin ja Kemi-Tornion kärjäoikeudet.

Kokeilua varten asetettiin ohjausryhmä, jonka tehtävänä on vastata hankkeen toteuttamisesta, järjestää sovittelukokeilun seuranta, kehittää hanketta ja tehdä johtopäätökset kokeilun tuloksista. Ohjausryhmän puheenjohtajaksi kutsuttiin kärjätuomari Anna-Kaisa Aaltonen Helsingin kärjäoikeudesta ja jäseniksi kärjätuomari Marjo Naapi Espoon kärjäoikeudesta, kärjätuomari Aulikki Riikonen Pohjois-Karjalan kärjäoikeudesta, kärjätuomari Kaisa Helevä-Vuoti Oulun kärjäoikeudesta, hallitusneuvos Anne Hallavainio oikeusministeriön oikeushallinto-osastolta, perheasioiden yksikön esimies Marjatta Karhuvaara Espoon sosiaali- ja terveystoimesta, erikoispsykologi Päivi Mäntylä-Karppinen Päijät-Hämeen perheneuvolasta ja asianajaja Maija Auvinen. Uusista kokeiluyksiköistä ohjausryhmän jäseniksi nimettiin kärjätuomari Marja Virtanen Pirkanmaan kärjäoikeudesta ja Fredrik Träskman Pohjanmaan kärjäoikeudesta.

Ohjausryhmä on kokoontunut 15 kertaa. Ohjausryhmän toimikaudeksi asetettiin 1.1.2011–31.12.2012. Kokeilusta laadittiin ensimmäisen vuoden kokemusten perusteella väliraportti (2/2012).

Kokeilu on tuonut myönteisiä tuloksia. Vuoden 2012 loppuun mennessä seurannan kohteena olleissa neljässä kärjäoikeudessa oli tullut vireille yhteensä 575 sovitteluasiaa. Sovittelussa oli päättynyt yhteensä 435 asiaa. Sovitteluistunnossa käsitellyissä jutuissa noin 77 prosentissa oli tehty joko kokonaissovinto (62 %) tai osasovinto (15 %). Sovittelun mediaanikesto oli ollut noin 2,5 kuukautta, mikä on vähemmän kuin oikeudenkäynnin keskimääräinen kesto. Lisäksi sovittelut vähensivät sosiaalitoimelle tehtyjä selvityspyyntöjä. Valtaosa (84 %) palautekyselyyn vastanneista vanhemmista oli tyytyväisiä sovitteluun. Myös lakimiesavustajat ovat antaneet kokeilusta pääosin hyvää palautetta.

ta. Tuomareiden ja asiantuntija-avustajien yhteistyö on sujunut hyvin. Kokeilusta saatuja kokemuksia voidaan hyödyntää myös muiden riita-asioiden sovittelussa.

Kokeilu jatkuu vuoden 2013 loppuun ja menettelyn kehittämistä jatketaan yhteistyössä kaikkien toimijatahojen kanssa. Oikeusministeriössä valmistellaan sovittelumenettelyn vakinaistamista kaikkiin käräjäoikeuksiin.

Ohjausryhmä katsoo, että on tärkeää huolehtia siitä, että huoltoriitojen sovittelijoilla on kokemusta lapsiasioiden käsittelystä ja asiantuntija-avustajilla on riittävä pätevyys tehtävänsä. Sekä tuomareille että asiantuntija-avustajille tulisi järjestää tehtävään valmistava täydennyskoulutus.

Ohjausryhmä luovuttaa väliraporttinsa kunnioittavasti oikeusministeriölle.

Helsingissä 20 päivänä toukokuuta 2013

Anna-Kaisa Aaltonen

Maija Auvinen

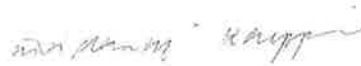
Anne Hallavainio

Kaisa Helevä-Vuoti

Marjatta Karhuvaara

Päivi Mäntylä-Karppinen

Marjo Naapi

Aulikki Riikonen

Marja Virtanen

Fredrik Träskman

SISÄLLYS

1	Johdanto _____	13
2	Avioero ja huoltokiistat _____	14
3	Vanhempien vaihtoehdot ratkaista lapsen asemaa koskevat kysymykset ____	15
4	Nykytilanne huolto-, tapaamis- ja elatusriitojen käsittelyssä tuomioistuimissa _____	16
5	Vaihtoehtona tuomioistuinsovittelu _____	18
6	Sovittelun edut vanhempien ja lapsen näkökulmasta _____	20
7	Projektin toteuttaminen _____	21
7.1	Kokeilun aloittaminen neljässä käräjäoikeudessa _____	21
7.2	Kokeilun laajentuminen _____	21
7.3	Käräjäoikeuksien valmistautuminen projektiin _____	22
7.4	Kokeiluun osallistuvien kouluttaminen _____	22
7.5	Kokeilun seuranta _____	25
7.6	Työnohjaus _____	26
8	Sovittelussa käsitellyt asiat _____	28
8.1	Vireille tulleet sovitteluasiat _____	28
8.2	Mitä on soviteltu? _____	29
8.3	Asian laatu _____	30
8.4	Missä vaiheessa oikeudenkäyntiä asia on siirretty sovitteluun? _____	32
8.5	Sovittelun lopputulos _____	32
8.6	Määräaikaiset kokeilusopimukset _____	34
8.7	Sovitteluistunnon järjestäminen _____	35
8.8	Sovitteluistuntojen lukumäärä _____	37
8.9	Istuntojen kesto _____	37
8.10	Sovittelun kokonaiskesto _____	39
8.11	Osapuolten lakimiesavustajat _____	40
9	Syyskuun alusta 2012 mukaan tulleiden käräjäoikeuksien kokemuksia ____	41
9.1	Yleistä _____	41

9.2	Pirkanmaan käräjäoikeus _____	41
9.3	Kanta-Hämeen käräjäoikeus _____	42
9.4	Pohjanmaan käräjäoikeus _____	42
9.5	Kemi-Tornion käräjäoikeus _____	43
9.6	Lapin käräjäoikeus _____	43
9.7	Etelä-Karjalan käräjäoikeus _____	44
9.8	Keski-Suomen käräjäoikeus _____	44
10	Tuomarin ja asiantuntija-avustajan rooli ja tehtävät huoltoriidan sovittelussa _____	45
10.1	Yleistä _____	45
10.2	Vertailua ns. Norjan malliin _____	47
10.3	Mitä on asiantuntijuus sovittelussa? _____	48
10.4	Tuomarin ja asiantuntija-avustajan tehtävät _____	53
10.4.1	Yleistä _____	53
10.4.2	Tuomarin tehtävät _____	54
10.4.3	Asiantuntija-avustajan tehtävät _____	55
10.5	Yhteistyö ja työparityöskentely _____	57
10.6	Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan esteellisyys _____	60
11	Lakimiesavustajan rooli ja tehtävät huoltoriidan sovittelussa _____	61
12	Lapsen asema ja ääni sovittelussa _____	65
12.1	Yleistä _____	65
12.2	Lapsen edun huomioon ottaminen viranomaisen päätöksenteossa _____	65
12.3	Lapsen myötävaikutus- ja osallistumisoikeus lainsäädännössä _____	66
12.4	Lapsen oikeus tulla kuulluksi _____	66
12.4.1	Yleiset säännökset ja oikeuslähteet _____	66
12.4.2	Lapsen kuulemisen tarkoitus eri prosesseissa _____	67
12.4.3	Lapsen kuuleminen eri sovintomenettelyissä _____	68
12.4.4	Lapsen kanssa käytävän keskustelun tavoite ja tarkoitus tuomioistuinsovittelussa _____	70
12.4.5	Lapsen kanssa käytävää keskustelua koskeva harkinta _____	71
12.4.6	Keskustelun toteuttaminen _____	73
12.4.7	Kokemuksia keskustelusta lapsen kanssa _____	74

13	Sovittelumenettelyyn liittyviä kysymyksiä	75
13.1	Yleistä	75
13.2	Lapsen edun huomioon ottaminen sovittelussa	76
13.3	Sovittelusta tiedottaminen	78
13.4	Tutustuminen tuomioistuimelle toimitettuun aineistoon	78
13.5	Osapuolten sitoutuminen ja sitouttaminen sovitteluun	79
13.6	Aloituspuheenvuoro	82
13.7	Erilliskeskustelut	83
13.8	Fläppitaulun käyttö	85
13.9	Tauotus	86
13.10	Reflektointi	87
13.11	”Järjestyksenpito” sovitteluistunnossa	87
13.12	Sovittelutilat	87
13.13	Oikeudenkäynnissä esitetyt vaatimukset ja sovittelu	88
13.14	Kokeilusopimuksen täytäntöönpanokelpoisuus	88
13.15	Sopimuksen kirjoittaminen	89
13.16	Muutoksenhaku	90
13.17	Kotikäynnit	90
13.18	Lastensuojeluilmoituksen tekeminen sovittelussa	91
13.19	Sosiaalitoimen selvityksen hankkiminen sovittelussa	92
13.20	Elatustuki	93
14	Sovittelun ja sovinnon edistämisen eroja huoltoriidassa	94
15	Sovittelun esteet	95
15.1	Yleistä	95
15.2	Sovittelun esteet huoltoriidassa	96
15.3	Sovittelun esteiden tunnistaminen	99
16	Monikulttuuriset huoltoriidat	102
17	Vanhempien näkemyksiä sovittelusta	103
18	Huoltoriidan sovittelun julkisuus ja salassapito	107
18.1	Yleistä	107
18.2	Vaitiolovelvollisuus ja todistamiskielto	108
18.3	Salassapidon väistyminen	109

18.4	Vetoamiskielto _____	110
19	Sovittelun vaikutukset tuomioistuinten ja sosiaalitoimen työmääriin sekä kustannuksiin _____	110
19.1	Huoltoriitaoikeudenkäynnin vaatima työmäärä ja sen aiheuttamat kustannukset _____	110
19.2	Sovittelun edellyttämä työmäärä ja sen aiheuttamat kustannukset tuomioistuimessa _____	112
19.3	Sovittelun vaikutukset tuomioistuimissa _____	113
19.4	Sovittelun vaikutukset sosiaalitoimessa _____	114
19.5	Sovittelun vaikutukset oikeudenkäyntikuluihin ja oikeusavun kustannuksiin _____	117
20	Sovittelun ja saavutetun sopimuksen vaikutukset lapsen etuun _____	118
21	Huoltoriitojen sovittelu todelliseksi vaihtoehdoksi oikeudenkäynnille _____	120
22	Yhteenveto _____	122
	LÄHTEET _____	126
	LYHENTEET _____	129

1 Johdanto

Euroopan Unionissa laadittiin vuonna 2010 lapsen oikeuksia koskeva toimintasuunnitelma, jonka tavoitteena on edistää lapsen oikeuksien toteutumista käytännössä. Osa toimintasuunnitelmaa on pyrkimys parantaa lapsen asemaa oikeusprosesseissa. Yksi vaikeimmista prosesseista, johon lapsi voi joutua osalliseksi, on huoltoriitaoikeudenkäynti.

Vanhempien riitely lapsesta vaarantaa vakavasti lapsen hyvinvointia. On lapsen edun mukaista, että vanhemmat pääsevät erotilanteessa sopimukseen hänen asioidensa järjestämisestä. Pyrkimys sovinnollisiin ratkaisuihin onkin muodostunut laajalti ensisijaiseksi tavoitteeksi vanhempien erotessa.¹ Mahdollisimman varhainen puuttuminen vanhempien väliseen konfliktiin edesauttaa sovinnon saavuttamista.

Osana lapsiystävällinen oikeus -hanketta oikeusministeriö asetti 26.1.2010 työryhmän laatimaan selvityksen asiantuntija-avustajan käytön kokeilemisesta huolto-oikeudenkäynneissä (suunnittelutyöryhmä). Työryhmä ehdotti mietinnössään (61/2010) kaksi vuotta kokeilua asiantuntija-avustajan käyttämisestä huoltoriitojen sovittelussa.² Työryhmä esitti avustajien rekrytoimista kuntien perheneuvoloista ja sosiaalitoimesta. Asiantuntija-avustajan käyttämisen kustannukset ehdotettiin maksettaviksi kokeilun aikana valtion varoista. Pilottituomioistuimiksi esitettiin Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeutta. Tällä tavoiteltiin maantieteellistä edustavuutta sekä sitä, että kokeiluun saataisiin mukaan erikokoisia käräjäoikeuksia.

Kokeilun tavoitteena on vanhempien erimielisyyksien nopea käsittely, lapsen edun mukaisen, kestävän sovinnon saavuttaminen, huoltoriitojen käsittelyaikojen lyhentäminen sekä tuomioistuimen ja sosiaalitoimen työtaakan vähentäminen.

Oikeusministeriö päätti kokeilun aloittamisesta 1.1.2011 alkaen työryhmän ehdotuksen pohjalta. Sitten kokeiluajakaikaa pidennettiin kolmeen vuoteen.

Projektille asetettiin ohjausryhmä, jossa on edustajat oikeusministeriöstä, kokeilutuomioistuimista, Psykologiliitosta, Asianajajaliitosta ja sosiaalitoimesta. Projektin vetäjäksi ja ohjausryhmän puheenjohtajaksi valittiin Helsingin käräjäoikeuden käräjätuomari Anna-Kaisa Aaltonen. Ohjausryhmän tehtävänä on vastata hankkeen toteuttamisesta, järjestää sovittelukokeilun seuranta, kehittää hanketta kokeilun aikana saatavien kokemusten pohjalta ja tehdä johtopäätökset kokeilun tuloksista.

Ohjausryhmä on työskennellyt aktiivisesti ja pitkäjänteisesti kokeilun onnistumiseksi. Se on kokoontunut 15 kertaa. Ohjausryhmä on käsitellyt lukuisia sovitteluun liittyviä kysymyksiä ja linjannut sovittelutoiminnan periaatteita. Ohjausryhmän muodostama

¹ Ks. esim. Kurki-Suonio 1999, jossa on kuvattu avioeroproessin kehittymistä Kaliforniassa, Englannissa, Saksassa, Ruotsissa ja Suomessa.

² Suunnittelutyöryhmän mietintö 61/2010 löytyy oikeusministeriön verkkosivuilta.

koulutustyöryhmä on suunnitellut ja yhdessä oikeusministeriön kanssa toteuttanut kokeiluun liittyneet koulutukset.

Ohjausryhmä teki ensimmäisen kokeiluvuoden kokemusten perusteella hankkeesta väliraportin (selvityksiä ja ohjeita 2/2012).³

Oikeusministeriö asetti 27.12.2011 uuden työryhmän, jonka tehtävänä oli muun muassa laatia ehdotukset huoltoriitojen sovittelumenettelyn laajentamisesta ja valtakunnallistamisesta ja asiantuntija-avustajille asetettavista pätevyysvaatimuksista (laajentumistyöryhmä). Työryhmän ehdotuksen pohjalta oikeusministeriö laajensi kokeilua 1.9.2012 lukien seitsemään uuteen käräjäoikeuteen eli Pirkanmaan, Kanta-Hämeen, Etelä-Karjalan, Keski-Suomen, Pohjanmaan, Kemi-Tornion ja Lapin käräjäoikeuteen.⁴

2 Avioero ja huoltokiistat

Suomessa eroaa vuosittain 13 000–14 000 avioparia.⁵ Tämän lisäksi suuri määrä avoliittoja päättyy eroon. Eroavat parit joutuvat järjestämään koko elämänsä uudelleen ja emotionaalisen prosessin lisäksi erolla on myös juridisia, taloudellisia, sosiaalisia ja vanhemmuuteen liittyviä ulottuvuuksia. Erojen korkea määrä tekee niistä laajan ja monia tahoja koskettavan yhteiskunnallisen kysymyksen.

Noin 30 000 lasta kokee vuosittain vanhempiensa eron. Vanhemmat joutuvat erotilanteessa ratkaisemaan, jääkö lapsi vanhempiensa yhteiseen huoltoon, missä lapsi asuu, miten tapaa toista vanhempaansa ja miten vanhemmat jakavat elatusvastuun lapsesta. Suurin osa vanhemmista kykenee sopimaan lapsensa asiat eron jälkeen. Osa heistä jää kuitenkin erimielisiksi ja hakee viime kädessä ratkaisua tuomioistuimesta.

Valtaosa lapsista selviytyy vanhempiensa erosta hyvin. Lapsen sopeutumista tukee parhaiten se, että vanhemmat toimivat eron jälkeen yhteistyössä ja päättävät sovussa lapsen tulevaisuuden kannalta merkittävät asiat. Sen sijaan monin tutkimuksin on todettu, että vanhempien riitely ja sen jatkuminen eron jälkeenkin aiheuttaa riskin lapsen hyvinvoinnille.⁶

³ Väliraportti löytyy oikeusministeriön verkkosivuilta.

⁴ Laajentumistyöryhmän mietintö 36/2012 löytyy oikeusministeriön verkkosivuilta.

⁵ Suomen virallinen tilasto (SVT): Siviilisäädyn muutokset [verkkojulkaisu]. ISSN=1797-6413. Helsinki: Tilastokeskus.

⁶ Karttunen 2010, s. 76, 80, 100.

Huoltoriidat voidaan luokitella kolmeen eri tyyppiin eli tasapeliriitoihin (noin 50 %), psyko-sosiaalisiin riitoihin (noin 41 %) ja patologisiin riitoihin (noin 9 %).⁷ Tasapeliriidat ovat riitoja, joissa vanhempien huoltajuuskyky on tasavertainen. Psykososiaalisessa riidassa toisella vanhemmalla tai kummallakin on psykososiaalisia ongelmia (esim. mielen terveyden häiriöitä, päihteiden käyttöä), jotka alentavat vanhemman huoltajuuskykyä. Patologisessa (high conflict -riidat) riidassa vanhempien riita on pitkäaikainen ja syvä.

3 Vanhempien vaihtoehdot ratkaista lapsen asemaa koskevat kysymykset

Vanhemmilla on useita eri vaihtoehtoja ratkaista lapsensa asiat sovinnollisesti. Lapsen asuinpaikan sosiaalilautakunta voi vahvistaa vanhempien välisen sopimuksen lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta (LHL 8 § ja ElatusL 8 §). Vahvistettu sopimus rinnastuu oikeuden päätökseen. Noin 90 prosenttia kaikista lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevista asioista neuvotellaan ja sovitaan sosiaalitoimessa.

Vanhemmat voivat vahvistuttaa keskinäisen sopimuksensa myös tekemällä yhteisen hakemuksen tuomioistuimeen (LHL 14§ 1 mom). Ellei ole aihetta epäillä sopimuksen olevan lapsen edun vastainen, tuomioistuin ratkaisee asian antamalla sopimuksen mukaisen päätöksen.

Elleivät vanhemmat pääse yhteisymmärrykseen lapsen asioista, heillä on käytettävissään lakisääteisenä kunnallisena palveluna perheasioiden sovittelu (AL 20 ja 22 §). Käytännössä perheasiainsovittelun saatavuus riippuu asuinkunnasta. Sovittelijoina toimiville ei ole olemassa yhtenäistä valtakunnallista koulutusta, minkä vuoksi sovittelua toteutetaan vaihtelevalla taidolla ja kirjavin menetelmin.⁸ Muutamassa Etelä-Suomen kunnassa toteutetussa fasilitatiivisen perhesovittelun tutkimus- ja kehittämishankkeessa (Fasper) tehty selvitys osoittaa, että kuntien sovittelupalvelut ovat hajanaisia ja huonosti tunnettuja – sekä asiakkaille että työntekijöille.⁹ Palvelu on riittämätöntä, asiakkaan vaikeasti löydettävissä ja sisällöllisesti hahmottomatonta. Sovittelu on sekaantunut muihin neuvonta-, ohjaus- ja terapiapalveluihin.¹⁰

⁷ Auvinen 2006, s.254–259

⁸ Perheasioiden sovittelusta ks. Mahkonen 2008, s. 26 ja 31 ja perheneuvolan sovittelutyypisistä toiminnasta olosuhdeselvitystyössä ks. Antikainen Mari 2004, s. 83–85.

⁹ Haavisto – Bergman-Pyykkönen – Mattila-Aalto 2011, s. 36.

¹⁰ Haavisto – Bergman-Pyykkönen – Mattila-Aalto 2011, s. 37.

Yksityisellä sektorilla lähinnä parisuhde- ja perheterapeutit tarjoavat apua sovintoon pääsemiseksi. Palvelut ovat maksullisia. Psykoterapeuttien koulutus, ammatillinen orientaatio, terapian tavoitteet ja työmenetelmät vaihtelevat. Saatavilla ei ole kattavaa tietoa siitä, millaisia palveluja yksityiset psykoterapeutit tarjoavat.¹¹

Vanhemmat voivat hakeutua myös asianajajan johdolla tapahtuvaan erilliseen, maksulliseen sovittelumenettelyyn. Yleensä asianajajat kuitenkin pyrkivät asianajoneuvotteluihin saamaan asiakkaansa sopimaan riitansa ennen oikeudenkäynnin vireille panoa. Asianajajien aktiivisuus käyttää aikaa sovintoneuvotteluihin vaihtelee.

Vuodesta 2006 lukien vanhemmat ovat voineet hakeutua myös tuomarin johdolla toteutettavaan yleiseen tuomioistuinsovitteluun, joka on oikeudenkäynnistä erillinen, oma menettelynsä.

Viime kädessä vanhemmat voivat saattaa erimielisyytensä tuomioistuimen ratkaistavaksi. Myös asiaa käsittelevä tuomari pyrkii ensin saamaan vanhemmat sopimaan riitansa. Ellei se onnistu, tuomioistuin ratkaisee asian.

4 Nykytilanne huolto-, tapaamis- ja elatusriitojen käsittelyssä tuomioistuimissa

Vuosina 1995–2005 huoltoriidat tuomioistuimissa lisääntyivät voimakkaasti, mutta sen jälkeen niiden määrä on pysynyt melko vakiona.¹² Käräjäoikeuksissa käsitellään vuosittain noin 3600 lapsen huolto- ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, mikä tarkoittaa 9–10 prosenttia kaikista huolto- ja tapaamisasioista. Niistä suurin osa on riidattomia eli vanhempien yhteisiä hakemuksia tai sellaisia hakemuksia, joita toinen osapuoli ei riitauta. Riitaisten huolto- ja tapaamisasioiden määrä käräjäoikeuksissa on 1800–2000 vuodessa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksen mukaan vanhemmat pääsevät kuitenkin suuressa osassa juttuja (49 %) oikeudenkäynnin aikana sovintoon.¹³

¹¹ Aaltonen & Auvinen 2010, s. 1154.

¹² Valkama – Lasola 2008, s. 11–12.

¹³ Valkama – Lasola 2008, s. 19.

Huoltoa ja tapaamisoikeutta käsitellään ensimmäistä kertaa (ensiriita) 44 prosentissa huoltoriitaoikeudenkäynnejä. 44 prosenttia oikeudenkäynneistä koskee aiemman huoltoratkaisun ja 12 prosenttia aiemman tapaamisratkaisun muuttamista (uusintariita).¹⁴ Osa uusintariidoista muodostuu hyvin vaikeiksi, patologisoituneiksi konflikteiksi, joissa oikeutta käydään yhä uudelleen. Tällaisten huoltoriitakierteiden osuudeksi käräjäoikeudessa käsitellyistä huoltoriidoista on arvioitu 25 prosenttia, kun taas hovioikeuksissa niiden osuus on jo 34 prosenttia.¹⁵

Huoltoriitaoikeudenkäynnit ovat monimutkaistuneet ja vaikeutuneet. Syitä löytyy niin perherakenteiden muutoksista, monikulttuuristen perheiden yleistymisestä kuin perheiden ongelmien lisääntymisestä. Myös muutokset miehen ja isän roolissa heijastuvat oikeudenkäynneihin. Merkittävä osa huoltoriidoista käydään tasavertaisten, lapsensa hyvään huoltoon kykenevien vanhempien välillä.

Asian käsittely oikeudenkäynnissä on monivaiheinen. Kirjallisen valmistelun jälkeen asia käsitellään suullisessa valmisteluistunnossa. Jos asiassa pyydetään sosiaalitoimen selvitys, vanhemmat yleensä vaativat lapsen asioiden järjestämistä väliaikaismääräyksellä. Ellei väliaikaismääräyksestä synny sovintoa, sen käsittely muodostaa pienoisoikeudenkäynnin, jossa otetaan vastaan todisteita ja henkilötodistelua. Käsittelyn jälkeen tuomioistuin antaa väliaikaismääräyksen, joka perustellaan kuten muutkin oikeuden päätökset.

Sosiaalitoimen selvitys tehdään parityönä. Selvitystä varten joudutaan usein hankkimaan tietoja muilta viranomaisilta (esim. lastensuojelu, poliisi, koulu, päiväkotit, terveydenhuolto) ja lausuntoja varsinkin perheneuvolasta. Lopuksi selvityksentekijät laativat oikeudelle kirjallisen raportin.

Selvityksen saapumisen jälkeen käräjäoikeudessa järjestetään valmisteluistunto ja pääkäsittely, jossa otetaan vastaan todistelu. Pääkäsittelyn jälkeen käräjäoikeus antaa perustellun päätöksen asiassa.

Oikeudenkäynnin kesto on pitkä, kaikissa huoltoriidoissa keskimäärin 8 kuukautta, mutta lähes puolessa juttuja yli 9 kuukautta.¹⁶ Tuomioistuinten asianhallintajärjestelmän (Tuomas) tietojen mukaan esimerkiksi Helsingin ja Espoon käräjäoikeudessa pääkäsittelyyn edennyttä huoltoriitaoikeudenkäyntiä on viime vuosina kestänyt noin 11 kuukautta ja Oulun käräjäoikeudessa noin 12,5 kuukautta.

Tuomioistuimet pyytävät sosiaalitoimen selvityksen 55 prosentissa huoltoriitoja.¹⁷ Selvityksen tekemiseen kuluva aika vaihtelee paikkakunnasta ja jutun laadusta riippuen.

¹⁴ Valkama – Lasola 2008, s. 11.

¹⁵ Valkama – Lasola 2008, s. 55.

¹⁶ Valkama – Litmala 2006, s. 53.

¹⁷ Valkama – Litmala 2006, s. 46.

Keskimäärin selvityksen saaminen kestää kuusi kuukautta, mutta suurissa yksiköissä huomattavasti tätä pidempään.¹⁸ Helsingissä selvityksen saamiseen on viime vuosina kulunut aikaa 8–9 kuukautta, Espoossa 6 kuukautta, Oulussa 9–10 kuukautta ja Pohjois-Karjalassa 4,5 kuukautta. Suurin osa ajasta kuluu pelkkään jonossa odottamiseen, sillä itse selvitystyö kestää yleensä 2–3 kuukautta.

Noin 17 prosentissa käräjäoikeuden huoltoriidassa tekemistä päätöksistä valitetaan hovioikeuteen.¹⁹ Hovioikeudessa asia käsitellään kollegiossa. Valitusten käsittelyaika on keskimäärin 6,3 kuukautta. Kuitenkin noin neljäsosassa asioita käsittely kestää yli 9 kuukautta. Keskimääräinen kokonaiskäsittelyaika käräjäoikeudesta hovioikeuteen on siten 1,5 vuotta, mutta suuressa osassa juttuja huomattavasti tätä pidempi.²⁰

Käräjäoikeuksissa käsiteltävissä huoltoriidoissa noin 57 prosenttia hakijoista saa julkista oikeusapua. Hovioikeudessa muutoksenhakijoista oikeusavun saajia on noin 70 prosenttia.²¹

Huoltoriidat kuormittavat myös muita viranomaisia. Saman perheen ongelmia saatetaan oikeudenkäynnin ohella selvittää esimerkiksi lastensuojelussa, perheneuvolassa, koulu-kuraattorilla tai -psykologilla, poliisissa, lasten- ja nuorisopsykiatrisessa yksikössä.

5 Vaihtoehtona tuomioistuinsovittelu

Kaikkialla Euroopassa on vallalla pyrkimys kehittää sovinnollisia riitojen ratkaisumalleja vaihtoehdoksi pitkälle ja raskaalle oikeudenkäynnille. Suomessa 1.1.2006 voimaan tullut laki riita-asioiden sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa (21.5.2011 lukien L riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa) heijastelee tuomioistuinkulttuurissa tapahtumassa olevia suuria muutoksia.²²

Tuomioistuinsovittelussa sovittelijana toimii tuomioistuimen tuomari. Tarvittavan asiantuntemuksen turvaamiseksi tai sovittelun edistämiseksi muuten sovittelija voi osapuolten suostumuksella käyttää avustajaa. Avustajan palkkion ja korvauksen hänen kuiluistaan suorittavat osapuolet.

Sovittelu tulee vireille joko siten, että tuomari siirtää osapuolten suostumuksella oikeudenkäyntinä vireillä olevan asian sovitteluun tai osapuoli/osapuolet pyytävät sovittelua suoraan tuomioistuimelle tehtävällä hakemuksella. Sovittelijana toiminut tuomari ei voi

¹⁸ Valkama – Lasola 2008, s. 62.

¹⁹ Valkama – Lasola 2008, s.13.

²⁰ Valkama – Lasola 2008, s. 56.

²¹ Valkama – Lasola 2008, s. 87.

²² Ks. esim. Ervasti 2011, s. 82–85.

jatkaa asian käsittelyä oikeudenkäynnissä, mikäli sovittelu ei johda sopimukseen. Sovittelu on vapaaehtoista. Se on myös luottamuksellista, sillä sovittelija tai sovittelijan avustaja ei saa ilmaista mitä hän tehtävässään on saanut tietää sovittelusta asiasta.

Tuomioistuinsovittelu poikkeaa tuomarin perinteisistä tehtävistä. Sovittelijatuomarin tehtävänä ei ole toimia riidan ratkaisijana, vaan auttaa osapuolia itse löytämään ratkaisu riitakysymyksiin. Tuomioistuinsovittelussa käytetään ensisijaisesti ns. fasilitatiivista eli osapuolia auttavaa ja tukevaa sovittelumallia. Sovittelijan ei kuulu puuttua itse asiaan tai ohjata asian lopputulosta sisällöllisesti, vaan auttaa osapuolia itseään löytämään ratkaisu erimielisyyksiinsä. Toisaalta tuomioistuinsovittelulaki sallii sovittelijalle myös sovintoehdotuksen tekemisen eli sovittelussa voi olla myös evaluatiivisia piirteitä (ks. lapsen edun huomioimisesta sovittelussa, raportin kohta 13.2.).²³

Menettely ei ole määrämuotoista, vaan sovittelija ja osapuolet voivat vapaasti sopia menettelytavoista. Sovittelussa vahvistettu sovinto rinnastetaan tuomioistuimen päätökseen tai tuomioon.

Lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskeva sovittelu on toteutettava siten, että lapsen etu turvataan. Sovittelussa on otettava huomioon huolto- ja elatuslain säännökset.

Tuomioistuinsovittelua on käytetty hyvin vähän. Oikeusministeriön tilastojen mukaan sovittelulain voimassa olon aikana vuoden 2010 loppuun mennessä sovitteluasioita oli tullut koko maassa vireille yhteensä 514. Näistä lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevia asioita on ollut 27.²⁴

Sovitteluavustajia ei ole käytetty huoltoriitojen sovitteluissa. Keskeisin syy tähän lienee ollut se, että osapuolet vastaavat itse avustajan käyttämisestä aiheutuvista kustannuksista. Lakia säädettäessä ei ole myöskään selvitetty, mistä avustajat olisivat käytännössä saatavissa. Sosiaalitoimet ovat suhtautuneet torjuvasti tällaiseen uuteen tehtävään, johon ne eivät olleet voineet varautua.

²³ Ervasti 2011, s. 16–19 ja 22–23.

²⁴ Vrt. Ervasti 2011, s. 53–57. Tutkimuksesta ilmenee, etteivät oikeusministeriön tilastot ole täysin luotettavia.

6 Sovittelun edut vanhempien ja lapsen näkökulmasta

Oikeudenkäynti on omiaan ruokkimaan vanhempien välistä vastakkainasettelua, mikä ilmenee esimerkiksi toisen osapuolen moittimisena ja ongelmien korostamisena. Tavoitteena on omien vaatimusten maksimaalinen läpivienti. Oikeudenkäynti repii auki kipukohtia ja pitää yllä konfliktia vielä pitkään päätöksen antamisen jälkeenkin. Sukulaisten ja yhteisten ystävien kuuleminen todistajina on omiaan rikkomaan ihmissuhteita ja laajentamaan riidan perheen lähipiiriin. Oikeudenkäynnissä vanhemmat voivat väistää oman vastuunsa lapsensa vanhempana jättämällä asian tuomioistuimen ratkaistavaksi. Vaikka tuomioistuimen päätös lopettaa vireillä olevan riidan, monet riidan taustalla olevat keskeiset erimielisyyden aiheet jäävät ratkaisematta.

Sovittelussa päämääränä ei ole voitto ja omien vaatimusten läpi vieminen, vaan sellaisen yhteisen, lapsen edun mukaisen ratkaisun löytäminen, jossa on huomioitu kummankin vanhemman toiveita. Tavoitteena on vanhempien välisen vastakkainasettelun lieventäminen ja repivän puheen kääntäminen rakentavaksi. Vanhemmuus ei pääty eroon, minkä vuoksi sovittelussa pyritään lisäämään ja parantamaan vanhempien välistä vuorovaikutusta. Sovittelussa vanhemmat voivat käsitellä myös eroon liittyviä tunteitaan. Vaikka sovittelu ei välttämättä ratkaise konfliktia, se luo edellytyksiä ristiriitojen vähittäiselle laantumiselle. Sovinto turvaa yleensä tuomioistuimen ratkaisua paremmin myös lapsen suhteen säilymisen kumpaankin vanhempaan.

Koska sovittelu on luottamuksellista, vanhemmat voivat kertoa vapaasti omista huolenaiheistaan. Todistelua ei tarvita eikä sitä oteta vastaan. Vanhempia vastuutetaan itse ratkaisemaan lastaan koskevat erimielisyytensä. Kun sovintoratkaisussa kummankaan vanhemman ei tarvitse kokea hävinneensä, sovinto on helpompi hyväksyä kuin viranomaisen päätös. Sovittelussa voidaan ottaa huomioon vanhempien ja lasten elämäntilanne kokonaisuutena ja ratkaista myös monia riidan taustalla vaikuttavia kiistoja. Toisin kuin oikeudenkäynnissä, sovittelussa voidaan käsitellä myös omaisuuteen liittyviä kysymyksiä

7 Projektin toteuttaminen

7.1 Kokeilun aloittaminen neljässä käräjäoikeudessa

Oikeusministeriö teki kunkin kokeilukäräjäoikeuden osalta sopimuksen siitä, millä ehdoilla sosiaalitoimi luovuttaa asiantuntijoita käytettäväksi huoltoriitojen sovitteluun. Sopimusten aikaansaaminen edellytti lukuisia neuvotteluita, sillä sosiaalitoimi on kunnissa organisoitu monin eri tavoin. Sopimukset tehtiin pääsääntöisesti käräjäoikeuden sijaintikunnan kanssa, mutta Pohjois-Karjalassa sopimus tehtiin kahden kunnan eli Joensuun ja Liperin kanssa, jotka sitoutuivat tuottamaan asiantuntijapalvelut yhdessä.

Kuhunkin käräjäoikeuteen valittiin 3–6 asiantuntija-avustajaa. Nimetyistä kuusi on peruskoulutukseltaan psykologeja ja yhdeksän sosiaalityöntekijöitä. Suurin osa (10) on perheneuvoloista. Kaikilla asiantuntija-avustajilla on pitkä kokemus työskentelystä ero-perheiden kanssa. Miehiä asiantuntija-avustajista on kaksi.

Sovittelijatuomarit valittiin käräjäoikeuksissa lapsioikeudellisia asioita käsittelevien tuomareiden joukosta. Osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen. Sovittelijatuomareita on 5–6 kussakin yksikössä.

Sovittelijoina toimivien tuomareiden työn organisointi toteutettiin eri yksiköissä eri tavoin. Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa sovittelijoina toimivat lapsioikeudellisia asioita käsittelevät tuomarit. Helsingin käräjäoikeudessa perheoikeudellisia asioita käsittelevällä osastolla alun perin työskennelleistä sovittelijoista kolme siirrettiin projektin aikana muille osastoille. Siirretyt tuomarit jatkoivat kuitenkin huoltoriitojen sovittelua, tosin aiempaa pienemmällä työpanoksella.

7.2 Kokeilun laajentuminen

Oikeusministeriö laajensi kokeilua 1.9.2012 seitsemään uuteen käräjäoikeuteen. Ohjausryhmässä aloitti kahden uuden käräjäoikeuden eli Pirkanmaan ja Pohjanmaan edustaja.

Myös uusissa kokeiluyksiköissä asiantuntija-avustajat hankittiin tekemällä erilliset sopimukset kuntien kanssa. Asiantuntija-avustajista 16 on sosiaalityöntekijöitä ja 10 psykologeja.

7.3 Käräjäoikeuksien valmistautuminen projektiin

Käräjäoikeudet panostivat voimakkaasti hyvään tiedottamiseen. Kussakin yksikössä laadittiin kirjallinen tiedote, jota jaettiin laajalti. Lisäksi tiedote liitetään huolto- ja taapamisasioissa toiselle osapuolelle menevään lausumapyyntöön, ja asian riitautuessa se lähetetään myös hakijalle. Kullakin paikkakunnalla järjestettiin tiedotustilaisuus (Helsingissä ja Espoossa yhteinen), johon kutsuttiin asianajajat, oikeusaputoimistot, sosiaali-toimi sekä etujärjestöt ja muut yhdistykset, jotka ovat tekemisissä eroperheiden kanssa. Tämän jälkeen käräjäoikeuksissa pidettiin yhtäaikainen mediatilaisuus. Tilaisuudet ylittivät uutiskynnyksen ja kokeilun aloittaminen uutisoitiin laajalti lehdistössä, radiossa ja useilla TV-kanavilla.

Monin paikoin kokeilussa mukana olevat tuomarit ja asiantuntija-avustajat ovat käyneet eri tilaisuuksissa kertomassa sovittelukokeilusta.

Tiedottaminen tuotti nopeasti tulosta. Lisäksi tuomarit tukivat aktiivisesti kokeilua tiedustellen oikeudenkäynneissä osapuolten kiinnostusta sovitteluun. Melko pian lakimiesavustajat ottivat aloitteen itselleen ja pysyivät sovittelua jo hakemuksessa tai vastauksessa.

7.4 Kokeiluun osallistuvien kouluttaminen

Sovittelijana toimiminen on vaativaa ja sovittelun menestyksekkäs toteuttaminen edellyttää kouluttautumista tehtävään. Ilman kouluttautumista, harjoittelua ja riittävän pitkää sovittelukokemusta kukaan ei kehity hyväksi sovittelijaksi.²⁵ Oikeusministeriö on kokeilun aikana tarjonnut mahdollisuuden riittävään koulutukseen. Jokaiselta osallistujalta on edellytetty osallistumista koulutukseen.

Tuomioistuinsovittelu poikkeaa sekä tuomareiden että asiantuntija-avustajien perustyöstä, minkä vuoksi kaikki ammattiryhmät joutuvat opettelemaan uudenlaisen roolin ja toimintatavan. Vaikka osa asiantuntija-avustajista on aiemmin työskennellyt sovittelijana, tuomioistuinsovittelu on heillekin uutta ja tuomioistuin on vieras toimintaympäristö. Asiantuntija-avustajilla on kokemusta työparina työskentelystä, mutta tuomarit ovat tottuneet työskentelemään yksin. Kummallakaan ryhmällä ei ole aiempaa kokemusta keskinäisestä työskentelystä.

²⁵ Ks. Ervasti 2011, s. 47–52.

Suomessa sovittelijan tehtävään ei ole valtakunnallista, kokonaisvaltaista koulutusta. Riita- ja rikosasioiden sovittelutoimistot järjestävät kursseja rikosasioiden sovitteluun, mutta esimerkiksi perheasioiden sovittelijoille tai täytäntöönpanosovittelijoille on järjestetty erittäin niukasti koulutusta tehtävän edellyttämien taitojen hankkimiseksi. Kirkon perheasioiden neuvottelukeskus tarjoaa jonkin verran sovittelukoulutusta osana perheneuvojan koulutusta, mutta muutoin tarjolla on ollut vain satunnaisesti sovitteluun liittyvää täydennyskoulutusta.²⁶ Päijät-Hämeen perheneuvolassa on luotu lapsikeskeinen sovittelumalli (ns. Päijät-Hämeen malli), jota on tilauksesta käyty kouluttamassa myös muissa perheneuvoloissa.

Kokeilun aikana toteutetun, huoltoriitojen sovittelukoulutuksen on suunnitellut ja toteuttanut ohjausryhmän valitsema nelijäseninen työryhmä yhteistyössä oikeusministeriön kanssa. Koulutuksen suunnittelun suurin ongelma on ollut asiantuntevien ja osaavien kouluttajien löytäminen. Kansainvälisten kouluttajien hankkimisesta luovuttiin tiukan aikataulun, kieliongelmiin ja taloudellisten seikkojen vuoksi.

Eniten koulutusta ovat saaneet kokeilun aloittaneet neljä käräjäoikeutta. Laajan koulutusohjelman avulla on pyritty löytämään niitä koulutusteemoja ja -muotoja sekä kouluttajia, joiden varaan tulevaisuudessa voidaan rakentaa sovittelijoiden ja asiantuntija-avustajien säännöllinen huoltoriitojen sovittelukoulutus.

Tuomareiden koulutus aloitettiin kolmipäiväisellä riita-asioiden yleisellä sovittelukoulutuksella. Siihen osallistumista pidetään tuomioistuimissa yleisesti edellytyksenä riita-asioiden sovittelijana toimimiselle. Koulutus jakautuu sovitteluteoriaan ja käytännön case-harjoituksiin. Harjoitustapaukset eivät liity huoltoriitoihin, minkä vuoksi asiantuntija-avustajat eivät osallistuneet tähän koulutukseen.

Tammikuussa 2011 aloitettiin tuomareiden ja asiantuntija-avustajien yhteinen koulutus. Jokaiseen koulutusjaksoon on sisällynyt sekä juridista että psykologista tietoa. Ensimmäinen kolmipäiväinen seminaari huoltoriitojen sovittelusta sisälsi yleistä tietoa tuomioistuinsovittelusta ja tuomioistuinsovittelulain soveltamisesta huoltoriitoihin, yleiskatsauksen perheille tarjottavista sovintopalveluista, kuvauksen psykologisista ilmiöistä erokriisissä, perheasiainsovittelun työkäytännöistä, lapsen näkökulman esille tuomisesta sovittelussa, sovittelun esteistä ja käytännön kokemuksia lapsilähtöisestä perheasioiden sovittelusta. Tässä vaiheessa koulutettavat eivät vielä tunteneet toisiaan ja monet olivat epävarmoja tulevasta tehtävästään. Kouluttajat tekivät uraa uurtavaa työtä hakiessaan ratkaisuja siihen, miten lain antamia ohjeita ja toisaalta perheasiainsovittelusta olemassa olevaa tietoa voidaan käyttää uudessa sovittelumallissa.

Seuraavan, lokakuussa 2011 pidetyn kolmipäiväisen seminaarin ohjelmaan kuuluivat luennot vanhempien eroprosessista ja sen vaikutuksista lapseen, työnohjauksesta ja sovittelun historiasta sekä puheenvuoro lakimiesavustajan roolista sovittelussa. Tässä vaiheessa osallistujilla oli jo kahdeksan kuukautta kokemusta takanaan. Luento-osuuden lisäksi seminaarissa työskenneltiin työryhmissä, joissa koottiin saatuja kokemuksia ja etsittiin vastauksia menettelyyn ja yhteistyöhön liittyvissä kysymyksissä.

²⁶ Mahkonen 2008, s. 26–31.

Seuraavan, toukokuussa 2012 pidetyn kolmipäiväisen seminaarin painopiste oli menettelyllisissä kysymyksissä. Luentojen kuuntelemisen lisäksi harjoiteltiin erilaisia sovittelutekniikoita. Keskeiseksi teemaksi oli valittu lapsen äänen kuuluminen sovittelussa. Aiheesta oli luento, minkä jälkeen sitä työstettiin työryhmissä. Viimeisen päivänä kuultiin luento lapsen kiintymyssuhteen rakentumisesta ja sen merkityksestä lapsen kasvussa ja kehityksessä.

Fasilitatiivisen sovittelun periaatteisiin kuuluu, että sovittelija on sovittelutekniikoiden, mutta ei sovittelun asian asiantuntija. Huoltoriitojen sovittelussa tuomarilla on kuitenkin velvollisuus viran puolesta huolehtia siitä, että tehtävä sovinto on lapsen edun mukainen. Se edellyttää lapsioikeudellisen lainsäädännön samoin kuin oikeuskäytännön tuntemista. Myös asiantuntija-avustajan tulee ymmärtää asian ratkaisemisen oikeudellinen kehys. Tämän vuoksi koulutukseen kuului kolmipäiväinen lapsioikeusseminaari, jossa kuultiin luennot muun muassa lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta, huoltoriito-oikeudenkäynnistä, sosiaalitoimen roolista oikeudenkäynnissä sekä psykososiaalisista ja patologisista huoltoriidoista.

Uusien 1.9.2012 mukaan tulleiden käräjäoikeuksien koulutus rakennettiin aiemmissä koulutuksissa hyviksi koettujen sisältöjen varaan. Sovitteluharjoituksia lisättiin aiempaan verrattuna ja koulutuksia pyrittiin muokkaamaan osallistavammaksi. Siinä suhteessa on kuitenkin vielä kehittämisen varaa. Uusina teemoina käsiteltiin perheväkivaltaa, vanhempien riitelyn vaikutuksia lapseen ja vanhempien psyykkisten ongelmien heijastumista vanhemmuuteen.

Kaikille kokeiluun osallistuneille järjestetään vielä kaksipäiväinen projektin lopetusseminaari lokakuussa 2013. Seminaarin painopiste on työryhmätyöskentelyssä, jolla pyritään syventämään kokeilussa saatuja tietoja ja taitoja.

Toteutetun koulutuksen parhaista osioista on rakentunut yhdeksän päivän (3 + 3 + 3) koulutuskokonaisuus, jota voidaan tarjota tulevien sovittelijoiden ja asiantuntija-avustajien koulutusohjelmaksi. Tavoitteena on, että kaikki sovittelijat ja asiantuntija-avustajat käyvät koulutuksen ennen kuin aloittavat sovittelutyöskentelyn. Oikeusministeriö pyrkii tarjoamaan koulutuksen riittävän säännöllisin väliajoin, jotta sovittelijoiden ja asiantuntija-avustajien vaihtuessa turvataan mahdollisuus koulutukseen.

Sovittelumenettelyä ja omaa sovittelutaitoa tulee kehittää jatkuvasti. Yksi kouluttautumisen muoto tulevaisuudessa voivat olla alueelliset kokoontumiset, joissa projektissa mukana olleet, sovittelukokemusta saaneet sovittelijat ja asiantuntija-avustajat voisivat toimia koulutuksen suunnittelijoina, vetäjinä ja kouluttajina.

Ajan kuluessa muodostuu helposti paikkakuntaakohtaisia menettelytapoja. Yhtenäisten toimintamallien edistämiseksi ja kokemusten vaihtamiseksi oikeusministeriön suunnitelmassa on järjestää vuosittainen valtakunnallinen sovittelupäivä.

7.5 Kokeilun seuranta

Suunnittelutyöryhmä edellytti, että kokeilun kulkua ja sen tuloksia seurataan, jotta saadaan tietoa sovittelun hyödyistä ja mahdollisista ongelmista sekä välineitä sovittelun kehittämiseksi.

Seuranta kohdistui pääasiassa neljään, alusta saakka mukana olleeseen yksikköön, koska uudet kokeiluyksiköt olivat vuoden 2012 loppuun mennessä olleet mukana kokeilussa vasta neljä kuukautta. Kuitenkin ohjausryhmä on seurannut ja kartoittanut kokeilun toteutumista myös uusissa yksiköissä. Seuranta kesti kaksi vuotta ja se päättyi 31.12.2012.

Kokeilun seuranta oli monipuolinen. Määrällisten tulosten seuraamiseksi oikeusministeriö loi sähköisen seurantajärjestelmän, jolla kerättiin tietoa muun muassa saavutettujen sovintojen määristä, sovitteluiden kestosta, niiden edellyttämästä työmäärästä. Lisäksi kerättiin vertailutietoa oikeudenkäynnissä käsitellyistä huoltoriidoista, millä pyrittiin selvittämään, onko kokeilu lisännyt sovintoratkaisujen lukumäärää aiempaan verrattuna ja voidaanko sovittelulla säästää tuomioistuimen ja sosiaalitoimen resursseja.

Rahallisten säästöjen arvioimiseksi ohjausryhmä antoi toimeksiannon Aalto-yliopiston kauppakorkeakoulun opiskelijalle Matias Kalliolle laskea laskentatoimen lopputyönään hinta huoltoriitaoikeudenkäynnille, sosiaalitoimen selvitystyölle ja huoltoriidan sovittelulle.

Vanhempien kokemuksia sovittelusta kartoitettiin kyselylomakkeella, joka sisälsi strukturoituja kysymyksiä, valinnaisia vaihtoehtoja ja vapaita vastauksia. Vanhemmilta kysyttiin

- riidan kohde,
- lasten lukumäärä ja ikä,
- mistä vanhempi oli saanut tietoa sovittelusta,
- vanhemman näkemys sovittelijan ja asiantuntija-avustajan toiminnasta,
- vanhemman kokemus siitä, oliko hän tullut kuulluksi,
- vanhemman näkemys istuntojen lukumäärästä ja kestosta,
- vanhemman kokemus kokeilusopimuksista,
- vanhemman näkemys osapuolten lakimiesavustajien toiminnasta,
- vanhemman näkemys siitä, oliko lapsen etu otettu riittävästi huomioon sovittelussa,
- vanhemman arvio vanhempien välisen riitaisuuden tasosta ja sovittelun vaikutuksesta siihen,
- vanhemman yleisarvio sovittelusta,
- sovittelun lopputulos,
- vanhemman käsitys mahdollisesta sovittelun epäonnistumisen syystä.

Vanhempien palautteen kerääminen aloitettiin syksyllä 2011 ja lopetettiin 31.12.2012. Vastauksia tuli 168. Niitä esitellään raportissa osittain aihekohtaisesti ja osittain oman otsikon alla.

Lakimiesavustajien palautetta kerättiin ennen muuta heidän kanssaan pidetyissä keskustelutilaisuuksissa. Lakimiesavustajia myös haastateltiin ja tuomarit pyysivät heiltä jonkin verran palautetta myös yksittäisistä sovitteluista.

Tuomareiden ja asiantuntija-avustajien kokemuksia kartoitettiin strukturoidulla arviointilomakkeella, jonka työpari täytti jokaisen sovitteluistunnon jälkeen. Niihin kirjattiin työparin näkemykset sovittelun onnistumisen hetkistä ja toisaalta kehittämistarpeista. Ohjausryhmällä oli lisäksi käytettävissään kahden oikeustieteen opiskelijan pro gradu-työ asiantuntija-avusteisesta huoltoriitojen tuomioistuinsovittelusta.

Sovitteluista saatuja kokemuksia ja kehittämistarpeita käsiteltiin myös paikkakuntakohtaisissa tuomareiden ja asiantuntija-avustajien yhteispalavereissa. Niistä laaditut muistiot muodostavat osan seurantaa.

Osallistujien kokemuksia kerättiin myös yhteisillä koulutuspäivillä. Niissä käytiin keskustelua parhaista menettelytavoista ja ongelmien ratkaisemisesta. Lisäksi ohjausryhmässä käyty keskustelu ja kannanotot muodostavat osan projektin seurantaa.

7.6 Työnohjaus

Työnohjaus on työssä kehittymisen ja työn kehittämisen väline. Se on työhön liittyvien tilanteiden, kysymysten ja tunteiden analysoimista, tiedostamista ja jäsentämistä yhdessä työnohjaajien kanssa. Työnohjaus tukee ohjattavien ja heidän työyhteisöjensä ammatillista osaamista ja kehittymistä.

Psykologien ja sosiaalitoimen edustajat toivat alusta saakka voimakkaasti esiin, että työnohjaus on olennainen osa heidän työskentelyään eivätkä he voi ilman sitä lähteä mukaan uuteen, haastavaan tehtävään. Tuomioistuimissa työnohjausta ei ole järjestetty ja se oli tuomareille tuntematon toimintatapa.

Työnohjausta haettiin projektiin ja siihen saatiinkin valtiokonttorista rahoitus. Marraskuussa 2011 oikeusministeriö valitsi tehtävään kaksi pitkän kokemuksen omaavaa työnohjaajaa, jotka työskentelivät työparina.

Työnohjauksen tavoitteeksi asetettiin

1. Asiantuntija-avustajien ja sovittelijoiden välisen yhteistyön kehittäminen.
2. Sovittelumenettelyn kehittäminen ja hyvien, valtakunnallisten työkäytäntöjen ja menettelytapojen löytäminen.
3. Tiedon tuottaminen ja raportointi projektin ohjausryhmälle kehittämistyön kannalta olennaisista ilmiöistä ja kullakin paikkakunnalla noudatetuista menettelytavoista.

Työnohjaus toteutettiin erikseen kullakin kokeilupaikkakunnalla. Se oli ryhmätyönohjausta, johon osallistuvat tuomarit ja asiantuntija-avustajat yhdessä. Työnohjauskertoja oli neljä kussakin käräjäoikeudessa ja ne ajoittuivat noin kahdeksan kuukauden ajanjaksonalle. Kukin ohjauskerta oli työpäivän mittainen.

Työnohjaajat laativat työnohjauksesta raportin, johon he koostivat työnohjauksessa syntyntä tietoa huoltoriitojen tuomioistuinsovittelun kannalta olennaisista ilmiöistä ja yhteisistä menettelytavoista. He kuvasivat raportissaan myös toteutettua työnohjausprosessia. Työnohjaajien tekemiä koosteita käsiteltiin ryhmissä ja siten ryhmät ovat tuottaneet aineistoa loppuraportin tekemiseen.

Raportin mukaan työnohjaus lähti kaikilla paikkakunnilla liikkeelle hyvin. Ryhmissä tapahtunut vuorovaikutus oli alusta asti runsasta ja avointa. Motivaatio työnohjaukseen oli korkealla.

Työnohjauksessa käsiteltiin sovittelumenettelyyn liittyviä konkreettisia teemoja ja työstiin yhdessä yksittäisiä sovittelutapauksia sekä keskusteltiin onnistuneista ja epäonnistuneista työtilanteista. Työnohjauksessa pyrittiin puuttumaan mahdollisiin ongelmiin työparityöskentelyssä ja helpottamaan sovittelavien asioiden kuormittavuutta.

Työnohjauksessa käsiteltyjä teemoja olivat eri ammattiryhmien asema ja rooli sovittelussa (tuomarit, asiantuntija-avustajat ja asianajajat), sovittelun rakenne ja vaiheet, sovittelun esteet, erilaisten sovittelutekniikoiden käyttö, lapsen asema sovittelussa ja työparityöskentely. Sovittelun esteisiin liittyvistä kysymyksistä koottiin saatuihin kokemuksiin perustuneet taulukot seikoista, jotka haittaavat sovittelua ja toisaalta tilanteista, jolloin ongelmista huolimatta sovittelua voidaan jatkaa. Ohjattavien aloitteesta työnohjaukseen otettiin lisäksi teemaksi sovittelutyön emotionaalinen kuormittavuus, josta käytiin keskustelua, mutta johon ei kuitenkaan ehditty kovin paljon paneutua.

Työnohjaajat kiinnittivät loppuraportissaan huomiota siihen, miten merkittävä on johdon ja organisaation tuki kokeilun onnistumiselle ja työntekijöiden jaksamiselle haastavassa ja uutta luovassa sovittelutyössä. He korostivat, että on tärkeää huomata esimerkiksi, miten tuomareiden siirrot osastolta toiselle kuormittavat työntekijöitä ja vievät huomiota itse työtehtäviltä.

Työnohjauksesta saadut kokemukset olivat myönteisiä. Sekä tuomarit että asiantuntija-avustajat pitivät työnohjausta hyödyllisenä. Työnohjaajien arvion mukaan työskentelyilmapiiri ryhmissä oli innostunut ja inspiroitunut. Osallistujat painottivat työnohjauksen välttämättömyyttä myös jatkossa. Koska huoltoriitojen uusi sovittelumalli on työ-

muotona kehittyvä, työnohjaus nähtiin myös työn laadun varmistajana. Työnohjauksen kuluessa tuomarit toivat esiin tarpeen saada työnohjausta myös muissa työtilanteissaan.

Asiantuntija-avustajat pitivät työnohjausta välttämättömänä. Työnohjauskokemuksen myötä myös tuomarit vakuutuivat työnohjauksen hyödyistä ja tarpeellisuudesta. Kaikki kokeiluun osallistuneet pitivät tärkeänä sitä, että työnohjausta voidaan järjestää myös tulevaisuudessa.

8 Sovittelussa käsitellyt asiat

8.1 Vireille tulleet sovitteluasiat

Tuomioistuinsovittelu voi tulla vireille kahdella eri tavalla. Ensinnäkin asiaa oikeudenkäynnissä käsittelevä tuomari voi osapuolten pyynnöstä/suostumuksella siirtää jutun erilliseen sovitteluun. Jos sovittelussa ei saavuteta sopimusta, asia palautuu takaisin oikeudenkäyntiin. Toiseksi sovittelua voidaan pyytää tuomioistuimelle toimitetulla sovitteluhakemuksella (suora sovitteluhakemus), joka voi olla osapuolten yhteinen tai vain toisen tekemä. Jälkimmäisessä tapauksessa tuomioistuin tiedustelee, suostuuko toinen osapuoli sovittelun aloittamiseen.

Helsingin, Oulun, Espoon ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa tuli kahdessa vuodessa (1.1.2011–31.12.2012) vireille yhteensä 575 sovitteluasiaa, joista suoralla sovitteluhakemuksella 149 (26 %).²⁷ Paikkakuntaakohtaisesti luvut jakautuvat seuraavasti:

- Helsinki 240 juttua, joista sovitteluhakemuksella vireille tulleita 82 (34 %)
- Espoo 132 juttua, joista sovitteluhakemuksella vireille tulleita 30 (23 %)
- Oulu 159 juttua, joista sovitteluhakemuksella vireille tulleita 29 (18 %)
- Pohjois-Karjala 44 juttua, joista sovitteluhakemuksella vireille tulleita 8 (18 %)

Koska kuntien tarjoamat sovittelupalvelut eivät toimi kaikkialla, oli olemassa riski siitä, että vanhemmat hakevat sovittelua tuomioistuimesta sellaisissa asioissa, jotka laatunsa puolesta voitaisiin ratkaista sosiaalitoimessa.²⁸ Kokeilun aikana suoralla sovitteluhakemuksella vireille tulleiden juttujen määrä pysyi kuitenkin maltillisena. Lisäksi työparien

²⁷ Osuus vastaa suorien sovitteluhakemusten osuutta yleisten riita-asioiden sovitteluissa. *Ervasti 2011*, s. 61.

²⁸ *Mahkonen 2008*, s. 26, *Haavisto – Bergman-Pyykkönen – Mattila-Aalto 2011*, s. 36–37, eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu 2059/2/03.

kokemuksen mukaan sovittelua hakeneiden vanhempien väliset konfliktit olivat riitaisuudeltaan sellaisia, että sovittelun vaihtoehtona olisi ollut oikeudenkäynti.

Vuonna 2012 sovitteluissa vireille tulleiden juttujen määrä kasvoi 22 prosenttia vuoteen 2011 verrattuna. Se osoittaa, että sovittelu on herättänyt luottamusta ja se on koettu hyväksi vaihtoehdoksi yrittää ratkaista huoltoriitoja.

Helsingin käräjäoikeudessa sovittelussa vireille tulleiden juttujen osuus kaikista riitaisista huolto- ja tapaamisasioista oli kahden ensimmäisen kokeiluvuoden aikana noin 33 prosenttia, Espoossa noin 38 prosenttia, Oulussa noin 70 prosenttia, Pohjois-Karjalassa noin 50 prosenttia.²⁹

8.2 Mitä on sovittelu?

Tuomioistuin voi oikeudenkäynnissä päättää lapsen huollosta, asumisesta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tekemän tutkimuksen mukaan tuomioistuimessa ensimmäistä kertaa käsiteltävänä olevassa huoltoriidassa riidan kohteena ovat yleensä kaikki lapseen liittyvät asiat eli huolto, asuminen, tapaamisoikeus ja elatus. Uusintariidassa erimielisyys kohdentuu useammin vain joihinkin vaatimuksiin kuten huoltomuotoon tai vain tapaamisoikeuteen.³⁰

Kokeilun aikana suurimmassa osassa juttuja (73 %) sovittelun kohteena oli samanaikaisesti useita lapsen asioita. Lapsen huoltoa soviteltiin 227 kertaa, lapsen asumista 226 kertaa ja lapsen elatusta 215 kertaa. Yleisimmin (370 kertaa) soviteltiin lapsen tapaamisoikeutta. Tapauksista 19 prosenttia koski yksinomaan tapaamisoikeutta.

Toisin kuin huoltoriitaoikeudenkäynnissä, sovittelussa voidaan käsitellä myös sellaisia vanhempien välisiä erimielisyyksiä, jotka eivät liity lapseen. Kokeilun aikana on sovittelu muun muassa vanhempien asumiseen, ositukseen ja muihin taloudellisiin asioihin liittyneitä kysymyksiä. Vanhempien erimielisyydet koskivat huomattavan usein myös muita kuin juridisia vaatimuksia. Kokeilun aikana on sovittelu runsaasti esimerkiksi erilaisia käyttäytymiseen ja kommunikaatiotapoihin, lapsen kasvatuseriaatteisiin ja arjen järjestelyihin liittyneitä kysymyksiä.

²⁹ Osuus on huomattavasti suurempi kuin muiden riita-asioiden sovitteluissa, joissa sovitteluiden osuus on vain 1,3 %. *Ervasti 2011, s. 55.*

³⁰ *Valkama-Litmala 2006, s. 42–44.*

8.3 Asian laatu

Tuomioistuimiin tulevat huoltoriidat ovat yleensä keskimääräistä vaikeampia. Pitkittyneiden riitojen ja psykososiaalisesti ongelmaisten eroperheiden osuus on suuri (ks. tarkemmin raportin kohta 15).

Sovittelussa päättyneistä jutuista noin 53 prosenttia oli ensiriitoja ja noin 47 prosenttia uusintariitoja. Seurantatietojen perusteella suuressa osassa uusintariitoja oli kyse pitkittyneestä konfliktista, jossa vanhemmat olivat käyneet jo useita viranomaisprosesseja. Osa riidoista kuului patologisoituneiden huoltoriitojen ryhmään. Myös vanhempien palautekysely vahvistaa, että suurimmassa osassa juttuja riitaa oli käsitelty jo aiemmin tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa (lastenvalvojan luona, perheasiainsovitte- lussa, lastensuojelussa, perheneuvolassa). Siten tuomioistuinsovitte- lussa edusti isolle jou- kolle vanhempia viimeistä mahdollisuutta välttää oikeudenkäynniltä ja saada asia rat- kaistua sovinnollisesti.

Työparien arviointilomakkeiden mukaan riidan pitkäaikaisuus vaikeutti merkittävästi sovittelua. Soviteltujen riitojen vaikeusastetta ja laadullista kirjoa havainnollistavat lu- kuisat työparien arviointilomakkeiden kirjaukset kuten:

- ”Olimme huolissamme toisen vanhemman mielenterveydestä. Vanhempi joutui- kin istunnon jälkeen suljetulle osastolle. Sovittelu keskeytettiin.”
- ”Riidan taustalla kummankin vanhemman psyko-sosiaalisia ongelmia (päähteitä, väkivaltaa, lastensuojelun toimenpiteitä)”
- ”Sovittelu alunperinkin toivoton tapaus. Toinen vanhempi oli käytökseltään ta- sapainoton eikä kyennyt lainkaan sitoutumaan sovitteluun”
- ”Sovittelun este – toisella vanhemmalla vakava päihderiippuvuus”
- ”Vaikeasti sairastunut nuori vanhempi, jonka omat vanhemmat tunkeutuivat perheen elämään”
- ”Lapsi hoidettavana psykiatrisessa sairaalassa”
- ”Patologinen riita – 30. oikeudenkäynti menossa”
- ”Toisella vanhemmalla alkoholi-, lääkkeiden väärinkäyttö-, psyyken- ja talous- ongelmia”
- ”Taustalla lasten laiminlyöntiä ja pahoinpitely”
- ”Toisella vanhemmalla alkoholiongelma”
- ”Pitkittänyt riita. Taustalla useita oikeudenkäyntejä. Ositusriita vireillä.”
- ”Toisella vanhemmalla mielenterveysongelmia. Persoonallisuushäiriö?”
- ”Riita alkanut vuonna 2009!”
- ”Toisen vanhemman mielen tasapaino? Ottiko tauolla lääkettä?”
- ”Kolmas oikeudenkäynti. Lapsi oireili vakavasti.”
- ”Seitsemän vuoden katkeruus. Yhdellä lapsella vaikea-asteinen psyykinen ongelma”
- ”Toisella vanhemmalla epäily seksuaalisesta hyväksikäytöstä. Sovittelu päättyi”
- ”Toisella vanhemmalla pitkäaikaista ja runsasta huumeiden käyttöä.”

”Rankat taustaongelmat (alkoholi, väkivalta, lastensuojelun toimenpiteet, toisen vanhemman sairaus)”

”Vaikeasti ongelmainen lapsi. Vanhemmuus hukassa”

Myös vanhempien kyselyvastaukset osoittavat sovittelussa käsiteltyjen juttujen vaikeusastetta. Vanhemmat arvioivat palautelomakkeissa heidän välisensä riitaisuuden tasoa asteikolla 1 – 5 siten, että 1 = lievä ja 5 = syvä ja pitkäaikainen. Vastanneista 83 prosenttia (134) katsoi, että riitaisuuden taso oli 4 tai 5. Vain 8 prosenttia (13) kirjasi riitaisuuden tasoksi 1 tai 2.

Vaikeat riidat eivät kuitenkaan ole huoltoriitojen sovittelun koko kuva, vaan sovitteluisa käsiteltiin myös toisenlaisia juttuja. Niissä oli hyvään vanhemmuuteen kykeneviä ja pyrkiviä vanhempia, jotka eivät kuitenkaan omin voimin olleet pystyneet löytämään ratkaisua erimielisyyksiinsä. Tällaisissa riidoissa vanhemmilla oli usein paljon itsehankittua tietoa lapsen edusta, mutta he olivat vastaanottavaisia myös asiantuntijatiedolle. He halusivat lapsensa parasta, olivat tarkkoja lapsen hyvinvoinnista ja usein ymmärsivät sovinnon saavuttamisen merkityksen lapsen kannalta.

Arviointilomakkeissa kuvataan tällaisia vanhempia muun muassa seuraavasti:

”Vanhemmat antoivat tilaa toistensa mielipiteille, pyrkivät eläytymään toisen asemaan ja tulivat vastaan vaatimuksissaan”.

”Lapsiaan ymmärtävät ja heidän etuaan ajattelevat vanhemmat”

”Vanhemmat vilpittömiä, kuuntelivat avoimesti ja ottivat tietoa vastaan”

”Vanhemmat selkeitä, ajattelevia, harkitsevia”

”Vanhemmat kuuntelivat toisiaan, ei mustamaalausta”

”Vanhemmat näkivät omia puutteitaan”

”Vanhemmat olivat halukkaita sopimaan ja olivat tottuneet siihen. Tähän asti arjen ongelmat oli ratkaistu neuvottelemalla.”

”Vanhemmilla oli halu sopia”

”Vanhemmat puhuivat suoraan toisilleen, aitoa vuorovaikutusta. Molemmat valmiita joustamaan.”

”Vanhemmat kypsiä, terveitä aikuisia. Erittäin halukkaita sovittelemaan”

”Osapuolet antoivat toisilleen tilaa puhua”

”Molemmilla vahva tahto sopia. Yhteinen huoli yhdestä lapsesta.”

8.4 Missä vaiheessa oikeudenkäyntiä asia on siirretty sovitteluun?

Suunnittelutyöryhmä katsoi, että suurin hyöty kokeilusta saataisiin kohdentamalla sovittelu niihin juttuihin, joissa sovinto olisi perusteltu ratkaisu, mutta tuomari ei ole onnistunut valmisteluistunnossa saamaan osapuolia sopimaan. Toisaalta mietinnössä todettiin, että asian siirtäminen sovitteluun jo kirjallisesta valmistelusta lyhentäisi käsittely-aikaa eikä käsittelijää tarvitsisi vaihtaa, jos asia saadaan sovituksi.

Kokeilun aikana valtaosassa (80 %) juttuja päätös sovitteluun siirtämisestä tehtiin kirjallisessa valmistelussa. Pienessä osassa (17 %) siirto tehtiin valmisteluistunnossa. Kymmenessä jutussa (3 %) sovittelu aloitettiin vasta sosiaalitoimen selvityksen valmistumisen jälkeen ja yksi siirrettiin sovitteluun vielä pääkäsittelystä.

Käytännössä tuomari voi vaikuttaa vain rajallisesti siihen, missä vaiheessa juttu siirtyy sovitteluun. Pääasiassa se riippuu osapuolten pyynnöstä.

8.5 Sovittelun lopputulos

Seuranta-aikana päättyi yhteensä 435 sovitteluasiaa. Valtaosa niistä eli 300 (69 %) oli tuomarin oikeudenkäynnistä sovitteluun siirtämiä juttuja. Sovitteluhakemuksella oli tulut vireille 135 (31 %) asiaa.

Osa sovittelujutuista päättyi jo ennen kuin varsinainen sovittelu päästiin aloittamaan. Suoralla hakemuksella vireille tulleista jutuista noin 29 prosentissa (39) sovittelua ei aloitettu. Syynä oli yleensä se, ettei toinen osapuoli suostunut sovittelun aloittamiseen. Oikeudenkäynnistä sovitteluun siirretyistä jutuista noin 10 prosenttia (29) ei edennyt sovitteluun. Syynä oli useimmiten se, että toinen osapuoli peruutti aiemmin antamansa suostumuksen sovitteluun. Muuna syynä siihen, ettei sovittelua aloitettu, oli esimerkiksi se, että osapuolet tekivät sopimuksen keskenään tai oikeudenkäyntihakemus peruutettiin kokonaan. Kaikkiaan ennen sovitteluistunnon järjestämistä sovittiin 16 asiaa.

Sovitteluistunto järjestettiin yhteensä 367 asiassa. Näistä 271 (74 %) oli oikeudenkäynnistä sovitteluun siirtyneitä juttuja ja 96 (26 %) suoralla sovitteluhakemuksella vireille tulleita asioita.

Sovitteluun edenneet jutut päättyivät joko

1. kokonaissovintoon,
2. osasovintoon tai
3. asiassa ei päästy sovintoon.

Sovitteluun edenneissä jutuissa tehtiin kokonaissovinto 62 prosentissa (228) tapauksia.³¹ Näistä 60 prosentissa (218) tuomioistuim vahvisti osapuolten välisen sovinnon. Näistä 150 oli oikeudenkäynnistä sovitteluun siirtyneitä ja 68 suoria hakemuksia. Paikkakunta-kohtaiset luvut tuomioistuimen vahvistamista, kokonaissopimukseen päättyneistä sovitteluista ovat seuraavat:

- Helsinki 88 juttua (56 %)
- Oulu 59 juttua (59 %)
- Espoo 53 juttua (70 %)
- Pohjois-Karjala 18 juttua (52 %)

Ilman tuomioistuimen erillistä vahvistusta tehtiin sovinto 10 jutussa joko siten, että vanhemmat vahvistuttivat istunnon jälkeen sopimuksensa lastenvalvojan luona, vanhemmat päätyivät aiemman päätöksen/sopimuksen pysyttämiseen ennallaan, vanhemmat sopivat asian sovittelussa ilman sopimuksen vahvistamista tai vanhemmat palasivat yhteen.

Osasovinto tehtiin 15 prosentissa (54) sovitteluun edenneistä jutuista. Näistä oikeudenkäynnistä siirrettyjä oli 38 kpl ja sovitteluhakemukseen perustuneita 16 kpl. Paikkakunta-kohtaisesti osasovintoja tehtiin seuraavasti:

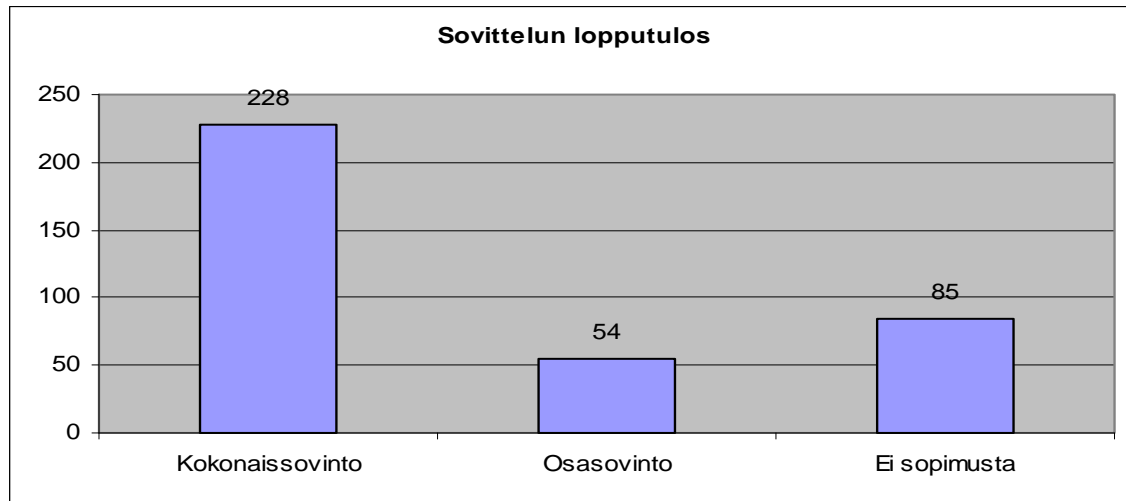
- Helsinki 26 jutussa (17 %)
- Espoo 8 jutussa (11 %)
- Oulu 15 jutussa (15 %)
- Pohjois-Karjala 5 jutussa (15 %)

Osasovinto tarkoitti useimmiten sitä, että lapsen asiat sovittiin muutoin, mutta riitaa jäi lapsen elatuksesta tai huoltomuodosta (yksinhuolto vai yhteishuolto). Työparien arviointilomakkeista ilmenee, että raha oli merkittävä riidan kohde vanhempien välillä. Huoltomuodosta riideltäessä taas kyse oli usein periaatteellisesta erimielisyydestä. Saatujen kokemusten mukaan periaatteellisista kysymyksistä on erittäin vaikea saada sopua.

Näin ollen sovitteluistunnossa käsitellyistä jutuista noin 77 prosentissa tehtiin joko kokonaissovinto (noin 62 %) tai ainakin osasovinto (noin 15 %).

³¹ Sovintoprosentti on hieman korkeampi kuin yleisten riita-asioiden sovitteluissa saavutettu sovintoprosentti. Ervasti 2011, s. 68.

Sovintoa ei saavutettu 23 prosentissa (85) sovitteluun edenneistä jutuista. Näistä 73 (noin 27 %) oli oikeudenkäynnistä siirrettyjä. Osassa tapauksia sovittelua ei todellisuudessa päästy aloittamaan, koska toinen osapuoli jäi tulematta järjestettyyn istuntoon. Tällaisia tapauksia oli seurantatietojen mukaan muutamia. Suoralla sovitteluhakemuksella vireille tulleista jutuista noin 12 (13 %) päättyi ilman sopimusta.

Kokeilussa saavutettu tulos on erinomainen, erityisesti ottaen huomioon käsiteltyjen riitojen vaikeusasteen ja sen, että tuomarit ja asiantuntija-avustajat lähtivät rakentamaan uutta työskentelymallia ilman aiempaa soveltamiskäytäntöä ja kokemusta.

8.6 Määräaikaiset kokeilusopimukset

Huoltoriitojen taustalla ovat usein vuosia kestäneet erimielisyydet, minkä vuoksi sovintoon pääseminen yhden sovittelupäivän aikana ei ole helppoa. Jyrkästä vastakkainasetelusta ja lukkiutuneista asemista luopuminen on pitkä prosessi. Tämän vuoksi sovittelussa joudutaan usein etenemään askel askeleelta tekemällä ensin määräaikainen sopimus, jonka avulla vanhemmat voivat kokeilla sopimuksen toimivuutta arjessaan.

Kokeilusopimukset ovat osoittautuneet hyväksi keinoksi rakentaa luottamusta vanhempien välille ja edistää lopullisen sovinnon syntymistä. Määräaikaiset sopimukset ovat yleensä olleet muutaman kuukauden mittaisia. Erityisestä syystä on tehty myös pidempiä sopimuksia. Tarkoituksena ei kuitenkaan ollut jättää asiaa auki pitkäksi aikaa, vaan vastuuttaa vanhempia ratkaisemaan erimielisyytensä. Käräjäoikeus yleensä vahvistaa määräaikaiset sopimukset ja samalla asialle sovitaan jatkokäsittelypäivä.

Määräaikainen kokeilusopimus tehtiin 28 prosentissa (103) sovitteluistunnossa käsiteltyjä juttuja. Yleensä kokeilusopimuksia tehtiin vain yksi. Vain 17 prosentissa (22) kokeilusopimuksia oli kaksi, muutamassa kolme ja erittäin poikkeuksellisesti neljä.

Paikkakuntaakohtaisesti kokeilusopimusten osuus vaihtelee jonkin verran. Määräaikaista sopimuksia tehtiin:

- Helsingissä 48 jutussa (31 %)
- Oulussa 24 jutussa (24 %)
- Espoossa 16 jutussa (21 %)
- Pohjois-Karjalassa 15 jutussa (44 %)

Vanhemmat arvioivat antamissaan palautteissa kokeilusopimusten hyödyllisyyttä. Valtaosa (86 %) vanhemmista oli kokenut kokeilusopimuksen erittäin hyödylliseksi (51 %) tai melko hyödylliseksi (34 %). Vain 13 prosenttia katsoi kokeilusopimuksen hyödyttömäksi.

8.7 Sovitteluistunnon järjestäminen

Tuomioistuinsovittelulain 6 §:n mukaan sovittelu on toteutettava joutuisasti. Sovittelulle asetettujen tavoitteiden saavuttaminen riippuu pitkälti siitä, toteutuuko tämä periaate myös käytännössä. Joutuisuuden varmistaminen edellyttää tuomioistuimilta panostamista sovitteluun. Sovitteluiden kiireellisyys voidaan ottaa huomioon esimerkiksi juttujaossa siten, ettei sovittelijana toimiville tuomareille jaeta muita kiireellisesti käsiteltäviä juttuja.

Sovitteluistunnon järjestäminen nopeasti osoittautui kokeilussa erittäin haasteelliseksi. Istuntopäivän löytäminen edellyttää tuomarin, asiantuntija-avustajan, vanhempien ja lakimiesavustajien aikataulujen yhteensovittamista. Tuomareilla on yleensä oikeudenkäyntien edellyttämät istunnot vahvistettuina kuukausiksi eteenpäin. Asiantuntija-avustajat ovat käräjäoikeuden käytössä vain osan työajastaan, mikä osaltaan vaikeuttaa istuntopäivän löytämistä.

Suurimmaksi esteeksi sovittelun joutuisuudelle osoittautuivat kuitenkin lakimiesavustajien aikataulut. Ellei istuntoaikaa löytynyt kohtuullisessa ajassa, joissain tilanteissa lakimiesavustajien ja osapuolten kanssa sovittiin istunnon pitämisestä ilman lakimiesavustajien läsnäoloa.

Sekä tuomarien että asiantuntija-avustajien perustyon sujumisen kannalta on tärkeää, että sovittelupäivien aikataulutus on mahdollisimman ennustettavaa. Kokeilun aikana tähän pyrittiin sillä, että tuomarit ja asiantuntija-avustajat varasivat vähintään puoleksi vuodeksi eteenpäin joko kiinteät, viikoittaiset sovittelupäivät tai erikseen määritetyt sovittelupäivät. Sovitteluistunnon järjestämistä pystyttiin nopeuttamaan myös keskittämällä istuntojen sopiminen yhdelle tai muutamalle sihteerille, jotka hallinnoivat sekä tuomareiden että asiantuntija-avustajien sähköisiä kalentereita.

Jotta asiantuntija-avustajien perustyöhön ei olisi tullut tyhjäkäyntiä, kokeilussa sovittiin 1–2 viikon ajasta, johon saakka asiantuntija-avustajat pitivät sovitut päivät varattuna sovittelulle. Ellei ennen sovittua aikaa käräjäoikeudesta ollut ehdotettu istuntoa, sovittelulle varattu päivä voitiin käyttää muihin töihin.

Hankaluuksista huolimatta ensimmäinen sovitteluistunto onnistuttiin seuranta-aikana järjestämään keskimäärin 1,5 kuukaudessa siitä, kun sovittelun aloittamisesta oli tehty päätös tai sovittelu oli tullut vireille hakemuksella. Lyhimmillään istunto järjestettiin samana päivänä ja pisimmillään istunnon järjestäminen vei aikaa 6 kuukautta 8 päivää (kesälomilla oli vaikutusta asiaan). Ensimmäisen istunnon järjestämiseen kulunut mediaaika oli yksi kuukausi 10 päivää. Tulos on parempi kuin riita-asioiden sovitteluissa keskimäärin.³²

Sovitteluhakemuksella vireille tulleissa asioissa aikaa kuluu sovittelupyynnön tiedoksi antamiseen toiselle osapuolelle. Kokeilussa tiedoksianto ja tiedustelu suostumuksesta sovitteluun hoidettiin yleensä epämuodollisesti sähköpostilla tai puhelimitse. Erillistä vastausta hakemukseen ei yleensä pyydetty.

Paikkakuntaakohtaiset erot istunnon järjestämisaajoissa ovat yllättävän pienet. Helsingissä, Oulussa ja Espoossa ensimmäinen istunto saatiin yleensä järjestettyä hieman yli kuukaudessa ja Pohjois-Karjalassa hieman alle kuukaudessa.

Kaikki aikatauluihin liittyvät haasteet huomioon ottaen tulos on erinomainen. Oikeudenkäyntiin verrattuna sovittelu saatiin alkamaan huomattavan nopeasti. Oikeudenkäynnissä tiedoksianto- ja vastausvaiheeseen sekä muuhun kirjalliseen valmisteluun kuluu aikaa siten, että valmisteluistunto pidetään yleensä aikaisintaan 2–3 kuukauden kullua asian vireille tulosta.

Istunnon järjestämisen nopea aikataulu osoittaa, että tuomarit ovat kovista työpaineista huolimatta jaksaneet panostaa sovitteluihin. Monille tuomareille se on merkinnyt sitä, että sovittelu päivä on pitänyt sijoittaa jo muutoinkin täyteen kalenteriin niin, että viikossa on usein ollut 4–5 istuntoa. Varsinkin Helsingin käräjäoikeudessa tämä on ollut suuri ongelma ja kuormittanut kohtuuttomasti sovittelijatuomareita. Pitkän päälle tällainen työtahti ei ole mahdollinen, vaan käräjäoikeuksien tulee huolehtia siitä, että tuomareilla on mahdollisuus jättää kalentereissaan tilaa sovittelu päiville.

³² Ervastin tutkimuksen mukaan riita-asioiden sovittelussa istuntoon on päästy noin 2–3 kuukaudessa. Ervasti 2011, s. 63.

8.8 Sovitteluistuntojen lukumäärä

Tuomioistuinsovittelulain yleisenä tavoitteena on saada asia sovituksi yhdessä istunnossa. Myös kokeiluun osallistuvat tuomioistuimet asettivat alunperin tämän lähtökohdaksi, vaikkakin tiedostettiin, että perheasioissa konfliktit ovat usein luonteeltaan syvempiä ja monimutkaisempia kuin muissa riita-asioissa. Vanhemmille haluttiin antaa mahdollisuus edetä sovintoon myös vähitellen lyhytaikaisten kokeilusopimusten avulla. Asian siirtämisen jatkoistuntoon edellyttää kuitenkin sitä, että sovinnollisuudessa on nähtävissä edistymistä ja sovinnon saavuttaminen tuntuu mahdolliselta.

Sovitteluistuntoja pidettiin keskimäärin 1,2 istuntoa/juttu. Enimmillään istuntoja oli neljä. Tämä oli kuitenkin poikkeuksellista.

Sovintoon päättyneissä jutuissa noin 63 prosentissa sovinto saavutettiin yhdessä istunnossa ja loppuissa tarvittiin useampi istunto. Jos juttu siirrettiin jatkoistuntoon, pääsääntöisesti tehtiin samalla määräaikainen kokeilusopimus.

Verrattuna täysimittaiseen oikeudenkäyntiin, jossa pidetään yleensä kaksi valmisteluisistuntoa ja pääkäsittely, sovittelussa ratkaisu saavutettiin oikeudenkäyntiä nopeammassa prosessissa.

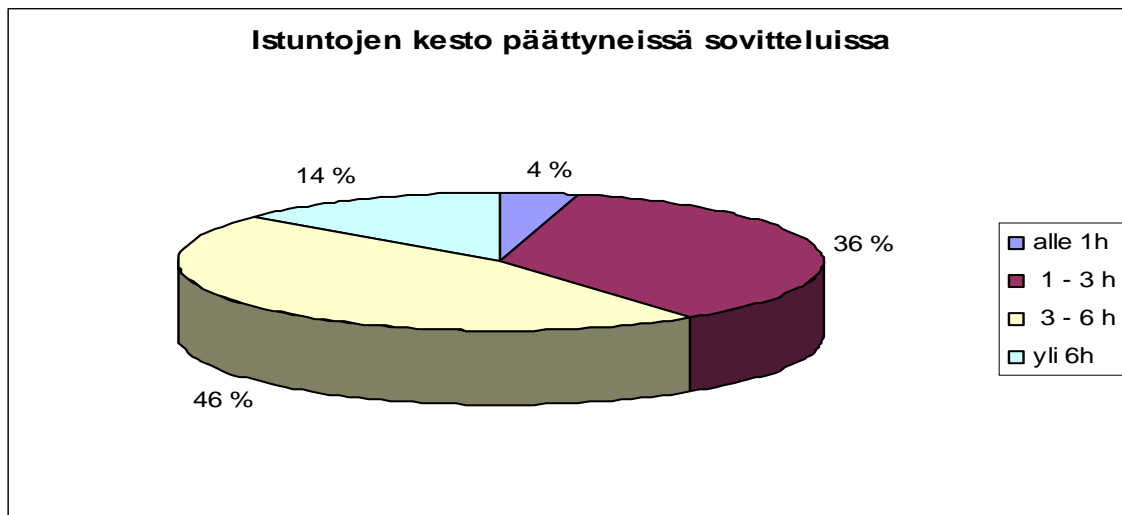
8.9 Istuntojen kesto

Sovittelulle varataan yleensä koko päivä. Se on tärkeää, sillä sovittelu on prosessi, joka vaatii oman aikansa ja sovitteluistunnon kulkua on vaikea etukäteen ennustaa.

Sosiaalitoimen tehtäviin kuuluvassa, avioliittolain mukaisessa perheasiainsovittelussa sovittelurytmi on erilainen. Yksi tapaaminen kestää yleensä 1–2 tuntia, mutta tapaamisia on useita, muutaman viikon välein. Tuomioistuinsovittelussa tällaisen istuntorytmin järjestäminen on tuomareiden ja lakimiesavustajien aikataulujen vuoksi mahdotonta.

Seurantatietojen mukaan päättyneissä jutuissa istuntojen kesto oli

- 4 prosentissa alle tunnin
- 36 prosentissa 1–3 tuntia,
- 46 prosentissa 3–6 tuntia ja
- 14 prosentissa yli 6 tuntia.

Istuntojen mediaanikesto oli 4 tuntia. Tulos kertoo sen, että suurimmassa osassa juttuja istunnon kesto oli kohtuullinen.

Lakimiesavustajat ovat antaneet palautetta istuntojen liian pitkästä kestoista. Vanhemmat eivät kuitenkaan jaa avustajiensa näkemystä. Vanhempien kyselyvastauksissa 78 prosenttia vastanneista vanhemmista oli sitä mieltä, että istunnon pituus oli ollut sopiva, 17 prosenttia piti istunnon kestoja liian pitkänä ja 5 prosenttia liian lyhyenä. Tulos on yllättävä, sillä sovittelu on vanhemmille raskasta ja vaativaa. He joutuvat käsittelemään kipeitä ja vaikeita asioita ja tekemään oman ja lapsensa tulevaisuuden kannalta isoja ratkaisuja.

Eteneminen sovittelun vaiheesta toiseen vie oman aikansa (ks. sovittelun vaiheet raportin kohdassa 13.1.). Selvittelyvaiheeseen kuluu yleensä koko aamupäivä, mutta se antaa hyvän pohjan iltapäivällä käytävälle neuvottelulle itse ratkaisusta. Myös neuvotteluvaihe vie runsaasti aikaa, sillä pöydällä on yleensä paljon sovittavia kysymyksiä.

Istunnon pituutta arvioitaessa on otettava huomioon, että päivä sisältää lounastauon, usein kahvitauon ja useita neuvottelutaukoja. Työskentelyn intensiteetti siis vaihtelee päivän mittaan.

Sovittelun pitkällä kestolla on myös etuja. Koko päivän käyttäminen sovitteluun auttaa pääsemään syvemmälle konfliktin todellisiin syihin kuin lyhytkestoinen tapaaminen. Kokemus on myös osoittanut, että osapuolten välinen jännite viivyttää keskustelun ja vuorovaikutuksen käynnistymistä. Työparien kertoman mukaan pitkän päivän aikana vanhemmissa alkaa usein psyykinen prosessi, joka tuottaa tuloksia. Tämä näkyy esimerkiksi siten, että aamupäivä saattaa päättyä kireissä tunnelmissa, mutta lounastauon jälkeen tunnelma on muuttunut ja asetelmat alkavat liikkua.

Kun kyse on sovittelusta, myös väljälle keskustelulle tulee olla tilaa. Se auttaa uusien, luovien ratkaisujen löytymistä. Siinä vaiheessa, kun on päästy neuvottelemaan eri ratkaisuvaihtoehdoista, istunnon keskeyttäminen ajan puutteen vuoksi johtaisi helposti siihen, ettei sopua syntyisi lainkaan. Työparien arviointilomakkeiden kommentit osoittavat liian tiukan aikataulun ongelmia:

”Aikataulu liian tiukka asiakkaista johtuen. Tauotus jäi sen vuoksi pois. Kaikille tuli väsymys.”

”Aikataulu oli ongelmallinen, koska toinen vanhempi joutui pitkän matkan vuoksi lähtemään määräaikaan.”

”Aikataulu liian tiukka. Sovittelijalla oma meno, joka vaikutti asiaan”

Tuomarit ja asiantuntija-avustajat ovat käyneet paljon keskusteluja sovittelupäivän so-
pivasta pituudesta. Selkeän tavoiteaikataulun asettaminen heti aluksi auttaa ryhdistä-
mään sovittelun kulkua. Se rajoittaa myös sovittelun väärinkäyttämistä terapiana tai ri-
itelyn näyttämönä. Jos osapuolten puhe rönseylee, sovittelija voi palauttaa heidät asiaan
muistuttamalla sovitusta aikataulusta. Kokemuksen karttuessa työpöydälle on kertynyt
varmuutta ja uskallusta ohjata jämäkämmin vanhempien keskustelua. Se on osaltaan
auttanut tehostamaan sovittelua.

Sovitteluistuntojen kesto on vaikea verrata oikeudenkäynnin edellyttämien istuntopäi-
vien keston, koska jälkimmäisestä ei ole tilastotietoa. Valmisteluistunto ei yleensä vie
koko päivää, mutta todistajien määrästä riippuen pääkäsittely voi viedä useitakin päiviä.

Pitkän päivän haittapuolena on se, että lakimiesavustajaa käyttävän, itse maksavan asi-
akkaan oikeudenkäyntikulut kasvavat. Toisaalta se luo painetta saada asia sovituksi. Jos
sovinto syntyy, oikeudenkäyntikulut ovat joka tapauksessa pienemmät kuin mitä aiheu-
tuisi täysimittaisesta oikeudenkäynnistä. Suurimmat taloudelliset riskit ovat niillä itse
maksavilla asiakkailla, jotka eivät pääse sovintoon sovittelussa ja asian käsittely jatkuu
oikeudenkäynnissä. Tämän vuoksi lakimiesavustajat joutuvat miettimään oikean käsitte-
lytavan valintaa myös asiakkaansa oikeudenkäyntikulujen kannalta.

8.10 Sovittelun kokonaiskesto

Huoltoriitaoikeudenkäynnit kestävät kohtuuttoman pitkään. Sovittelun on arveltu tuot-
tavan tuloksia nopeammin ja vähentävän painetta oikeudenkäynneissä. Kokeilusta saa-
dut tulokset vahvistavat tätä oletusta.

Seuranta-aikana päättyneissä jutuissa sovittelun mediaanikesto oli noin 2,5 kuukautta.
Pisimpään sovittelu kesti 1 vuoden ja 6 kuukautta, mikä johtui kokeilusopimukselle so-
vitusta pitkästä ajasta.

Paikkakuntakohtainen sovitteluiden mediaanikesto oli seuraava:

- Helsinki noin 2,5 kuukautta
- Oulu noin 1,9 kuukautta
- Espoo noin 2,3 kuukautta
- Pohjois-Karjala noin 3,2 kuukautta

Sovittelun viemää aikaa arvioitaessa tulee ottaa huomioon, että osassa juttuja tehtiin muutaman kuukauden kestäviä kokeilusopimuksia, jotka pidensivät sovittelun kokonaiskestoja.

Toteutuneita sovitteluajoja voidaan verrata oikeudenkäynnin keskimääräiseen keston kokeilukäräjäoikeuksissa. Tuomioistuinten asianhallintajärjestelmän (Tuomas) tietojen mukaan pääkäsittelyyn edennyt lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskeva oikeudenkäynti kesti vuosina 2010–2012 Helsingin käräjäoikeudessa keskimäärin 11 kuukautta, Espoon käräjäoikeudessa 11 kuukautta, Oulun käräjäoikeudessa 12,5 kuukautta ja Pohjois-Karjalan käräjäoikeudessa 8,6 kuukautta. Oikeudenkäyntien pituus on jonkin verran vaihdellut vuositasolla. Tuloksesta näkyy, ettei oikeudenkäyntiä pitkitä yksin sosiaalitoimen selvityksen tekemiseen kuluva aika, vaan lähes puolet ajasta kuluu tuomioistuimen omiin toimenpiteisiin.

Jos sovittelu epäonnistuu ja asia palaa takaisin oikeudenkäyntiin, sovitteluun käytetty aika pidentää prosessin kokonaiskestoja. Yksittäistapauksessa asian käsittelyn kokonaiskesto voi tällöin muodostua kohtuuttomaksi. Toisaalta Tuomas-tilastojen mukaan kokeilussa sovittelusta oikeudenkäyntiin palanneiden juttujen käsittelyajat eivät ole pidentäneet oikeudenkäyntien keskimääräistä kestoja. Päinvastoin vuosina 2011 ja 2012 pääkäsittelyyn edenneen oikeudenkäynnin kesto on verrattuna vuoteen 2010 lyhentynyt Helsingin käräjäoikeudessa kahdella kuukaudella ja Oulun käräjäoikeudessa yhdellä kuukaudella.

Seurantatulosten perusteella voidaan todeta, että sovittelussa on mahdollista saada ratkaisu riitaan huomattavasti nopeammin kuin oikeudenkäynnissä.

8.11 Osapuolten lakimiesavustajat

Hieman yli puolessa (51 %) päättyneistä jutuista kummallakin osapuolella oli lakimiesavustaja. Vain 14 prosentissa juttuja lakimiesavustaja oli vain toisella osapuolella. Melko isossa osassa sovitteluita (35 %) kummallakaan osapuolella ei ollut lakimiesavustajaa.

Oikeudenkäynnistä siirretyissä jutuissa osapuolilla oli lähes aina lakimiesavustaja sovittelussa. Sen sijaan sovitteluhakemuksella vireille tulleissa asioissa vanhemmat tulivat usein sovitteluun ilman lakimiesavustajaa. Kuitenkin kokeilun edetessä lakimiesavustajien vireille panemat suorat sovitteluhakemukset lisääntyivät.

9 Syyskuun alusta 2012 mukaan tulleiden käräjäoikeuksien kokemuksia

9.1 Yleistä

Kaikissa uusissa kokeiluyksiköissä kokeilu alkoi hyvin. Tunnelma on ollut korkealla ja toteutuneet sovittelut on koettu hyväksi. Kokeilua on uusissakin yksiköissä leimannut innostuneisuus ja motivoituneisuus uuteen tehtävään.

Käräjäoikeuksissa panostettiin tiedottamiseen ja toiminnan organisointiin. Sovitteluita on tullut vireille runsaasti. 1.9.2012–31.3.2013 eli seitsemässä kuukaudessa kaikissa uusissa yksioissä tuli vireille yhteensä 133 sovittelua. Ensimmäisen neljän kuukauden aikana eli vuoden 2012 loppuun mennessä sovitteluita tuli vireille 79 ja vuoden 2013 kolmen ensimmäisen kuukauden aikana 54. Vireille tulleiden sovitteluiden määrä on siten pysynyt melko tasaisena.

Yksiköiden välillä on jonkin verran eroja vireille tulleiden sovitteluiden määrissä. Pääosin se johtuu käräjäoikeuksien erisuuruudesta väestöpohjasta ja huoltoriitojen määristä.

9.2 Pirkanmaan käräjäoikeus

Pirkanmaan käräjäoikeudessa huoltoriitojen sovittelukokeilu lähti hyvin käyntiin. Sovitteluasioita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 25 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 20 eli yhteensä 45.

Kokeilua aloitettaessa käräjäoikeudessa järjestettiin tiedotustilaisuus, johon saapui noin 130 henkilöä. Käräjäoikeudesta käytiin lisäksi kertomassa sovittelusta käräjäoikeuden ulkopuolisissa tilaisuuksissa.

Yhteistyö avustajien kanssa on sujunut hyvin. Tuomarit ja asiantuntija-avustajat ovat pitäneet yhteispalavereita. Kaikki kokeilussa mukana olevat ovat motivoituneita uuteen tehtävään. Tuomareiden mukaan myös lakimiesavustajat ovat alkaneet sisäistää ja tuntea järjestelmää.

Käräjäoikeuden laamanni tukee sovittelua, mikä on näkynyt muun muassa siinä, että organisaatiouudistuksesta huolimatta sovittelutuomarit ovat saaneet jatkaa tehtävässään. Sovittelua varten saatiin oma sali, jonne on hankittu uudet kalusteet.

Kansliatyöntekijöille laadittiin ajantasainen kansliaohje sovitteluasioiden käsittelyä varten. Huoltoriitojen sovitteluja varten nimettiin oma sihteeri ja hänelle varahenkilö. Sihteeri hoitaa keskitetysti istuntojen sopimisen.

9.3 Kanta-Hämeen kärjäoikeus

Kanta-Hämeen kärjäoikeudessa sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 12 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 3 eli yhteensä 15.

Työparit ovat kokeneet sovittelun rankaksi, mutta palkitsevaksi. Yhteistyö tuomareiden ja asiantuntija-avustajien välillä on sujunut erittäin hyvin ja tunnelma on korkealla. Yksi asiantuntija-avustaja jäi pois sairauden vuoksi. Tilalle saatiin pienellä viiveellä uusi avustaja. Asiakas palaute on ollut pääosin myönteistä. Myös asianajajien panos on koettu hyväksi.

Kanta-Hämeen kärjäoikeudessa on pidetty kaksi seurantapalaveria asiantuntija-avustajien ja tuomareitten kesken. Kanta-Hämeen kärjäoikeudessa laamanni suhtautuu erittäin myönteisesti kokeiluun ja on itse yksi neljästä sovittelijatuomarista.

9.4 Pohjanmaan kärjäoikeus

Pohjanmaan kärjäoikeudessa sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 16 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 8 eli yhteensä 24.

Kaikki ovat tyytyväisiä kokeilun sujumiseen. Tuomarit ja asiantuntija-avustajat ovat pitäneet yhteispalavereita. Yksi asiantuntija-avustaja lopetti työpaikan vaihtamisen vuoksi. Jääviysongelmia on tullut jonkin verran, minkä vuoksi avustajia on oltava vähintään neljä. Kaksikieliset jutut tuovat omia haasteitaan.

Istuntopäivien löytäminen on ollut haasteellista. Yhteisen ajan löytäminen asianajajien kanssa on vaikeaa. Lakimiesavustajat ovat kuitenkin toimineet erittäin hyvin sovitteluisissa.

Uusi menettely on saanut paljon julkisuutta. Siitä on ollut juttu kolmessa lehdessä ja haastattelu TV-ohjelmassa. Kärjäoikeudesta on myös käyty pitämässä luento Juridiska föreningenin tilaisuudessa. Lisäksi huoltoriitojen sovittelu on yhtenä temana Vaasan hovioikeuspäivillä toukokuussa 2013.

Osa sovittelujutuista on käsitelty Pietarsaassa, mikä on tarkoittanut matkustamista. Pietarsaassa ei ole omaa sovittelusalia, mutta oikeusaputoimiston kanssa on sovittu, että kärjäoikeus voi käyttää sen neuvottelusalia.

9.5 Kemi-Tornion kärjäoikeus

Kemi-Tornion kärjäoikeudessa kokeilun on koettu alkaneen odotuksia paremmin. Sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 5 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 1 eli yhteensä 6.

9.6 Lapin kärjäoikeus

Lapin kärjäoikeudessa sovitteluiden määrä on yllättänyt positiivisesti. Sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 9 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 12 eli yhteensä 21.

Lapin kärjäoikeudessa pidettiin tiedotustilaisuus kokeilun alkaessa. Kiinnostuneita tuli paikalle niin paljon, että tilaisuus jouduttiin siirtämään hovioikeuden tiloihin. Asianajat ovat olleet erittäin kiinnostuneita sovittelusta ja heiltä on tullut hyvää palautetta. He ovat myös ryhtyneet oma-aloitteisesti pyytämään sovittelua.

Kaikki Lapin kärjäoikeuden sovittelut pidetään Rovaniemellä, ei muissa istuntopaikoissa. Sovittelusali on sisustettu uudelleen. Tarkoituksena on aloittaa sovittelussa kahvitarjoilu.

Tunnelma on ollut koko ajan hyvä. Tuomarit ovat tyytyväisiä työparityöskentelyyn. Asiantuntija-avustajat koetaan taitaviksi ja heidän panoksensa sovitteluun merkittäväksi.

9.7 Etelä-Karjalan kärjäoikeus

Etelä-Karjalan kärjäoikeudessa sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 5 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 8 eli yhteensä 13. Sovitteluiden määrä on suhteellisesti suuri verrattuna samana aikana vireille tulleiden huoltoriitojen määrään (19).

Etelä-Karjalassa pidettiin tiedotustilaisuus kokeilusta ja sovittelusta laadittiin esite. Sovitteluja varten on kalustettu oma tila.

9.8 Keski-Suomen kärjäoikeus

Keski-Suomen kärjäoikeudessa sovitteluita tuli vuoden 2012 loppuun mennessä vireille 7 ja vuonna 2013 maaliskuun loppuun mennessä 2 eli yhteensä 9.

Keski-Suomen kärjäoikeuden kokoon nähden vireille tulleiden sovitteluiden määrä on vaatimaton. Selkeää syytä siihen ei ole löytynyt.

Kärjäoikeudessa on kuitenkin panostettu tiedottamiseen. Kokeilun alkaessa järjestettiin tiedotustilaisuus, mutta lakimiesavustajien osanotto jäi vähäiseksi. Sen jälkeen lakimiesavustajille ja perheneuvoloille markkinoitiin menettelyä kirjeitse. Markkinointi lisäsi kiinnostusta. Seuraavan kerran sovittelua käsitellään toukokuussa 2013 lakimiesavustajien ja kärjäoikeuden yhteisessä keskustelutilaisuudessa.

Kansliahenkilökunnalle laadittiin ohje sovitteluasioiden käsittelyä varten ja sovitteluasioidin nimettiin sihteeri, joka hoitaa juoksevat asiat keskistetysti. Sovittelusali on asianmukaisesti kalustettu.

Sekä tuomareiden että asiantuntija-avustajien kokemukset sovitteluista ovat positiivisia, vaikkakin sovittelut onkin koettu rankoiksi. Sovittelun koetaan vaikuttaneen myönteisesti silloinkin, kun sopimusta ei ole syntynyt. Se on purkanut vanhempien välisiä jännitteitä ja saanut heidät pyrkimään yhteistyön kehittämiseen.

10 Tuomarin ja asiantuntija-avustajan rooli ja tehtävät huoltoriidan sovittelussa

10.1 Yleistä

Sovittelulain 5 §:n mukaan sovittelijana toimii asiaa käsittelevän tuomioistuimen tuomari. Asiassa tarvittavan asiantuntemuksen turvaamiseksi tai sovittelun edistämiseksi muuten sovittelija voi osapuolten suostumuksella käyttää avustajaa. Sovittelulaki ei määrittele sovitteluavustajan roolia sovittelussa. Lakitekstin sanamuoto ”avustaja” kuitenkin kertoo sen, että sovittelussa on vain yksi sovittelija ja asiantuntijan tehtävä on avustaa sovittelijaa.

Lain mukaan sovittelija päättää menettelyn lähemmästä järjestämisestä osapuolten kanssa neuvoteltuaan (RiitSovL 6 § 4 mom). Hallituksen esityksen mukaan sovittelijan avustaja voi hoitaa monenlaisia tehtäviä sovittelijan apuna, sen mukaan kuin he keskenään ja yhdessä osapuolten kanssa lähemmin sopivat³³. Avustajan status ei rajoita hänen toimintaansa todellisessa sovittelutilanteessa, vaan avustajan rooli voidaan sopia hyvinkin laajaksi, jos se palvelee sovittelua ja osapuolten intressejä.

Hallituksen esityksessä lähdetään siitä, että avustajan käytöstä ja avustajan tehtävistä on syytä sopia verraten tarkkaan osapuolten kanssa, koska he kustantavat avustajan toiminnan. Huoltoriidan sovittelussa vanhemmat eivät kuitenkaan kustanna asiantuntija-avustajaa, vaan kyseessä on yhteiskunnan heille maksuitta tarjoama palvelu. Lisäksi huoltoriidan sovitteluun kytkeytyy yhteiskunnan intressi, sillä sovittelu tulee toteuttaa lapsen etu huomioon ottaen. Vaikka asiantuntija-avustajan rooli voi yksittäistapauksessa vaihdella sen mukaan, mitä vanhemmat toivovat, niin asiantuntija-avustajan käyttämisen aina tulee palvella lapsen edun mukaisen sovinnon saavuttamisen päämäärää.

Asiantuntija-avusteinen huoltoriidan sovittelu on tuomioistuimissa uusi työskentelymalli. Tuomarin ja avustajan keskinäistä roolijakoa käsiteltiin suunnitelutyöryhmän mietinnössä (60/2010). Kokeilun alkaessa oli hieman hämmennystä siitä, mitkä roolit ovat ja asemia etsittiin. Osa avustajista oli arkoja ottamaan itselleen tilaa ja mieluummin odotti, että tuomari vetää hänet prosessiin mukaan. Asianajajilta tuli jonkin verran palautetta siitä, että he olisivat toivoneet asiantuntija-avustajan ottavan vahvemman roolin. Jotkut asiantuntija-avustajat taas ottivat aloitteen käsiinsä ja lähtivät vetämään sovittelua omaan suuntaansa, josta tuomari ei tiennyt, mihin oltiin pyrkimässä. Keskustelua herätti myös se, oliko joillakin asiantuntija-avustajilla ”oma agenda” eli pyrkivätkö he ohjaamaan sovittelua liikaa oikeaksi ajattelemaansa suuntaan. Saatujen kokemusten pohjalta rooleista ja toimintatavoista käytiin keskustelua niin yksiköiden sisällä kuin työparienkin välillä ja löydettiin niistä yhteisiä näkemyksiä.

³³ HE 114/2004, s. 33.

Juristin koulutuksen saaneet tuomarit kokevat helposti epävarmuutta huoltoriitoja käsitellessään. Oikeudenkäynneissä tästä on seurannut se, että tuomarit toisinaan pyrkivät siirtämään huoltoriidan tosiasiallisen ratkaisuvastuun sosiaalitoimelle. Kokeilua aloitettaessa tiedostettiin, että myös sovittelussa on olemassa riski siitä, että tuomari luovuttaa oman roolinsa asiantuntijalle ajatellen, että asiantuntija osaa paremmin kohdata vanhempia ristiriitatilanteissa ja arvioida lapsen etua asiassa. Saatujen kokemusten perusteella näin ei ole kuitenkaan käynyt, vaan tuomari ja asiantuntija-avustaja ovat toimineet yhdessä kumpikin omassa roolissaan täydentäen toinen toistaan.

Oikeustieteen opiskelija Kirsikka Salminen teki vuonna 2012 pro gradu-tutkielmansa asiantuntija-avustajista huoltoriidan tuomioistuinsovittelussa. Hänen havaintojensa mukaan asiantuntija-avustajan rooli vaihteli melko suuresti tapaus- ja henkilökohtaisesti. Sovitteluistunnoissa näkyi kahdenlaista roolijakoa. Toisissa istunnoissa asiantuntija-avustaja toimi selkeästi sovittelijaa avustavassa roolissa. Hän korosti tarvittaessa lapsen näkökulmaa ja ohjasi keskustelua vanhemmuuteen ja vanhempien vastuuseen. Toisissa istunnoissa asiantuntija-avustaja toimi tuomarin rinnalla tasavertaisena sovittelijana, jonka asiantuntemuksen painopiste oli lapsen edussa. Salmisen haastatteluissa tuomarit pitivät asiantuntija-avustajan roolia useammin avustavana, asiantuntija-avustajat taas itsenäisempänä ja tasavertaisena sovittelijana.

Myös kokeiluprojektin työohjauksessa käsiteltiin eri toimijoiden rooleja sovittelussa. Työohjauksesta laadittu raportti vahvistaa Salmisen havainnot siitä, että tuomarin ja asiantuntija-avustajan rooleissa oli eroja työpareittain ja ryhmittäin. Joissain tapauksissa asiantuntija-avustaja oli tasavertainen työpari ja joissain tapauksissa enemmän avustaja. Työohjauksessa tuotiin esiin, että roolien selkeys edesauttaisi työparityöskentelyä.

Kokeilu on osoittanut, että asiantuntija-avustajan rooli riippuu paljon työparina työskentelevästä tuomarista sekä tuomarin ja asiantuntija-avustajan persoonallisuudesta. Asiantuntija-avustajat ovat todenneet, että vastoin odotuksia suurimmat erot käytännön sovittelutilanteissa eivät perustu ammattitastaan, vaan sovittelijan ja avustajan persoonallisuuksiin.

Keskeisin kokeilun tuottama tieto on kuitenkin se, että asiantuntija-avusteisessa sovittelussa on ennen muuta kyse työparityöskentelystä, jossa kummallakin työntekijällä on oma erityistietämyksensä ja -taitonsa. Asiantuntija-avustajan ja tuomarin roolia on käytännön sovittelutilanteissa usein vaikea erottaa toisistaan, koska työskennellessään yhdessä työpari jakaa sovittelun jokaisen vaiheen.

10.2 Vertailua ns. Norjan malliin

Suomessa toteutettavan sovittelukokeilun työnimeksi on vakiintunut Follo. Nimi on peräisin Norjassa 1990-luvun lopulla Indre Follon -kaupungissa aloitetusta projektista, jossa kokeiltiin asiantuntija-avustajan käyttämistä huoltoriitaoikeudenkäynnissä. Suomalaisen kokeilun saama kutsumanimi on kuitenkin harhaanjohtava, sillä norjalaisessa, vuodesta 2004 lukien laintasoisessa menettelyssä asiantuntijaa käytetään oikeudenkäynnissä eikä sovittelussa. Norjalaisen huoltoriitaoikeudenkäynnin asiantuntijan rooli ja tehtävät poikkeavat monilta osin suomalaisessa tuomioistuinsovittelussa käytettävän sovitteluavustajan roolista ja tehtävistä. Norjan menettelyä voidaan kuitenkin vertailla Suomessa toteutettavaan malliin ja Norjan kokemuksista voidaan joiltain osin ottaa oppia.

Norjan lapsilaki (Barnelova) säättää asiantuntijan tehtävistä erittäin väljästi. Lain mukaan tuomioistuin päättää asiantuntijan tehtävistä keskusteltuaan ensin osapuolten kanssa. Norjassa asiantuntijan roolin epäselvyys on saanut kritiikkiä ja väljän sääntelyn on todettu johtaneen kirjaviin käytäntöihin.³⁴

Käytännössä asiantuntijan tehtäviksi ovat muodostuneet valmisteluistunnossa avustaminen, sovinnon edistäminen, vanhempien neuvominen ja ohjaus, kokeilusopimusten toteutumisen seuranta, lapsen kuuleminen. Asiantuntija osallistuu huoltoriidan valmisteluistuntoon, jossa hän muun muassa neuvottelee tuomarin ja yleensä myös asianajajien kanssa siitä, mikä olisi vanhempien kuulemisen perusteella lapsen edun mukainen ratkaisuvaihtoehto ja esittää oman näkemyksensä ja ehdotuksensa. Asiantuntija-avustajan rooli on monella tapaa vanhempien ratkaisuja ohjaava. Kokeilusopimusten aikana hän myös toimii vanhempien neuvonantajana ja tukena ja voi tehdä muun muassa kotikäyntejä.³⁵

Norjalaisessa järjestelmässä asiantuntijan rooli on kaksijakoinen. Toisaalta asiantuntija pyrkii edistämään sovintoa ja vanhempien välistä kommunikaatiota, mutta toisaalta hän samanaikaisesti kerää aineistoa oikeudenkäyntiä varten. Jos asia ei pääty sovintoon, sama asiantuntija voi jatkaa pääkäsittelyssä elleivät vanhemmat vaadi hänen vaihtamistaan. Siinäkin tapauksessa hän laatii kirjallisen raportin asiasta uudelle asiantuntijalle. Häntä voidaan myös kuulla todistajana pääkäsittelyssä.

Norjassa tuomarin roolissa korostuu tuomioistuimen arvovallan säilyttäminen. Tuomarin rooli on melko muodollinen ja se on pidetty selkeästi erillään asiantuntija-avustajan roolista. Tuomari johtaa istunnossa puhetta ja huolehtii ”järjestyksen pidosta”. Hän ei osallistu erillisistuntoihin, joita asiantuntija vetää. Näin ollen norjalaisessa menettelyssä ei ole kyse tuomarin ja asiantuntija-avustajan työparityöskentelystä siinä mielessä, millaiseksi se on Suomen sovittelukokeilun aikana muodostunut.³⁶

³⁴ Koch 2008, s. 27–36 ja 45–50, Nylund 2010, s. 1175–1179.

³⁵ Nylund 2010, s. 1175.

³⁶ Nylund 2010, s. 1178.

Norjassa kyse on oikeudenkäynnistä, jossa joudutaan ottamaan huomioon normaalit oikeudenkäyntiä koskevat prosessisäännöt ja se, että asian käsittely voi jatkua saman tuomarin johdolla oikeudenkäyntinä, ellei sopimukseen päästä. Suomessa kyse on sovittelusta, joka on luottamuksellinen, vapaamuotoinen ja osapuolten kanssa sovittava menettely, jossa sovittelijana toimiva tuomari ei voi käsitellä asiaa myöhemmin oikeudenkäynnissä. Tuomari ja asiantuntija-avustaja eivät suomalaisessa järjestelmässä joudu toimimaan kaksoisroolissa, mikä selkeyttää sekä sovittelijan että sovitteluavustajan asemaa.

Norjan kokemuksista voidaan oppia se, että sovittelijan ja avustajan roolin ja tehtävien määrittely on tärkeää, jotta autetaan toimijoita orientoitumaan tehtävänsä ja vältetään eri työroolien sekoittuminen kunkin perustehtäviin. Sovittelun osapuolien ja heidän lakimiesavustajiensa näkökulmasta tehtävien määrittely lisää menettelyn ennakoitavuutta. Osapuolten on tärkeää tietää, mitä he voivat ja mitä heillä on oikeus odottaa sovittelijalta ja asiantuntija-avustajalta sovittelussa.

10.3 Mitä on asiantuntijuus sovittelussa?

Kokeiluun osallistuvat pitävät yleisesti käsitettä ”asiantuntija” tai ”asiantuntija-avustaja” epäonnistuneena. Tämä näkyy myös Salmisen pro gradu-tutkielmassa. Haastateltujen asiantuntija-avustajien mukaan termi ”asiantuntija” soveltuu huonosti sovitteluun ja herättää harhaanjohtavia odotuksia ylivertaisuudesta.³⁷ Tämä on ilmennyt käytännössä siten, että vanhemmat tai heidän lakimiehensä ovat odottaneet asiantuntija-avustajan antavan erityistietämyksensä perusteella valmiita vastauksia siitä, mikä kyseisessä jutussa on lapsen edun mukainen ratkaisu.

Kun kyse on fasilitatiivisesta sovittelumallista, asiantuntija-avustajan toimenkuvaan ei kuulu antaa valmiita vastauksia tai ylipäänsä tuoda esiin omaa kantaansa (ratkaisuehdotus) lapsen edusta ainakaan ilman, että vanhemmat sitä pyytävät. Asiantuntija-avustajan tehtävänä on tukea ja auttaa vanhempia itse löytämään ratkaisu erimielisyyksiinsä. Vanhemmat tarvitsevat kuitenkin usein lisää tietoa ja ymmärrystä lapsensa tilanteesta, jotta he voisivat löytää lapsen edun mukaisia ratkaisuja. Tätä tietoa asiantuntija-avustaja voi heille neutraalilla tavalla antaa.

Lisäksi voidaan todeta, että on harhaan johtavaa puhua asiantuntijasta tarkoittaen vain psykologia ja sosiaalityöntekijää. Jos sovittelussa ylipäänsä on asiantuntijoita, heitä on kaksi: tuomari on oikeudellisen tiedon ja oikeuskäytännön asiantuntija ja psykologi/sosiaalityöntekijä lapsen kehityksen, vuorovaikutuksen, erovanhemmuuden ym. asiantuntija. Kumpaakin asiantuntijuuden alaa tarvitaan.

³⁷ Salminen 2012, s. 28.

Lakivaliokunta on mietinnössään (LaVL 4/2005) katsonut, että sovittelussa tarvittavaa erityisasiantuntemusta voi tarjota esimerkiksi psykologi tai lastenpsykiatri, jolla on kokemusta avioeroasioiden sovittelusta tai sosiaalitoimen selvitys- ja sovittelutyöstä.³⁸

Suunnittelutyöryhmän mietinnössä (61/2010) katsottiin, että asiantuntijalle asetetut tehtävät vaativat monipuolista ammattitaitoa kuten perhe-, parisuhde- ja kehityspsykologian tuntemusta. Mietinnön mukaan asiantuntijan tulee olla perehtynyt erodynamiikkaan, kyetä erottamaan erokriisiin liittyviä ja toisaalta lapsen kehitykseen liittyviä pidempiaikaisia reaktioita, tunnistaa vanhemman persoonallisuushäiriöt, riippuvuuskäyttäytyminen ja lähisuhdeväkivalta sekä niiden vaikutukset etenkin lapsen kehitykseen ja myös vanhemmuuteen.³⁹ Työryhmän asettamat edellytykset ovat joiltain osin osoittautuneet ylimitoitetuiksi. Tämä näkyi esimerkiksi siinä, että avustajia etsittäessä kunnista saatiin palautetta, että monet tehtävästä kiinnostuneet eivät uskaltaneet lähteä mukaan kokien, etteivät he täytä asetettuja vaatimuksia. Työryhmän pohdinta on tehty siinä vaiheessa, kun ei ollut vielä kokemusta asiantuntija-avustajan käyttämisestä sovittelussa eikä myöskään riittävää selvitystä siitä, millaisia avustajia sovitteluun on mahdollista saada.

Suunnittelutyöryhmä samoin laajentamistyöryhmä (mietintö 36/2012) katsoivat, että asiantuntija-avustajan tulee olla koulutukseltaan psykologi tai sosiaalityöntekijä.

Saatujen kokemusten perusteella käsitys sovittelussa tarvittavasta asiantuntijuudesta on selkeytynyt ja syventynyt. Laajentamistyöryhmä edellytti asiantuntija-avustajalta erityisesti kehityspsykologian tuntemusta, jotta avustaja osaisi arvioida sovittelussa esiin tulevien ratkaisuvaihtoehtojen merkitystä lapsen myönteiselle kehitykselle. Sovittelussa asiantuntija-avustajan tuli vanhempien kuvauksen perusteella kyetä tunnistamaan toisaalta erokriisiin liittyviä lapsen normaaleja reaktioita ja toisaalta lapsen kehityksessä olevia pidempiaikaisia häiriöitä ja kehityksen riskejä. Hänellä tuli olla ammatillista tietoa perheen vuorovaikutussuhteiden häiriöistä ja niiden vaikutuksista lapsen kehitykseen sekä vanhemmuuteen. Työryhmän edellyttämää pätevyyttä on perhe- ja kehityspsykologiaan suuntautuneilla psykologeilla, mutta myös sosiaalityöntekijöillä, joilla on riittävä lisä- ja täydennyskoulutus, esimerkiksi perheterapeutin koulutus. Asiantuntija-avustajilta edellytettiin myös kokemusta asiakastyöstä eroperheiden kanssa. Lisäksi tehtävän kannalta hyödylliseksi katsottiin kokemus perheasiain- tai täytäntöönpanosovittelijana toimimisesta.⁴⁰

Asiantuntija-avustajina toimii kahden eri ammattikunnan edustajia, psykologeja ja sosiaalityöntekijöitä. Näiden kahden ammattikunnan koulutus ja asiantuntijuus poikkeaa toisistaan.

Psykologin koulutukseen kuuluu kehityspsykologian opintoja, jotka antavat tietoa lapsen normaalin kehityksen eri osa-alueista (kognitiivinen, sosiaalinen, emotionaalinen) ja kykyä tunnistaa kehitystä haittaavia riskitekijöitä ja häiriintyneeseen kehitykseen liittyviä ilmiöitä. Psykologiseen asiantuntijuuteen kuuluu perhepsykologista tietoa, muun muassa ymmärrystä vanhemman ja lapsen välisen kiintymyssuhteen syntymisestä ja

³⁸ LaVL 4/2005, s. 4.

³⁹ Suunnittelutyöryhmän mietintö, s. 18–19.

⁴⁰ Laajentamistyöryhmän mietintö, s. 21 ja 27–28.

laadusta, sisarusuhteiden merkityksestä, lapsen yksilöllisestä asemasta perheessä ja eroperheen erityispiirteistä. Psykologeilla on tietoa myös lasten erilaisista temperamenteista ja niiden vaikutuksesta lapsen käyttäytymiseen. Tämä on tärkeää, jotta lapsen tilannetta voidaan arvioida yksilöllisesti.

Psykologinen asiantuntijuus on muuta kuin psykiatrinen asiantuntijuus, joka auttaa arvioimaan, missä määrin käsillä olevat ilmiöt voidaan katsoa vanhemman psyykkiseksi sairaudeksi tai häiriöksi, missä määrin ne ovat pysyviä tai hallitsevia ja miten henkilö, joita ne rasittavat, kykenee toimimaan huoltajana ja kasvattajana.⁴¹ Lastenpsykiatri arvioi ja hoitaa lasten psyykkisiä sairauksia.

Sosiaalityöntekijän peruskoulutukseen ei kuulu psykologian opintoja. Koulutuksen kautta saatavaan sosiaalityön asiantuntijuuteen kuuluu erilaisten sosiaalisten, psykososiaalisten ja yhteiskunnallis-sosiaalisten ilmiöiden ymmärtäminen. Suuri osa sosiaalityön asiantuntijuudesta kehittyy kuitenkin käytännön kokemuksen kautta. Taito luoda ja ylläpitää ihmissuhteita on sosiaalityön asiantuntijuuden ydinaluetta. Ihmissuhdetaitoa tarvitaan työskentelyssä asiakkaiden ja yhteistyökumppaneiden kanssa. Sosiaalityöntekijän asiantuntijuuteen kuuluu myös lasten ja perheiden palvelujärjestelmän tuntemus ja kyky tehdä kokonaisvaltainen arvio eroperheen tilanteesta. Sosiaalityössä kertyy lapsiperheen arkielämän tuntemusta. Sosiaalityön tiedon luonnetta on kuvattu hiljaiseksi tiedoksi ja äänettömäksi osaamiseksi. Sosiaalityön asiantuntijuus on kuvattu neuvottelevaksi ja laaja-alaiseksi ja määritelty myös arjen asiantuntijuudeksi.⁴² Sosiaalitoimessa lastensuojelun sosiaalityö on keskeinen toiminta-alue, minkä vuoksi sosiaalityön asiantuntijuus on vahvimmillaan psykososiaalisissa riidoissa ja lastensuojelullisissa kysymyksissä.⁴³

Sosiaalityöntekijöillä on monta eri työroolia eroperheiden kanssa. Tämä näkyy myös kokeilussa mukana olevien sosiaalityöntekijöiden ammatillisissa taustoissa. Lastenvalvojat neuvottelevat ja vahvistavat vanhempien sopimuksia lapsen huollosta, tapaamisista ja elatuksesta (LHL 7 ja 8 §). Sosiaalityöntekijöitä työskentelee avioliittolain 20 §:n tarkoittamina perheasioiden sovittelijoina ja täytäntöönpanosovittelijoina tehden tuomioistuimen toimeksiannosta täytäntöönpanolain mukaisia sovitteluita (TpL 6-9 §). Lisäksi sosiaalityöntekijät tekevät tuomioistuimen toimeksiannosta olosuhdeselvityksiä (LHL 16 §). Kullakin työroolilla on oma säädösperustansa sekä toisistaan poikkeavat tavoitteet ja tehtävät.

Neljässä alkuperäisessä kokeiluyksikössä työskentelevistä asiantuntija-avustajista kuusi on peruskoulutukseltaan psykologeja ja yhdeksän sosiaalityöntekijöitä. Suurimmalla osalla on psykoterapeutin, useimmiten perheterapeutin, koulutus. Neljä on työskennellyt perheasioiden sovittelijana ja kuusi täytäntöönpanosovittelijana. Kahdeksalla on kasvatus- ja perheneuvonnan erikoistumiskoulutus. Useimmat työskentelevät tai ovat työskennelleet perheneuvolassa, minkä vuoksi heillä on paljon kokemusta eroperheistä, sillä perheneuvolan suurin asiakasryhmä koostuu heistä. Viisi on työskennellyt tai työskentelee lastenvalvojina ja kolme on tehnyt tai tekee olosuhdeselvityksiä.

⁴¹ Auvinen 2006, s. 46.

⁴² Sinko 2004, s. 91,92–93, 106–107.

⁴³ Auvinen 2006, s. 469- 473.

Asiantuntija-avustajat pitivät heille suunnatussa kyselyssä kokemustaan työskentelystä eroperheiden kanssa sovittelun kannalta hyödyllisenä. Monet katsoivat voineensa sovittelussa hyödyntää terapiakoulutustaan ja terapeutina hankkimaansa työkokemusta, vaikka sovittelu ei olekaan terapiaa.

Asiantuntija-avustajan panoksen määrä ja laatu riippuu myös jutun laadusta. Erityyppisissä huoltoriidoissa tarvitaan erilaista asiantuntijuutta. Kokeilun aikana sovitteluun on tullut runsaasti vaikeita huoltoriitoja. Tällaisissa jutuissa asiantuntija-avustajan sovitteluun tuoma lisäarvo korostuu. Psykososiaalisissa riidoissa asiantuntija-avustajalta odotetaan erityisesti kykyä tunnistaa vanhemmuuden häiriötekijöitä sekä lapsen hyvinvointiin ja turvallisuuteen liittyviä riskejä. Tämän vuoksi hänellä tulee olla tietoa mielenterveyden häiriöistä ja niiden vaikutuksesta vanhemmuuteen. Tämän tiedon perusteella hänen tulisi ymmärtää sopimisen rajat, jotta lapsen turvallisuus ei vaarannu.

Tasapeliriidoissa vanhemmat, joilla on edellytykset hyvään vanhemmuuteen ja lapsen edun ymmärtämiseen, usein odottavat ja pystyvät myös ottamaan vastaan avustajan yleisellä tasolla antamaa asiantuntijatietoa lapsen tilanteesta erossa ja lapsen hyvinvoinnin ja kehityksen turvaamisen edellytyksistä. Lisäksi asiantuntija-avustajan panos on osoittautunut keskeiseksi vanhempien välisen kommunikaation ja vuorovaikutuksen rakentamisessa. Erityisesti tasapeliriidoissa asiantuntija-avustajan toiminta on toisinaan ollut ratkaiseva lukkiutuneen tilanteen avaamisessa ja auttamisessa vanhempia näkemään lapsensa.

Työparien arviointilomakkeisiin tehdyt kirjaukset osoittavat, että asiantuntija-avustajalle ja tuomarille muodostuivat sovittelussa omat painopistealueensa, joita toteutetaan joustavassa yhteistyössä. Ne vahvistavat myös sen, että asiantuntija-avustajan panos vaihtelee jutun laadusta riippuen.

Työparien arviointilomakkeiden mukaan asiantuntija-avustaja piti ammatilliseen tietoonsa perustuvia puheenvuoroja ja antoi vanhemmille yleisellä tasolla informaatiota muun muassa lapsen reaktioista vanhempien eroon, lapsen erilaisen luonteen ja temperamentin vaikutuksista lapsen käyttäytymiseen, lapsen normaalista eroahdistuksesta hänen vaihtaessaan paikkaa vanhemman luota toisen luokse sekä erokriisin etenemisestä ja siihen liittyvistä vaiheista. Palautteet vahvistavat, että asiantuntija-avustajan toiminta on edisti sovinnon saavuttamista. Vanhemmat pysähtyivät kuuntelemaan asiantuntija-avustajan puhetta ja ottaneet tiedon vastaan. Asiantuntija-avustaja kykeni vähentämään vanhempien pelkoja ja antoi toivoa paremmasta. Lomakkeista ilmenee myös, että asiantuntija-avustajan panos lukkiutuneiden tilanteiden avaamisessa oli usein keskeinen.

Saatujen kokemusten mukaan asiantuntija-avustajan osuus oli merkittävä selvitysvaiheessa, kun puretaan konfliktin taustoja ja kartoitetaan vanhempien kipukohtia. Tuomareiden mukaan avustajat osaavat kysyä olennaisia kysymyksiä, kun avataan riidan emotionaalisia taustatekijöitä. He osaavat myös osuvilla kysymyksillä testata vanhempien realiteetteja ja saada vanhemmat miettimään omia mahdollisuuksiaan ja jaksamistaan. Tuomareilla on kokemusta myös siitä, miten asiantuntija-avustaja osaa jarruttaa ja hidastaa oikeissa paikoissa ja pysähtyä pohtimaan jotain esiin nousutta kysymystä, joka sitten osoittautuukin keskeiseksi. Asiantuntija-avustajat osaavat tunnistaa vanhempien

puheesta ja käytöksestä taustalla olevia tunnetiloja ja piilomotiiveja, jotka tuomari saattaa ohittaa.

Sovitteluavustajien asiantuntijuus nousee esiin, kun käsitellään lapsen kehitykseen ja tarpeisiin liittyviä erityispiirteitä, vanhemman ja lapsen suhdetta tai vanhemman mielen-terveyden häiriön vaikutusta lapseen.

Työparit ovat kirjanneet arviointilomakkeisiin asiantuntija-avustajan toiminnasta käytännön sovittelutilanteissa muun muassa seuraavaa:

”Asiantuntijalla vahva rooli lapsen edun puolestapuhujana”

”Asiantuntijalla vanhempia herättänyt puheenvuoro lapsesta ja siitä, miltä lapsesta tuntuu nyt ja tulevaisuudessa”

”Kireä tunnelma helpottui selvästi, kun asiantuntija fokusoi keskustelun lapsiin, heidän piirteisiinsä ja ominaisuuksiinsa, joista vanhemmat saattoivat olla samaa mieltä”.

”Asiantuntija käsitteli asiantuntevasti ja turvallisesti äidin sairauden kytköksiä vanhemmuuteen”

”Asiantuntija osasi kääntää vanhemman negatiivisen puheen takaisin sovinnolliseksi”

”Asiantuntija puhui hyvin siitä, miten lasta ei saa vastuuttaa tapaamisista eikä hänen suhteestaan toiseen vanhempaan.”

”Asiantuntija nosti hienosti esiin, ettei 10-vuotiaan kuulu olla huolissaan isän yksinäisyydestä”

”Tarvittiin vuorovaikutuksen asiantuntijuutta. Se auttoi jutun finaaliin”

”Avustaja avasi hyvin lapsen tilannetta. Isä otti onkeensa”

”Asiantuntija otti taitavasti käyttöön fläppitaulun, kun piti purkaa lukkiutunutta tilannetta”

Niissäkin tilanteissa, joissa asiantuntija-avustaja oli passiivisempi, pelkällä asiantuntija-avustajan läsnäolollakin oli vaikutusta. Salmisen havaintojen mukaan vanhemmat seurasivat aktiivisesti avustajan reaktioita lasta koskevaan puheeseensa ja ikään kuin hakivat hyväksyntää argumenteilleen.⁴⁴

⁴⁴ Salminen 2012, s. 27.

10.4 Tuomarin ja asiantuntija-avustajan tehtävät

10.4.1 Yleistä

Hallituksen esityksen mukaan sovittelijan avustaja voi hoitaa monenlaisia tehtäviä sovittelijan apuna, sen mukaan kuin he keskenään ja yhdessä osapuolten kanssa lähemmin sopivat. Hän voi esimerkiksi käydä osapuolten kanssa neuvotteluja, erityisesti sellaisista kysymyksistä tai sellaisiin käsittelyvaiheisiin liittyen, joissa hänellä on asiantuntemusta.⁴⁵

Suunnittelutyöryhmä on katsonut, että asiantuntijan keskeinen tehtävä sovittelussa on auttaa vanhempia näkemään lapsen etu. Työryhmä on yksilöinyt tuomarin ja asiantuntijan tehtävät seuraavasti:

Tuomari:

- vastaa sovitteluprosessista,
- johtaa sovittelua asiantuntijan avustaessa häntä,
- pitää aloituspuheenvuoron, pohjustaa sovittelun ja johtaa sovintokeskustelua,
- määrittelee kussakin tapauksessa asiantuntijan tehtävät (yhteistyössä asiantuntijan kanssa),
- on juridiikan asiantuntija,
- vahvistaa sovinnon, vastaa sovinnon täsmällisyydestä ja täytäntöönpanokelpoisuudesta,
- vastaa siitä, että sovinto on lapsen edun mukainen.

Asiantuntija-avustaja:

- osallistuu sovitteluun,
- voi pitää oman alkupuheenvuoron sovittelijan jälkeen,
- voi tehdä vanhemmille kysymyksiä, osaltaan ohjata keskustelua ja auttaa lukkiutuneen tilanteen avaamisessa,
- suuntaa vanhempien ajatuksia lapseen ja tuo esiin lapsen näkökulmaa,
- sovittaessa voi vetää erillisneuvotteluja tuomarin täydentäessä,
- voi keskustella lapsen kanssa, jos vanhemmat hyväksyvät,
- voi vetää yhteispalaverin, jossa sekä lapsi että vanhemmat ovat mukana,
- mahdollisesti vastaa kokeilusopimusten seurannasta kotikäynnein toimien samalla tukena vanhemmille ja lapselle ja antaen palautetta havainnoistaan sovittelijalle ja vanhemmille,
- pyrkii havaitsemaan ja tuomaan esiin sovittelun esteet,
- tuo esiin lapsen edun sekä sovittelijalle että vanhemmille.

⁴⁵ HE 114/2004, s. 33.

Laajentamistyöryhmän mietinnössä (36/2012) katsotaan, että asiantuntija-avustajan keskeisin tehtävä on lisätä vanhempien ymmärrystä lapsen tilanteesta erossa ja suunnata vanhempien huomiota lapsen yksilöllisten tarpeiden huomioon ottamiseen.

10.4.2 Tuomarin tehtävät

Koska kyse on tuomioistuimen toiminnasta, tuomarille kuuluu vastuu sovittelun asianmukaisesta järjestämisestä ja sujumisesta. Hallituksen esityksessä on korostettu, että tuomarin tulee huolehtia siitä, että menettely järjestetään lapsen etu turvaten.

Koska asiantuntija-avustaja ei työskentele tuomioistuimessa, tuomari vastaa sovittelun valmistelusta, johon kuuluvat muun muassa sellaiset teknisluonteiset toimenpiteet kuten lausumapyynnöt ja suostumusten hankkiminen sovitteluun, osapuolten kutsuminen istuntoon sekä tilajärjestelyistä huolehtiminen. Sisällöllisesti merkittävä tehtävä on yhteydenotto asiakkaisiin ja heidän lakimiesavustajiinsa ennen sovitteluistuntoa. Tämä todettiin kokeilun aikana tärkeäksi vaiheeksi sovittelua, sillä se mahdollistaa kirjallista tiedotetta laajemman informaation antamisen sovittelumenettelystä ja vähentää vanhempien pelkoja ja jännitystä. Sen todettiin tukevan myös vanhempien sitouttamista sovitteluun. (ks. tästä raportin kohdassa 13.5.).

Koska kyse on tuomioistuinsovittelusta, sovitteluistunnon avaaminen ja aloituspuheenvuoron pitäminen kuuluu tuomarille. Alkupuheenvuorossaan tuomari antaa keskeisen informaation sovittelun tarkoituksesta, omasta roolistaan, sovittelumenettelystä ja sovittelun kulusta. Kokeilun aikana vakiintui, että myös asiantuntija-avustaja pitää oman aloituspuheenvuoron, jossa hän keskittyy kuvaamaan omaa rooliaan sovittelussa ja tuo esiin lapsen edun merkitystä.

Tuomari on asiantuntija lain ja oikeuskäytännön suhteen. Huolto- ja elatuslain ja niitä koskevan laajan oikeuskäytännön tunteminen on välttämätöntä huoltoriitojen sovittelussa, sillä sovittelulaki edellyttää näiden lakien huomioon ottamista sovittelussa. Tuomari voi antaa tarvittaessa osapuolille neutraalia informaatiota laeista ja oikeuskäytännöstä.

Sovittelijana tuomarilla on vastuu prosessin johtamisesta sovittelussa. Tuomarin tulee huolehtia sovittelun etenemisestä, sovittelun vaiheistuksen toteutumisesta ja aikataulussa pysymisestä. Käytännössä prosessia viedään eteenpäin yhteistyössä asiantuntija-avustajan kanssa. Tuomarin prosessinjohtoon kuuluu myös järjestyksenpito istunnossa. Sovittelussa voidaan sallia tunteiden ilmaisemista, mutta ei hyökkäävää tai asiatonta käytöstä. Se edellyttää toisinaan vanhempien rajoittamista, mikä kuuluu ennen muuta tuomarille. Jos lakimiesavustajien toiminta edellyttää puuttumista, myös se kuuluu tuomarin tehtäviin. Prosessinjohtoon kuuluu myös tasapuolisuudesta huolehtiminen siten, että kummallekin vanhemmalle varataan riittävästi tilaa puhua.

Sovittelulaissa tuomarin tehtäväksi on määritelty päätöksen tekeminen sovittelun aloittamisesta ja lopettamisesta. Sovitteluistunnossa tuomari päättää sovittelun edellyttämisestä prosessuaalisista ratkaisuista kuten siitä, pidetäänkö asiassa erillisneuvottelu ja lopetetaan ko sovittelu. Käytännössä näistä neuvotellaan ja sovitaan osapuolten ja sovitteluavustajan kanssa.

Tuomarilla on lakiin perustuva vastuu siitä, että sovittelu toteutetaan lapsen edun mukaisesti ja että vahvistettava sopimus on lapsen edun mukainen (RiitSovL 10 §). Tuomari tekee päätöksen siitä, voidaanko saavutettu sopimus vahvistaa. Tästä kuitenkin neuvotellaan sovitteluavustajan kanssa. Jos sopimus vahvistetaan, tuomarilla on vastuu sopimuksen selkeydestä ja täytäntöönpanokelpoisuudesta.

Sovittelussa tulee esiin myös puhtaasti juridisia kysymyksiä, joista tuomari tekee ratkaisun. Tuomari tekee päätöksen esimerkiksi oikeudenkäyntikuluista silloin, kun osapuolelle on myönnetty oikeusapu.

Huoltoriidan yhteydessä käsitellään usein kysymys lapsen elatusavusta. Koska kyse on riittävän elatuksen turvaamisesta lapselle, elatusta koskeva keskustelu ja neuvottelu edellyttää elatuslain ja sitä koskevan oikeuskäytännön tuntemista, mikä kuuluu tuomarin asiantuntijuuden piiriin. Jos kyse on yksinomaan elatusapua koskevasta erimielisyydestä, asiantuntija-avustaja ei yleensä ole mukana sovittelussa. Siinä tapauksessa, että elatusapu sovitaan alle elatustuen määrän, tuomarin tulee tutkia ja vahvistaa lapsen oikeus valtion varoista maksettavaan elatustukeen (ks. tarkemmin raportin kohta 13.20).

10.4.3 Asiantuntija-avustajan tehtävät

Koska sovitteluavustajan sisällöllisiä tehtäviä ei ole laissa rajoitettu, tuomari ja avustaja voivat yksittäistapauksessa sopia niistä tilanteeseen sopivalla tavalla ottaen huomioon myös osapuolten esittämät toivomukset. Näin on kokeilun aikana tehtykin.⁴⁶ Salmisen pro graduaan varten haastattelemat asiantuntija-avustajat kertoivat, että avustajan tehtävät päätetään tapauskohtaisesti yhteistyössä tuomarin kanssa. Tuomarit vahvistivat asian. Tuomarit ja avustajat ovat yhteisillä keskusteluilla ja työnohjauksella löytäneet yhtenäisyyttä ja hyväksi todettuja käytänteitä tehtävien jakoon.

Asiantuntija-avustajan osallistuminen sovitteluun alkaa yleensä sillä, että hän tutustuu tuomioistuimen hänelle toimittamaan kirjalliseen, juttua koskevaan aineistoon. Ennen istuntoa tuomari ja avustaja yleensä keskustelevat kirjallisen aineiston tuottamista ajatuksista ja sopivat alustavasti, millä strategialla sovittelu aloitetaan.

Asiantuntija-avustajalla ei ole vastuuta etukäteis- ja jälkitoimenpiteistä, vaan hänen varsinainen työskentelynsä tapahtuu sovitteluistunnossa. Hän pitää vakiintuneesti oman

⁴⁶ Salminen 2012, s. 32.

alkupuheenvuoronsa. Itse sovittelutilanteessa tuomarin ja asiantuntija-avustajan tehtävät menevät monelta osin päällekkäin. Asiantuntija-avustaja osallistuu sovitteluun muun muassa käyttämällä puheenvuoroja, tekemällä vanhemmille kysymyksiä, ohjaamalla keskustelua lapseen, tuomalla esiin lapsen näkökulmaa, kiinnittämällä vanhempien huomiota lapsen edun kannalta keskeisiin seikkoihin ja auttamalla lukkiutuneen tilanteen avaamisessa. Erillisneuvottelut käydään yleensä samalla tavoin tuomarin ja asiantuntija-avustajan huolehtiessa yhteistuumin keskustelun käymisestä. Osa tuomareista on kuitenkin jättänyt erillisneuvotteluissa enemmän tilaa asiantuntija-avustajille.

Asiantuntija-avustajan keskeiseksi tehtäväksi on katsottu lapsen edun esiin nostaminen. Sama velvoite on myös tuomarilla lakiin perustuen. Asiantuntija-avustaja tuo kuitenkin lapsen etua esiin oman ammattitaitonsa ja erityistietämyksensä perusteella. Hänellä on tuomaria laajempi ja syvempi tieto lapsen psykologisesta edusta. Salmisen havaintojen mukaan tämä avustajan tehtävä oli sovitteluistunnoissa merkittävässä osassa ja nousi selkeästi esiin.⁴⁷

Lapsen edun tuominen keskusteluun tapahtuu kahdella eri tasolla. Ensimmäkin asiantuntija-avustajat antavat vanhemmille yleisellä tasolla tietoa lapsesta, esimerkiksi lapsen kokemuksista ja reaktioista vanhempien eroon, lapsen ikä- ja kehitysvaiheen vaikutuksesta lapsen reaktioihin ja lapsen normaaliin kehitykseen kuuluvasta käyttäytymisestä. Toiseksi he ohjaavat keskustelua konkreettisesti kulloinkin kyseessä olevaan lapseen tekemällä relevantteja kysymyksiä lapsesta ja hänen tilanteestaan, auttamalla vanhempia näkemään omaa lastaan ja ohjaamalla vanhempia pohtimaan yhdessä, mikä on heidän oman lapsensa paras. Tämä yleisen ja konkreettisen asiantuntijuuden tason yhdistäminen näkyi myös Salmisen tekemissä haastattelussa ja hänen istunnoista tekemissä havainnoissa.

Suunnittelutyöryhmä asetti asiantuntija-avustajan tehtäväksi keskustella lapsen kanssa, mikäli sovittelussa päädytään kuulemaan lasta. Ohjausryhmässä on käsitelty lapsen kanssa käytävään keskusteluun liittyviä kysymyksiä ja linjattu, että lapsen kuuleminen tehdään aina työparina. Lapsen kohtaamisen keskeinen tarkoitus sovittelussa on sovittelun edistäminen, minkä vuoksi sovittelija tarvitsee saman autenttisen tiedon lapsesta kuin asiantuntija-avustajakin. Itse keskustelutilanteessa on luontevaa, että asiantuntija-avustaja ottaa päävastuun lapsen kanssa keskustelemisesta, koska hänellä yleensä on sekä koulutusta että kokemusta lasten kohtaamisesta. (ks. tarkemmin keskustelusta lapsen kanssa raportin kohta 20)

Suunnittelutyöryhmän mukaan asiantuntija-avustaja voi vetää sellaisen yhteispalaverin, jossa sekä lapsi että vanhemmat ovat mukana. Tällaisia palavereita ei toistaiseksi ole kokeilussa pidetty. Jos tällaiseen päädytään, on luontevaa, että asiantuntija-avustaja ottaa vastuun keskustelusta tilanteesta.

Suunnittelutyöryhmä on arvioinut, että asiantuntija-avustaja voisi seurata kokeilusopimusten toteutumista kotikäynnin ollen samalla tukena vanhemmille ja lapsille ja antaen havaintojensa perusteella palautetta sovittelijalle ja vanhemmille. Tehtävää määritelt-

⁴⁷ Salminen 2012, s. 43–45.

täessä vertailupohjaa on haettu lähinnä Norjassa toteutetusta menettelystä, jossa asiantuntijalla on edellä kerrotun mukaisia tehtäviä. Norjalaisessa huoltoriitaoikeudenkäynnissä käytettävän asiantuntijan asema ja rooli poikkeavat perustavanlaatuisesti Suomessa toteutettavasta fasilitatiivisesta huoltoriitasovittelusta. Kokeilun aikana ymmärrys asiantuntija-avustajan roolista ja tehtävistä on lisääntynyt ja syventynyt. Nyt voidaan todeta, ettei työryhmän hahmottelema tukemis- ja tiedonkeruutehtävä sovellu osaksi sovittelua. Myös Salmisen haastattelemien asiantuntija-avustajien mukaan kotikäynnit eivät kuulu sovitteluprosessiin, koska niihin liittyy voimakas holhouksen ja selvityksen luonne.⁴⁸ Kotikäynnit kuuluvat ennen muuta olosuhdeselvitystyön tiedonhankintaan. Sellaiseen ei sovittelussa yleensä ole tarvetta eikä myöskään ajankäytöllisesti mahdollisuutta.

Sovittelumenettely on kuitenkin joustavaa ja palvelee osapuolten intressejä. Tätä osoittaa se, että kokeilun aikana on kuitenkin tehty kaksi kotikäyntiä. (ks. kotikäynneistä raportin kohta 13.7.).

10.5 Yhteistyö ja työparityöskentely

Tuomarin ja asiantuntija-avustajan toiminta sovittelussa on ennen muuta yhteistyötä yhteisen päämäärän saavuttamiseksi.

Asiantuntija-avustajilla on perustyöstään kokemusta työparityöskentelystä. Tuomarit taas ovat tottuneet työskentelemään yksin ja itsenäisesti ja työskentely työparina on heille uusi työmuoto. Yhteistyö tuomareiden ja asiantuntijoiden välillä sujui kuitenkin alusta alkaen erittäin hyvin. Alun jännitys, ennakkoluulot ja pelot karisivat matkan varrella.

Työparit eivät ole kiinteitä, vaan vaihtuvat jutusta toiseen. Saadut kokemukset ovat osoittaneet, että työskentely eri työpariyhdistelmissä on erilaista. Persoonallisuudet muokkaavat työskentelytapaa vähintään yhtä paljon kuin ammattitaita. Mitä pidempään tuomarit ja avustajat ovat työskennelleet yhdessä ja oppineet tuntemaan toisiaan, sitä paremmin yhteistyö on sujunut. Siihen on tullut syvyyttä ja keskinäistä luottamusta.

Eri ammatillisten taustojen mukanaolon on koettu tuovan monipuolisuutta työskentelyyn. Ammattiryhmät ovat opettaneet toisilleen uusia asioita. Tuomareiden vahvuuksia ovat jäämäkkyys sekä asia- ja ratkaisukeskeisyys. Tuomarit pitävät kokonaisuuden käsisään ja huolehtivat siitä, että asiassa edetään yksi vaihe kerrallaan ja kaikki asiat tulevat käsitellyiksi. Asiantuntija-avustajat ovat kertomansa mukaan oppineet tuomareilta jäsentynyttä ja analyttistä asian käsittelyä.

⁴⁸ Salminen 2012, s. 58.

Tuomarit ovat asiantuntija-avustajia seuraamalla vähitellen siirtyneet liiallisesta asiakkeskeisyydestä ongelmien kokonaisvaltaisempaan tarkasteluun ja oppineet näkemään asioiden taakse tunteiden ja kokemusten maailmaan. Tuomarit ovat parantaneet kykyään kohdata asiakkaita ja oppineet tuomaan myös omia havaintojaan ja tunnelmiaan asian käsittelymateriaaliksi. Asiantuntija-avustajat ovat opettaneet tuomareille työparina työskentelyä ja uudenlaisia työskentelytapoja. Esimerkiksi fläppitaulun käyttö on muodostunut myös tuomareille keskeiseksi työvälineeksi sovittelussa.

Yksi yhteistyön haasteista on eri ammattikuntien erilainen ammattikieli. Siitä on käyty keskinäisiä keskusteluja, joissa on havaittu, että tuomarit ja asiantuntija-avustajat käyttävät jonkin verran samoja termejä tarkoittaen niillä eri asioita. Lisäksi kullakin ammattiryhmällä on sinänsä ymmärrettävä, mutta heille ominainen ammattisanastonsa, jonka käyttäminen on nopeasti siirtynyt ryhmästä toiseen. Ammattikielten erilaisuus ei ole kuitenkaan missään vaiheessa noussut ongelmaksi.

Yhtenäisyyden lisäämiseksi, toimivien työkäytäntöjen löytämiseksi ja toisaalta yhteistyön haasteiden esille nostamiseksi tuomari ja avustaja kävivät jokaisen sovitteluistunnon jälkeen keskustelun siitä, mikä sillä kertaa oli onnistunut ja missä olisi ollut parantamisen varaa. Pohdinnan tulokset kirjattiin työparien arviointilomakkeisiin, joista ilmenee yleinen tyytyväisyys yhteistyön toimivuuteen. Yhteistyötä kuvataan toistuvasti luontevaksi, joustavaksi, sujuvaksi, saumattomaksi, toinen toistaan täydentäväksi, vuorovaikutteiseksi. Työparit kuvaavat sovittelua muun muassa seuraavasti:

- ”Luonnollinen työnjako”
- ”Sujui luontevasti”
- ”Toimi saumattomasti”
- ”Kummallekin löytyi tilaa luontevasti”
- ”Yhteistyö vei asiaa eteenpäin”
- ”Vetäminen toimi saumattomasti”
- ”Vuoroveto toimi loistavasti”
- ”Olimme samassa jutussa”
- ”Koimme vanhemmat samalla tavalla”
- ”Asiaa vietiin samaan suuntaan”
- ”Tulkitsimme tilanteen samalla tavalla”
- ”Toinen otti pallon, kun toinen heitti”

Erittäin monessa lomakkeessa todetaan, että moniammatillisuus oli toiminut erinomaisesti ja työskentelyssä oli löytynyt oma luonteva rooli kummallekin. Tätä kuvataan esimerkiksi seuraavasti:

- ”Kummallakin oma fokus asiaan ja pysyttiin omilla tonteilla”
- ”Moniammatillisuus toimi, eri näkökulmat lomittuivat luontevasti”
- ”Sujui hyvin, kummankin osaamista tarvittiin”
- ”Avustaja täydensi ja paikkasi hyvin sovittelijan puheenvuoroja”.

Lomakkeesta näkyvät työparintyöskentelyn edut myös siinä mielessä, että työpari voi tulla apuun, kun toinen ei osaa enää edetä. Tätä kuvataan muun muassa seuraavasti:

”Avustaja rauhoitteli tilannetta, kun sovittelijalla ”kuumotti”
”Avustaja jaksoi pitää sovittelua yllä, kun tuomari oli jo heittämissä pyyhettä kehään” ”Kun sovittelija alkoi ryytyä, avustaja pelasti tilanteen hyvillä kysymyksillä”.

Lomakkeista ilmenee myös, että työparit valmistautuvat etukäteen yhdessä asiaan ja miettivät strategiaa. Suunnitelmia muokattiin tauoilla ja mietittiin yhdessä seuraavia asioita:

”Tauot toimivat – strategian suunnittelua”
”Hyvä välikeskustelu + suunnittelu oli tarpeen”.

Sovittelu on vaativaa ja raskasta. Työparityöskentely auttoi myös henkistä jaksamista. Erityisesti vaikeissa sovittelutilanteissa työparit ottivat ”tuuletus-” ja neuvottelutaukoja. Tätä kuvataan muun muassa seuraavasti:

”Psyokkausta tauoilla puolin ja toisin”
”Huumori vaikean sovittelun tauolla. Ei olisi pystynyt yksin viemään sovittelua läpi”
”Jaksettiin jatkaa pitkällä lounastauolla tapahtuneen yhteisen tuuletuksen avulla. Jaettiin lopulta onnistumisen riemua”.

Yhteistyön sujumista ja sen muotoja jouduttiin jonkin verran myös hakemaan. Aina ei ole helppoa tuoda työparille esille, jos jokin seikka ihmetyttää tai jos on jostain toisen menettelystä eri mieltä. Myös näitä tilanteita pyrittiin käymään arviointikeskusteluissa läpi. Palautteista nousee esille useimmin se, ettei työpari ollut aina selvillä ja ymmärtänyt, mihin suuntaan toinen oli viemässä asiaa. Tätä tunnetta oli puolin ja toisin ja se ajoittui erityisesti kokeilun aloitusvaiheeseen. Sen lisäksi tuomaria oli toisinaan jäänyt vaivaamaan, oliko hän osannut antaa riittävästi tilaa työparille. Muutama kommentti on puolueettomuuden mahdollisesta vaarantumisesta työparin toiminnan perusteella, esimerkiksi:

”Asiantuntija koki, että tuomari ajoittain kyseenalaisti enemmän isää”
”Asiantuntija viestitti melko selvästi sympatiaansa isää kohtaan. Kokiko äiti asiantuntijan puolueelliseksi?”

Työparit antoivat toisilleen palautetta myös käyttäytymisestä sovittelussa. Se on erityisen arvokasta sen vuoksi, että rakentavan, mutta kriittisen palautteen antaminen ja vastaan ottaminen on erittäin vaikeaa. Palautteista pyrittiin ottamaan opiksi ja sitä kautta kehittämään omaa työskentelyä. Arviointilomakkeissa näkyy muutamia kommentteja kuten:

”Tuomarin non-verbaalinen viestintä näkyi liian selvästi, niin hyvässä kuin pahassakin”

”Tuomari oli liikaa sisällä jutussa ja käytti asiaa eteenpäin viedessään muotoa ”minä”, ei ”me”

”Täytyy olla varovaisempi tunneilmaisuuksissaan, jotta ei tule ristiriitaista viestintää”, ”Tuomari käytti negatiivisia sanoja kuten ”jähkata” tai ”tuskaantua”

”Selkeä struktuuri puuttui. Poukkoilevaa.”

Työparityöskentelyssä nousseita haasteita koskeneet kommentit ilmentävät lähinnä hämmennystä ja yhteisten toimintatapojen hakemista. Arviointilomakkeissa tai muussa palautteessa ei ole missään vaiheessa tullut esiin, että tuomareiden ja asiantuntija-avustajien välille olisi syntynyt erimielisyyksiä tai vastakkaisia näkemyksiä siitä, miten asiaa tulee viedä eteenpäin.

Työparityöskentelyä ja yhteistyön haasteita pohdittiin myös työnohjauksessa. Työnohjaajien raportissa vahvistetaan, että eri ammattiryhmät ovat olleet tyytyväisiä toimintaan työparin kanssa ja ovat kokeneet saavansa paljon toisiltaan. Yleinen kokemus on ollut, että työparityöskentely sujuu hyvin ja että työpari tuo työtilanteeseen uutta, täydentävää osaamista ja syventävää työtötettä.

10.6 Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan esteellisyys

Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan esteellisyyteen sovelletaan tuomarin esteellisyyttä koskevia säännöksiä.

11 Lakimiesavustajan rooli ja tehtävät huoltoriidan sovittelussa

Lakimiesavustajalla on keskeinen rooli sovittelun tunnetuksi tekemisessä ja siinä, tuleeko sovittelusta todellinen vaihtoehto oikeudenkäynnille. Siksi on tärkeää, että lakimiesavustajilla on tietoa sovittelusta ja luottamusta siihen, että tuomioistuinsovittelu on tehokas ja asiakkaan edun mukainen tapa hoitaa asiaa.

Lakimiesavustajan tehtävänä on auttaa asiakastaan saamaan asiaansa paras mahdollinen ratkaisu. Valitessaan oikeaa tapaa viedä asiaa eteenpäin (konfliktidiagnoosi), avustajan tulee juridisen arvioinnin lisäksi ottaa huomioon asiakkaan elämäntilanne kokonaisuudessaan. Se tarkoittaa muun muassa taloudellisten ja psykologisten näkökohtien sekä asiakkaan sosiaalisten suhteiden huomioimista.

Lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa asiassa vanhemman etu ei ole maksimaalisesti saavuttaa omia tavoitteitaan, vaan saada aikaan ratkaisu, joka lieventää vanhempien välisiä ristiriitoja ja auttaa heitä pääsemään toimivampaan yhteistyöhön lasten asioissa. Lakimiesavustaja kykenee asiantuntemuksensa perusteella usein näkemään asiakkaansa edun paremmin kuin asiakas itse, sillä vanhemman voi olla vaikea irrottautua akuutista riidasta ja katsoa kauemmas tulevaisuuteen. Avustajan tulee auttaa asiakastaan näkemään, että lapsen hyvinvointi on myös vanhemman edun mukaista.

Jos asiakas haluaa valita asian käsittelytavaksi sovittelun, avustajan tulee selvittää hänelle, mitä sovittelu on ja miten se eroaa oikeudenkäynnistä. Ennen sovitteluistuntoa lakimiesavustajan tulee kuvata vanhemmalle sovittelun kulkua, kertoa omasta roolistaan sovittelussa ja rauhoittaa häntä jännityksen lieventämiseksi. Asiakasta tulee sitouttaa sovitteluun ja saada ymmärtämään, että sovittelussa voi joutua luopumaan omista ensisijaisista toiveistaan. Sovittelussa haetaan sellaista ratkaisua, jonka kumpikin vanhempi voi hyväksyä, minkä vuoksi vanhemmalla tulee olla halu joustaa, tehdä myönnytyksiä ja muuttaa omaa ajattelutapaansa. Sovitteluun ei pidä lähteä, jos tarkoituksena on muuttaa toisen osapuolen ajatuksia ja asenteita, vaan lähtökohtana tulee olla ”Mitä minä voin tehdä erimielisyyksien vähentämiseksi?”

Sovittelulle asetettujen tavoitteiden saavuttaminen riippuu myös siitä, että sovittelu voidaan toteuttaa joutuisasti. Tämän vuoksi lakimiesavustajan tulee jo etukäteen ottaa huomioon oma mahdollisuutensa osallistua sovitteluun ja suhtautua joustavasti päivän sopimiseen lyhyellä varoitusajalla. Ellei käsittelypäivän löytäminen onnistu, avustajan tulisi pohtia vanhemman kanssa sitä mahdollisuutta, että sovittelussa käytetään toista avustajaa tai ettei avustaja tule paikalle sovitteluun, mutta on esimerkiksi vanhemman tavoitettavissa puhelimitse. Kokeilun aikana oli jonkin verran tapauksia, joissa avustaja ja vanhempi sopivat, ettei avustaja tule istuntoon. Syinä olivat yleensä taloudelliset seikat tai lakimiesavustajan aikataulu.

Sovitteluun osallistuminen vaatii avustajilta kärsivällisyyttä. Asian käsittelyn kullakin vaiheella on oma merkityksensä prosessin etenemisessä. Sopimuksen syntymisen ja lapsen edun arvioinnin kannalta on tärkeää, että riidan taustoja kartoitetaan riittävästi. Kun lakimiesavustaja tulee sovitteluistuntoon, hänen tulee varautua siihen, että sovittelu voi kestää koko päivän, minkä vuoksi samalle päivälle ei tulisi sopia muita työtehtäviä. Asianajajat katsoivat antamassaan palautteessa ongelmalliseksi istuntopäivien venymisen pitkiksi. Toisaalta he ymmärsivät syyn siihen, mutta toisaalta he katsoivat, että sovittelussa mennään toisinaan liian syvälle konfliktin taustoihin sen sijaan että mentäisiin nopeammin ”asiaan”. He toivat kuitenkin myös esiin, ettei vanhempien käsitys sovitteluun käytetystä ajasta useinkaan ole samanlainen kuin avustajien. Tämä näkyy myös vanhemmilta pyydytyistä palautteista. 78 prosenttia vastanneista vanhemmista oli sitä mieltä, että istunnon pituus oli ollut sopiva, 17 prosenttia piti istunnon kestoa liian pitkänä ja 5 prosenttia liian lyhyenä.

Lakimiesavustajan rooli huolto- ja tapaamisriidan sovittelussa poikkeaa hänen roolistaan oikeudenkäynnissä. Oikeudenkäynnissä avustaja muotoilee asiakkaansa juridiset vaatimukset ja ajaa istunnossa aktiivisesti hänen asiaansa. Kun oikeudenkäynnissä avustaja pyrkii voittamaan jutun, sovittelussa hänen tehtävänä on tukea sovinnollisen ratkaisun saavuttamista. Lakimiesavustaja voi toiminnallaan suuresti vaikuttaa sovittelun ilmapiiriin. Ellei hän tue sovinnollisuutta, sovittelu ei voi onnistua.

Sovittelu on yhteistyön rakentamista vanhempien välille, mikä toteutetaan sovittelijan ohjaamana vanhempien välisenä keskusteluna ja vuorovaikutuksena. Tämän vuoksi lakimiesavustajan tulee pysytellä sovittelussa taustalla eikä osallistua aktiivisesti keskusteluun. Hän ei kuitenkaan ole passiivinen, vaan seuraa sovittelun kulkua, puuttuu asiaan tarvittaessa ja ennen muuta tekee taukojen aikana paljon töitä asiakkaansa kanssa parhaan mahdollisen lopputuloksen saavuttamiseksi.

Kokeilu on osoittanut, etteivät vanhempien huolenaiheet läheskään aina vastaa oikeudenkäynnissä esitettyjä juridisia vaatimuksia. Koska sovitettava asia on vanhemmille syvän henkilökohtainen, on keskeistä, että vanhemmat itse määrittelevät, mikä heille on olennaista ja mihin he haluavat ratkaisuja. Vanhempien tulee voida sovittelussa puhua omalla äänellään. Tämän vuoksi on tärkeää, että vanhempi pitää itse aloituspuheenvuoron. Samalla siinä on kyse sovitteluun sitoutumisesta. Lakimiesavustajan ei tule ”valmentaa” asiakastaan aloituspuheenvuoron pitämiseen, koska tarkoituksena on, että vanhempi siinä vapaasti kuvaa omia tuntemuksiaan ja toiveitaan. Alkupuheenvuoron tarkoituksena ei ole vakuuttaa sovittelijaa tai asiantuntijaa omien näkemysten oikeellisuudesta.

Sovittelun selvittelyvaiheessa lakimiesavustajan tehtävänä on kuunnella keskustelua, rohkaista vanhempaa puhumaan, auttaa tarvittaessa keskustelun etenemisessä, pyytää tarvittaessa taukoa tai ehdottaa siirtymistä erillisneuvotteluun. Sovittelun onnistuminen edellyttää luottamuksen rakentamista vanhempien välille, minkä vuoksi avustajan tulee kannustaa vanhempaa avoimuuteen. Taktikointi ja asioiden salaaminen eivät kuulu sovitteluun. Avustajan täytyy hyväksyä sekin, että asiakas saattaa sovittelussa kertoa avoimesti asioista (esim. päihteiden käyttö, väkivalta), jotka avustaja on oikeudenkäynnissä kiistänyt. Näin on kokeilun aikana toisinaan tapahtunut.

Lakimiesavustajan aktiivisen osallistumisen sovitteluun tulee tapahtua ennen muuta tauoilla, jolloin hän keskustelee vanhemman kanssa soviteltavista asioista. Kokeilun aikana on syntynyt käsite ”ruokatauon ihme”. Usein aamupäivän keskustelun jälkeen ruokatauolle siirryttäessä tunnelma oli kireä ja työpari oli hyvinkin pessimistinen sovinnon syntymisen suhteen. Kun sitten palattiin tauolta, tunnelma olikin muuttunut. Vanhemmilla oli uusia ehdotuksia tai muutoin uutta avoimuutta jatkaa keskustelua. Työparit eivät ole saaneet tietää, mitä tauolla oli tapahtunut, mutta on syytä olettaa, että lakimiesavustajan panos tunnelman muuttumiseen oli ollut keskeinen.

Jos avustaja kokee, etteivät kaikki olennaiset seikat ole tulleet esiin sovittelussa, hänen on hyvä keskustella niistä asiakkaansa kanssa taukojen aikana. Koska on mahdollista, ettei vanhempi koekaan enää tärkeäksi ottaa puheeksi jotain seikkaa tai hän on muuttanut mielensä, yleensä on parempi, ettei lakimiesavustaja oma-aloitteisesti puutu keskusteluun. Avustaja voi kuitenkin istunnossakin avoimella kysymyksellä yrittää kysyä vanhemmalta asiaa. Oikea-aikainen väliintulo vaatii avustajalta kuitenkin sovittelumenettelyn sisäistämistä ja hyvää tilannetajua.

Erilliskeskustelussa lakimiesavustajan rooli voi tilanteesta riippuen olla aktiivisempi kuin yhteiskeskustelussa. Hän voi avata työparille vanhemman tilannetta, ellei vanhempi ole sitä itse osannut riittävästi tehdä. Erillisneuvottelun tarkoituksena ei kuitenkaan ole vakuuttaa työparia vanhemman tavoitteiden oikeellisuudesta, vaan yrittää avata vaikeita asioita ja pohtia avoimesti vaihtoehtoja.

Neuvotteluvaiheessa lakimiesavustajan tulee aktiivisesti etsiä vanhemman kanssa uusia vaihtoehtoja ratkaisujen löytämiseksi. Lakimiehen rooli korostuu elatusavusta neuvoteltaessa. Lakimiesavustajat voivat esimerkiksi tehdä keskenään elatusapulaskelmia ja neuvotella yksittäisistä kysymyksistä sillä aikaa, kun sovittelija ja asiantuntija-avustaja jatkavat keskustelua vanhempien kanssa.

Lakimiesavustaja voi niin sovittaessa osallistua sopimuksen laatimiseen ja muotoiluun. Ennen sopimuksen lopullista hyväksymistä lakimiesavustaja tarkistaa sopimusehdot ja varmistaa, että päämies on valmis sitoutumaan siihen.

Jos sovittelussa tehdään määräaikainen sopimus, lakimiesavustaja on avainasemassa asiakkaansa sitouttamisessa noudattamaan sopimusta ja samalla suuntautumaan lopullisen sopimuksen tekemiseen. Samoin lopullisen sopimuksen osalta lakimiesavustajan tuki voi olla keskeinen siinä, miten asiakas jaksaa pitäytyä sopimuksessa ja löytää ratkaisuja arjessa mahdollisesti syntyviin erimielisyyksiin.

Lakimies on sovittelussakin asiakkaansa juridinen neuvonantaja. Hänen tehtävänsä on kertoa asiakkaalleen lain säännöksistä ja oikeuskäytännöstä sekä selvittää hänelle, mitä eri ratkaisuehdotukset tarkoittavat ja miten ne vaikuttaisivat vanhemman ja lapsen elämään tulevaisuudessa. Avustajan tulee huolehtia myös asiakkaansa jaksamisesta ja varmistua siitä, ettei vanhempi tee sellaista sopimusta, jota hän ei aidosti hyväksy ja johon hän ei ole todellisuudessa valmis sitoutumaan.

Lakimiesavustajien toiminnasta saadut kokemukset ovat olleet pääasiassa myönteisiä. On myös nähtävissä, että sovitteluihin toistuvasti osallistuneet lakimiesavustajat ovat kehittyneet ja sisäistäneet oman roolinsa sovittelussa. Työparit ovat kokeneet, että avustajien merkitys sovittelun onnistumiselle on ollut suuri. Myös vanhemmat ovat kokeneet lakimiesavustajat hyödyllisiksi sovittelussa. Vanhempien antamissa palautteissa 88 prosenttia vastaajista ilmoitti oman lakimiesavustajansa olleen hyvin hyödyllinen tai jonkin verran hyödyllinen. 60 prosenttia vastanneista koki toisen osapuolen avustajan hyvin hyödylliseksi tai jonkin verran hyödylliseksi.

Työparien arviointilomakkeissa tuodaan esiin lakimiesavustajien sovittelua edistäneenä toimintana muun muassa:

- taustalla pysyminen,
- aito tuki sovinnolle,
- aktiivinen työskentely päämiehen kanssa taukojen aikana,
- avustajien yhteistyö,
- päämiehen rauhoittaminen, kannustaminen ja ”kurissa” pitäminen,
- päämiehen hyvä valmistelu sovitteluun,
- uusien vaihtoehtojen etsiminen ja rakentavien ehdotusten tekeminen.

Sovittelua edistänyttä menettelyä kuvataan esimerkiksi seuraavasti:

- ”Avustajat tukivat sovittelua – heillä oli aito halu saada sopu aikaiseksi”
- ”Avustajat toimivat rakentavasti, uusia vaihtoehtoja pohtien.”
- ”Avustajat tukivat aktiivisesti sovittelua, mutta pitivät kuitenkin huolta päämiehistään”
- ”Avustajat tukivat myös toisiaan uusien vaihtoehtojen löytämisessä”
- ”Avustajat tasoittelivat ja rauhoittelivat päämiestään ja suuntasivat katsetta eteenpäin”
- ”Äidin avustaja ymmärsi päämiehensä väsymisen”
- ”Avustajat näkivät lapsen edun”
- ”Avustajat tukivat sovittelullista lähestymistä ja hakivat sovintoa taitavasti”

Sovittelua haitanneena toimintana nähdään muun muassa:

- provosointi ja provosoituminen,
- päämiehen jutun ajaminen kuten oikeudenkäynnissä,
- tuen puuttuminen sovinnollisen ratkaisun etsimiseltä,
- asemien hakeminen oikeudenkäyntiin,
- heikko valmistautuminen juttuun,
- liiallinen passiivisuus,
- epäasiallinen käytös.

Sovittelua haitannutta menettelyä kuvataan esimerkiksi seuraavasti:

”Avustaja ei kuunnellut. Oliko edes hereillä?”

”Avustajalla ei käytöstapoja. Keskeytti, kiihtyi, turhautui, yritti ottaa puheenjohtajuuden”

”Avustaja provosoi, ei malttanut pysyä hiljaa”

”Isän avustaja ei tuntenut juttua.

”Avustajat flegmaattisia. Eivät tukeneet vanhempia kompromisseihin.”

”Äidin avustaja ajoi asiaa ja puuttui keskusteluun”

”Toisella avustajalla negatiivinen sävy sovittelun mahdollisuuksiin.”

”Vanhemmat pääsivät sopimukseen. Asianajajat senkun fokusoivat erimielisyyksiin ja lietsoivat riitaa sinne, missä sitä ei ollut. Pyrimme palauttamaan suunvuoron vanhemmille.”

12 Lapsen asema ja ääni sovittelussa

12.1 Yleistä

Lapsi ei ole asianosainen lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa oikeudenkäynnissä (LHL 14 §), eikä siten myöskään osapuoli huoltoriidan tuomioistuinsovittelussa.⁴⁹

12.2 Lapsen edun huomioon ottaminen viranomaisen päätöksenteossa

Suomessa vuonna 1991 voimaan tulleen YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan mukaan kaikkien viranomaisten päätöksenteossa samoin kuin lainsäädäntöelimien toimissa, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu. Lapsen edun ensisijaisuuden periaate on kirjattu moniin lakeihin, jotka koskevat lapsen asioiden käsittelyä ja lapsen oikeuksien toteuttamista.

⁴⁹ LaVM 4/2005, s. 2–3.

12.3 Lapsen myötävaikutus- ja osallistumisoikeus lainsäädännössä

Lapsen oikeus vaikuttaa häntä koskevan asian käsittelyyn ja hänen mielipiteensä painoarvo viranomaisen käsitellessä lasta koskevaa asiaa voidaan jakaa kolmeen eri ryhmään:

1. Lapsella on itsemääräämisoikeus (ei edellytä huoltajan suostumusta) hänen saavutettuaan laissa määritellyn iän tai kehitystason. Itsemääräämisoikeus lapselle on säädetty esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpanon (TpL 2 §), isyyden selvittämisen (IsyysL 43 §) ja terveydenhuoltoaan koskevien ratkaisujen osalta (PotilasL 7 §).
2. Lapsella on myötämääräämisoikeus (huoltajan ohella) hänen saavutettuaan laissa määritellyn iän. Esimerkiksi alaikäinen voi hakea itselleen passia, joka voidaan myöntää huoltajan suostumuksella (PassiL 11 §) tai 15 vuotta täyttänyt voi liittyä uskontokuntaan tai erota siitä huoltajan suostumuksella ja 12 vuotta täyttäneen liittymisen uskontokuntaan tai eroaminen siitä edellyttää hänen suostumustaan (UskonnonvapL 3 §).
3. Lasta koskevaa asiaa käsiteltäessä lapsen mielipiteellä on merkitystä informaationa hänen edustaan. Esimerkiksi lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa tuomioistuimen päätöksenteossa lapsen mielipide on yksi lapsen edun arviointiin vaikuttava seikka (LHL 9 § 3 mom). Huoltoriidan tuomioistuinsovittelu kuuluu tähän ryhmään, sillä sovittelussa on otettava huomioon huoltolain säännökset.

12.4 Lapsen oikeus tulla kuulluksi

12.4.1 Yleiset säännökset ja oikeuslähteet

Perustuslain 6 luvun 2 §:n mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 12 artiklan mukaan lapselle on annettava mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimitissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti.

Viranomaisilla ja tuomioistuimilla on velvollisuus perustuslaille ja ihmisoikeussopimuksille myönteiseen lakien tulkintaan epäselvissä tilanteissa.

Euroopan Neuvosto on 17.11.2010 hyväksynyt ohjeistuksen lapsiystävällisestä oikeudesta. Tavoitteena on lapsen oikeuksien ja aseman parantaminen kaikissa oikeudellisissa prosesseissa. Ohjeistus on luonteeltaan suositus. Ohjeistus koskee myös sovittelua. Ohjeistuksessa edellytetään päätösten tekemistä lapsen oikeuksia kunnioittaen, lapsen ikä ja tarpeet huomioiden. Lapselle tulee antaa tietoa hänen oikeuksistaan hänelle ymmärrettävällä tavalla. Lapsen näkemyksiä tulee kuunnella ja ne tulee ottaa vakavasti.

Suomi on 1.3.2011 saattanut voimaan lain lasten oikeuksien käyttöä koskevan euroopalaisen yleissopimuksen lainsäädännön alaan kuuluvien määräysten voimaansaattamisesta. Suomi on rajoittanut sopimuksen koskemaan vain isyyden vahvistamista, lapseksi ottamista ja huostaanoton tuomioistuinkäsittelyä, mutta sulkenut pois huolto- ja tapausriidat.

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan mukaan lapsella on alaikäisenä aina oikeus suojeluun. Lapsen henkilökohtainen kuuleminen voi joskus olla lapselle vahingollista.⁵⁰ Lapsen suojelemisen tarve voi kaventaa hänen osallistumisoikeuttaan tai olla ristiriidassa sen kanssa. Tämä näkyy esimerkiksi lastensuojelulaissa, jonka 20 §:n mukaan lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä, jos selvittäminen vaarantaisi lapsen terveyttä tai kehitystä tai jos se on muutoin ilmeisen tarpeetonta.

Lapsen oikeudet ovat kokonaisuus, josta lapsen oikeutta tulla kuulluksi ei voida irrottaa. Ristiriitaiset tilanteet joudutaan ratkaisemaan lapsen etua koskevalla kokonaisuarkinnalla.

12.4.2 Lapsen kuulemisen tarkoitus eri prosesseissa

Lapsen ääni eri prosesseissa kuuluu monella muullakin tavalla kuin vain henkilökohtaisen kuulemisen kautta. Kuulluksi tuleminen on lapsen oikeus, mutta kuulemisen tarkoitus ja sen myötä myös kuulemistavat vaihtelevat eri viranomaisprosesseissa. Lapsen kuulemiselle asetetut tavoitteet vaikuttavat kuulemiselle asetettaviin rajoituksiin.⁵¹

Lapsen oikeus tulla kuulluksi ei ole missään prosessissa ehdoton, vaan sitä rajoittavat kuulemisen tarkoitus, lapsen ikä ja kehitystaso sekä lapsen muut oikeudet. On tärkeää arvioida lapsen henkilökohtaisen kuulemisen tilaa ja toteuttamistapaa kunkin prosessin tavoitteista käsin, jotta lapsen oikeus tulla kuulluksi ja toisaalta lapsen oikeus suojeluun toteutuvat oikealla tavalla.

⁵⁰ Ks. Väyrynen 2008, s. 35–51, 58–59, 63–65.

⁵¹ Aaltonen 2009, s. 258–259.

Esimerkiksi lastensuojeluasiassa lapsen kuulemisen keskeisenä tavoitteena on lapsen mielipiteen selvittäminen. Sen lisäksi 12 vuotta täyttäneelle lapselle on lastensuojeluasiassa annettu asianosaisen asema ja oikeus käyttää itse puhevaltaa huoltajansa ohella, minkä vuoksi kuuleminen toteuttaa myös lapselle asianosaisena kuuluvaa oikeutta.

Jos lapsi on asianomistaja tai vastaaja rikosasiassa, lasta ei kuulla hänen mielipiteensä selvittämiseksi, vaan rikosasian selvittämiseksi. Tämä vaikuttaa kuulemisen toteuttamistapaan ja sille asetettaviin rajoituksiin.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa oikeudenkäynnissä lapsen kuulemisen tavoitteena on saada tietoa lapsen edusta tuomioistuimen päätöksen tekoa varten. Samalla toteutetaan lapsen oikeutta ilmaista toivomuksensa ja mielipiteensä.

12.4.3 Lapsen kuuleminen eri sovintomenettelyissä

Huoltolaki velvoittaa vanhemmat keskustelemaan lapsen kanssa aina, kun he tekevät päätöksiä lapsen hoidosta, kasvatuksesta, asuinpaikasta sekä muista henkilökohtaisista asioista, jos se lapsen ikään ja kehitystasoon sekä asian laatuun nähden on mahdollista. Päätöstä tehdessään huoltajan on kiinnitettävä huomiota lapsen mielipiteeseen ja toivomuksiin (LHL 4 §).

Avioliittolain mukaisessa perheasiainsovittelussa sovittelijan tehtävänä on erityisesti kiinnittää huomiota perheeseen kuuluvien alaikäisten lasten aseman turvaamiseen (AL 5 luku 21 §). Laissa ei ole normia lapsen kuulemisesta sovittelussa.

Lapsen huollosta, tapaamisoikeudesta ja elatuksesta käytävässä sopimusneuvottelussa lastenvalvojan on sopimuksen vahvistamista koskevassa harkinnassa otettava huomioon lapsen etu ja lapsen omat toivomukset siten kuin huoltolain 10 ja 11 §:ssä säädetään (LHL 8 §).

Perheasiainsovittelussa ja huoltosopimuskäytännössä henkilökohtainen keskustelu lapsen kanssa on melko harvinaista, mutta toisaalta käytännöt vaihtelevat paikallisesti paljon.⁵²

Huolto-oikeudenkäynnissä lapsen äänen oletetaan välittyvän tuomioistuimelle vanhempien kautta, mikäli vanhemmat ovat lapsen asioista yhtä mieltä. Huoltolaki sisältää oletaman siitä, että vanhemmat tekevät päätökset lapsen asioissa lapsen edun mukaisesti ottaen huomioon myös lapsen mielipiteen. Tämä on ilmaistu huoltolain 10 §:ssä, jonka mukaan tuomioistuimen on ratkaistava lapsen huoltoa tai tapaamisoikeutta koskeva asia vanhempien sopimalla tavalla, ellei ole aihetta olettaa, että ratkaisu olisi vastoin lapsen etua.

⁵² Antikainen 2004, s. 95, 3, 169 ja Auvinen 2006, s. 130.

Tuomioistuimet ratkaisevat valtaosan vanhempien yhteiseen tai muutoin riidattomaan hakemukseen perustuvista, lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevista asioista kirjallisessa menettelyssä. Riitautuvista huolto- ja tapaamisasioista suuri osa sovitaan oikeudenkäynnin aikana, yleensä tuomarin johdolla valmisteluistunnossa. Vanhempien tehdessä sovinnon lasta ei yleensä kuulla.

Siinä tapauksessa, etteivät vanhemmat ole lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa asiassa yksimieliset tai jos muutoin on lapsen edun kannalta aiheellista, lapsen omat toivomukset ja mielipide on selvitettävä, sikäli kuin se on lapsen ikään ja kehitystasoon nähden mahdollista (LHL 11 §).⁵³

Täytäntöönpanosovittelussa täytäntöönpanosovittelijan tulee keskustella henkilökohtaisesti lapsen kanssa, jos se lapsen ikä ja kehitystaso huomioon ottaen on mahdollista. Keskustelussa on pyrittävä selvittämään lapsen omat toivomukset ja mielipide siten kuin huoltolain 11 §:ssä säädetään (TpL 7 § 3 mom).

Tuomioistuinsovittelulain 10 §:n mukaan tuomioistuinsovittelu on toteutettava siten, että lapsen etu turvataan. Harkitessaan, voidaanko sovinto vahvistaa, tuomioistuimen on otettava huomioon lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain sekä lapsen elätkesestä annetun lain säännökset. Erillistä säännöstä lapsen kuulemisesta ei ole, vaan sitä koskevat periaatteet haetaan huoltolaista.

Huoltolain 15 §:n 2 momentin mukaan lasta voidaan kuulla henkilökohtaisesti tuomioistuimessa, jos tämä on painavista syistä välttämätöntä asian ratkaisemisen kannalta, jos lapsi tähän suostuu ja on ilmeistä, että kuulemisesta ei saata aiheutua lapselle haittaa.⁵⁴ Hallituksen esityksen mukaan lapsen kuuleminen sovittelussa on mahdollista, jos tähän on huoltolain 15 §:n mukaiset edellytykset (HE 114/2004).⁵⁵ Lakivaliokunta on katsonut, että sovittelumenettelyssä lapsen kuulemisen kynnyksen ei kuitenkaan ole tarpeen olla aivan yhtä korkealla, etenkin varttuneempien lasten kohdalla. Kuulemisen järjestämisessä on kuitenkin aina noudatettava tarkkaa harkintaa ja siitä on pidättäydyttävä ainakin silloin, kun vanhempien väliset ristiriidat ovat niin syviä, että lapsen henkilökohtaisen kuulemisen voidaan olettaa vahingoittavan häntä tai hänen suhdettaan vanhempiinsa.⁵⁶

Asiantuntija-avusteista tuomioistuinsovittelua suunnitellut työryhmä katsoi mietinnössään (61/2010), että asiantuntija voi erikseen sovittaessa keskustella lapsen kanssa. Työryhmä kiinnitti kuitenkin huomiota siihen, että sovittelun epäonnistuessa asian käsittely jatkuu oikeudenkäynnissä, jolloin lasta jouduttaisiin kuulemaan uudelleen. Tämä katsottiin lapselle kohtuuttomaksi.⁵⁷

⁵³ Ks. lapsen kuulemisesta huoltoriitaoikeudenkäynnissä Aaltonen 2009, s. 260.

⁵⁴ Ks. lapsen kuulemisesta tuomioistuimessa Aaltonen 2009, s. 267–274.

⁵⁵ HE 114/2004, s. 48.

⁵⁶ LaVM 4/2005, s. 3.

⁵⁷ Suunnittelutyöryhmän mietintö 61/2010, s. 17.

12.4.4 Lapsen kanssa käytävän keskustelun tavoite ja tarkoitus tuomioistuinsovittelussa

Toisin kuin oikeudenkäynnissä, sovittelussa tuomioistuin ei päättää lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevaa asiaa, vaan pyrkii auttamaan vanhemmat itse löytämään ratkaisun erimielisyyksiinsä. Pääsääntö tuomioistuinsovittelussa on se, että keskustelu käydään vanhempien välillä ja lapsen ääni kuuluu vanhempien puheen välityksellä. Vanhemmat yritetään saada ottamaan heille vanhempina kuuluva vastuu, minkä vuoksi ensisijaisesti tulee sitouttaa vanhempia keskustelemaan lapsensa kanssa ja kuuntelemaan lapsen toiveita ja ajatuksia.

Vanhemmat pyrkivät usein pitämään lapsen erimielisyyksiensä ulkopuolella, minkä vuoksi lapsi ei usein ole selvillä siitä, mitä hänen perheessään ja hänen elämässään on tapahtumassa. Vanhemmat saattavat olla myös epävarmoja, mitä ja miten heidän tulisi kertoa lapselle eroon liittyvistä asioista. Lapsilla on kuitenkin vanhempien erotessa suuri tiedontarve ja he toivovat yleensä, että vanhemmat kertovat heille erosta, kuuntelevat heitä, ja ottavat huomioon heidän toiveensa.⁵⁸ Lapsi tarvitsee konkreettista, ikätasoonsa sopivaa tietoa itseään koskevista asioista. Sovittelussa on hyvä keskustella vanhempien kanssa siitä, miten ovat puhuneet lapsen kanssa erosta ja rohkaista heitä keskusteluun kertomalla heille, millaista tietoa lapsi kussakin ikävaiheessa tarvitsee ja miten sen voi lapselle antaa.

Päätöksen lapsen henkilökohtaisesta tapaamisesta tekee sovittelija yhteisymmärryksessä asiantuntija-avustajan kanssa.

Lapsen kanssa käytävälle keskustelulle on oltava selkeä, yksittäiseen sovitteluun liittyvä syy. On voitava olettaa, että se tuo lisäarvoa sovitteluun ja lapsen edun arviointiin.

Sovittelussa lapsen kanssa käytävän keskustelun tavoitteena on muun muassa

- sovittelun edistäminen lisäämällä vanhempien ymmärrystä lapsen tilanteesta, voinnista ja lapsen arkipäivästä,
- lapsen kokemusten ja elämäntilanteen avaaminen vanhemmille silloin, kun nähdään, että vanhemman kyky keskustella lapsensa kanssa ja kuunnella lasta on rajoittunut (esim. keskinäisen riidan sävyttämä, omille näkemyksille vahvistusta hakeva),
- lapsen tuominen näkyväksi vanhemmille,
- vanhempien ajatusten suuntaaminen lapseen ja lapsen hyvinvointiin,
- vanhempien ja lapsen välisen kommunikaation edistäminen,
- tietojen antaminen lapselle hänen tilanteestaan, tulevaisuudestaan ja vanhempien sovintokeskustelusta, mikäli keskustelun aikana ilmenee, että lapsella on tiedon tarve,
- lapsen tilanteen helpottuminen puhumisen ja tiedon lisääntymisen myötä,
- tiedon tuottaminen sovittelijoille sovittelun edistämiseksi,

⁵⁸ Parkinson 2012, s. 196.

Lapsen tapaaminen voi tulla kyseeseen myös, jos sen arvioidaan sitouttavan vanhempia jo tehtyyn tai lähes valmiiseen sopimukseen ja edistävän lapsen edun toteutumista. Tällaisessa tilanteessa voi tulla kyseeseen yhteiskeskustelu lapsen ja vanhempien kanssa, jolloin vanhemmat voisivat yhdessä kertoa lapselle siitä, miten he ovat ajatelleet lapsen asiat sopia.

Lapsen tapaamisella ei tavoitella lapsen mielipiteen ja tahdon selvittämistä erimielisyyden kohteena olevista seikoista, esimerkiksi lapsen asumisesta tai tapaamisoikeuden laajuudesta. Tällä pyritään välttämään sitä, etteivät vanhemmat hae ratkaisua lapsen mielipiteestä tilanteessa, jossa he eivät itse kykene päätöksentekoon.

Lapsen kanssa käytävän keskustelun pääasiallinen tarkoitus ei myöskään voi olla lapsen tilanteen yleinen helpottaminen, vaikkakin keskustelu sinänsä voi olla lapselle helpottavaa. Terapeuttista tukea antava keskustelu kuuluu muille forumeille.

Keskustelu lapsen kanssa ei saa myöskään olla keino hankkia tietoa vanhempien sovitelussa toisistaan esittämien väitteiden tai toisiinsa kohdistaminen syytösten todenperäisyydestä.

12.4.5 Lapsen kanssa käytävää keskustelua koskeva harkinta

Lapsella on oikeus pysyä vanhempiensa riitaisuuksien ulkopuolella. Hänellä on oikeus siihen, että viranomaisen selvittää ja ottaa viran puolesta huomioon hänen etunsa. Harkitessaan keskustelua lapsen kanssa sovittelija joutuu punnitsemaan vastakkain lapsen erilaisia oikeuksia ja niiden painoarvoa.

Lapsen tapaamisen edellytyksiä harkittaessa tulee kiinnittää huomiota jutun laatuun. Tuomioistuinsovitelussa käsiteltävät jutut kuuluvat vaikeimpiin huoltoriitoihin, joita ei ole saatu ratkaistua muissa viranomaisissa. Vaikeissa psykososiaalisissa ja patologisissa riidoissa lapsen henkilökohtaiseen kuulemiseen liittyvät riskit ovat yleensä suuret. Lapsi on usein jo joutunut vedetyksi mukaan vanhempiensa riitaan ja voi olla traumatisoitu. Lasta on saatettu kuulla jo monta kertaa muissa prosesseissa. Lapset ovat usein manipuloituja. Myös vanhempien sitoutuminen pelisääntöihin voi olla heikkoa.

Toisaalta tasapeliriidoissa lapsen lojaliteettiristiiriita voi olla voimakas. Vanhemmat saattavat hakea tai toivoa ratkaisua lapsen mielipiteestä. Vanhemmat osaavat vedota lapsen oikeuteen tulla kuulluksi, mutta saattavat kuitenkin käyttää lasta omien tarkoituseriensä ajamiseen.

Sovittelijan ja asiantuntija-avustajan tulee yhdessä tehdä arvio keskustelusta saatavista hyödyistä ja siihen liittyvistä riskeistä. Keskustelun toteuttaminen edellyttää, että hyödyt voidaan arvioida riskejä suuremmiksi.

Yksi sovittelun keskeisiä etuja on menettelyn joutuisuus oikeudenkäyntiin verrattuna. Lapsen edun mukaista on yleensä, että hänen asemaansa koskevat ratkaisut saadaan mahdollisimman nopeasti. Tämän vuoksi lapsen tapaamista harkittaessa tulee ottaa huomioon myös sen sovittelua pitkittävä vaikutus.

Päätös lapsen kanssa käytävästä keskustelusta edellyttää sitä, että kumpikin vanhempi aidosti haluaa lapsen kuulemista ja että vanhemmat osaavat perustella, miksi he toivovat, että ulkopuolinen keskustelee lapsen kanssa.

Sovittelijan tulee olla vakuuttunut siitä, ettei kuuleminen aiheuta haittaa lapselle ja siitä, että lapsi itse haluaa, suostuu ja kykenee keskusteluun.

Lapsen tulee olla sen ikäinen, että hänen kanssaan voidaan keskustella ja riittävän kypsä kertomaan omasta elämäntilanteestaan. Kynnys keskustelulle on sitä alempi, mitä vartuneemmasta lapsesta kyse. Pääsääntöisesti kyseeseen tulevat 12-vuotiaat ja sitä vanhemmat lapset.

Vanhempien kanssa tulee sopia lapsen tapaamiseen liittyvät pelisäännöt. Lapsen tapaminen edellyttää, että sovittelun aikana on syntynyt luottamus vanhempiin, jonka perusteella sovittelija voi luottaa siihen, että vanhemmat haluavat ja ovat kykeneviä noudattamaan sovittuja sääntöjä.

Keskustelu lapsen kanssa ei yleensä ole perusteltua, jos

- näyttää siltä, että toinen tai molemmat vanhemmat toivovat kuulemista saadakseen tukea omille vaatimuksilleen ja toiveilleen,
- vanhempi/vanhemmat haluavat hakea ratkaisua lapsen mielipiteestä,
- näyttää siltä, että vanhemmat voisivat käyttää myöhemmin oikeudenkäynnissä hyväkseen niitä tietoja, joita lapsen kuulemisessa on tullut esiin,
- keskustelusta voi olla haittaa lapselle tai hänen suhteelleen vanhempiinsa,
- kuulemispyyntö lähtee vanhemman eikä lapsen tarpeista,
- kyse on patologisoituneesta tai vaikeasta psykososiaalisesta riidasta,
- lasta on jo kuultu eri yhteyksissä,
- lapsella on itsellään psyykkisiä häiriöitä tai muita kuulemista rajoittavia ongelmia.

Lapsen kuulemisen edellytyksiä harkittaessa vanhemmilta on selvítettävä muun muassa

- mitä lapsi tietää vanhempien ristiriidoista ja omasta tilanteestaan?
- mitä vanhemmat ovat hänelle kertoneet, erikseen ja yhdessä?
- onko lasta jo kuultu viranomaisen toimesta? Jos, niin miten hän on reagoinnut?
- miten vanhemmat olettavat lapsen suhtautuvan keskusteluun?
- mistä lapsi on kuullut mahdollisuudesta keskustella sovittelijan kanssa?
- millaisen roolin lapsi on ottanut vanhempiensa erossa?
- onko lapsi asettunut jommankumman puolelle vanhempiensa riidassa?
- onko lapsi ottanut kantaa soviteltaviin asioihin?

- miten vanhemmat puhuvat toisistaan lapselle?
- onko lapsella toisen luona lupa puhua vapaasti toisesta vanhemmasta?
- onko vanhemmilla eri käsitys lapsen toiveista ja tilanteesta? Miksi?
- millainen lapsi on kyseessä? Onko avoin vai sulkeutunut? Onko arka vai rohkea? Onko jännittäjä vai rento uusissa tilanteissa? Onko puhelias vai vähäpuheinen? Puuttuuko vanhempien erimielisyyksiin vai jättäytyykö ulkopuolelle?
- ovatko vanhemmat kykeneviä ottamaan vastaan tietoa lapselta?
- ovatko vanhemmat valmiita ottamaan lapsen toiveet ja ajatukset huomioon sovittelussa?

Jotta keskustelu lapsen kanssa voisi toimia lapsen edun mukaisesti, vanhempien kanssa on sovittava muun muassa, että

- vanhemmat antavat lapselle luvan puhua vapaasti perheen asioista,
- vanhemmat hyväksyvät, että keskustelu lapsen kanssa on luottamuksellista ja että,
- sovittelija välittää keskustelusta vanhemmille vain sen, mihin lapsi antaa luvan ja mikä edistää sovittelua,
- vanhemmat eivät etukäteen painosta lasta,
- vanhemmat eivät jälkikäteen kuulustele lasta tai moiti häntä siitä, mitä hän on kertonut,
- vanhemmat hyväksyvät, ettei lapselta kysytä kannanottoja sovittelun kohteena olevista seikoista,
- lapsen ei tarvitse ottaa kantaa eikä muutoinkaan puhua, ellei hän halua,
- vanhemmat varmistavat, että lapsi on halukas tulemaan keskusteluun,
- jos keskustelussa tulee esiin jotain sellaista, mikä aiheuttaa lastensuojelullista huolta, sovittelijat ovat velvollisia ilmoittamaan asiasta eteenpäin.

12.4.6 Keskustelun toteuttaminen

Vanhemmat tai heidän lakimiesavustajansa eivät pääsääntöisesti ole läsnä lapsen tapaamisessa. Keskustelu lapsen kanssa toteutetaan aina työparina, jotta autenttinen tieto lapsen puheesta olisi sekä asiantuntija-avustajan että sovittelijan tiedossa. Lapsen kuulemisesta saatava tieto on tärkeää suunniteltaessa sovittelun jatkamista.

Lapsi tavataan pääsääntöisesti vain kerran. Sovittelussa ei aloiteta pidempää työskentelyä lapsen kanssa, vaan jos sellaiseen ilmenee tarvetta, sovittelijat voivat ohjata lasta ja vanhempia sosiaali- tai perheneuvolatyön piiriin.

Keskustelu toteutetaan lapsiystävällisessä tilassa, mikä yleensä tarkoittaa muita kuin tuomioistuimen tiloja. Isompien lasten kanssa voidaan keskustella käräjäoikeuden tiloissa.

Keskustelua ei dokumentoida muutoin kuin omiin tarpeisiin. Keskustelusta kerrotaan myöhemmin vanhemmille sen mukaan kuin siitä on sovittu lapsen kanssa.

Keskustelussa lapselle kerrotaan

- ikätasoisesti, mistä on kysymys ja miksi hänen kanssaan keskustellaan,
- lyhyesti ja neutraalisti, mistä vanhempien erimielisyydessä ja sovittelussa on kysymys, ellei hän siitä tiedä,
- että lapsi voi tehdä kysymyksiä ja saada tietoa,
- ettei hänen tarvitse puhua mitään, ellei hän halua,
- että keskustelu on luottamuksellista,
- ettei hän ole ratkaisemassa vanhempiensa riitaa eikä häneltä odoteta kannanottoja.

Keskustelun aluksi varmistutaan siitä, että lapsi on tullut paikalle omasta halustaan ja ettei lapseen ole pyritty vaikuttamaan. Lapselle puhutaan myönteisesti vanhemmista. Kumpaakaan vanhempaa ei arvostella.

Lapsen kanssa keskustellaan tilanteen mukaan lapsen omista tunteista, arkipäivästä, hyvinvoinnista, ajatuksista, elämäntilanteesta. Lopuksi lapsen kanssa sovitaan, mitä hän haluaa vanhemmille kerrottavan.

Jos lapsi ilmaisee omia toiveita soviteltavista asioista, työpari ei voi luvata lapselle, että hänen toiveensa toteutuvat. He voivat ainoastaan luvata välittää toiveet vanhemmille. Ongelmallisempi on tilanne, jossa lapsi kieltää kertomasta vanhemmilleen tai toiselle heistä jonkin sovittelun kannalta keskeisen seikan. Vaikeasti ratkaistava on myös tilanne, jossa kuulemisessa ilmenee jotain lastensuojelullista huolta tai este sovittelun jatkamiselle, mutta lapsi kieltää kertomasta syytä vanhemmille.

12.4.7 Kokemuksia keskustelusta lapsen kanssa

Lapsen kuuleminen nousi melko voimakkaasti keskusteluun ennen kokeilun aloittamista. Kokeilun aikana tarve keskustella lapsen kanssa nousi kuitenkin esiin vain harvoin. Seuranta-aikana lasten kanssa keskusteltiin 14 kertaa. Suurin osa keskusteluista oli Espoon käräjäoikeudessa, mutta muutaman kerran myös muissa yksiköissä. Se, että lapsia tavattiin eniten Espoon käräjäoikeuden sovitteluisissa, johtunee siitä, että siellä osa työpareista tuo mahdollisuuden oma-aloitteisesti esiin.

Suurimmassa osassa (7) aloite keskusteluun tuli kummaltakin vanhemmalta. Toiselta vanhemmalta aloite tuli 3 kertaa ja työparilta 4 kertaa. Keskustelut toteutettiin useimmiten sosiaalitoimen tiloissa. Muutaman kerran lapsi tavattiin tuomioistuimessa. Tavatut lapset olivat enimmäkseen jo teini-ikäisiä. Nuorin on ollut 8-vuotias. Yhtä kertaa lukuun ottamatta lasten kanssa keskusteltiin työparina. Vetovastuu keskustelussa oli asiantuntija-avustajalla, mutta myös sovittelija osallistui keskusteluun.

Sovitteluissa kuulluista lapsista kaikki yhtä lukuun ottamatta antoivat luvan kertoa käytyn keskustelun sisällön vanhemmilleen. Yhdessä tapauksessa lapsi ei halunnut toiselle vanhemmalleen kerrottavan sitä, että lapsi ei uskalla sanoa hänelle vastaan.

Keskusteluista saadut kokemukset ovat olleet pääasiassa myönteisiä. Työparien mielestä ne toivat valaistusta asiaan ja edistivät vanhempia pääsemään sopimukseen. Sovittelijoille tilaisuudet avasivat silmiä lapsen kokemuksille.

Työparien kertoman mukaan tavatut lapset olivat tavallisia, fiksuja, huumorintajuisia ja sanavalmiita lapsia ja nuoria. Lapset olivat useimmiten silmin nähden helpottuneita esimerkiksi kuullessaan, että vanhemmat yrittävät saada sovinnollisen ratkaisun tai että lapsi ei joudu ratkaisemana riitaa. Jotkut lapset totesivat lopuksi, että ”helpotti, kun sai puhua”. Työparit kokivat, että lasten tarve puhua oli suuri. Lapset olivat tyytyväisiä siihen, että he saivat oman viestinsä kerrottua vanhemmille ulkopuolisen välittämänä ilman, että heidän itsensä tarvitsi kertoa sitä. Myös palaute vanhemmilta oli myönteistä.

Joitakin toisenlaisiakin kokemuksia oli. Yhden kuulemisen jälkeen vanhempi oli pannut lapsen tiukoille siitä, mitä lapsi oli työparille kertonut. Toisessa kuulemisessa vanhemmat eivät ottaneet millään tavalla huomioon sitä, mitä teini-ikäinen lapsi oli kertonut ja toivonut. Lapsi oli erittäin pettynyt vanhempiinsa ja kokenut tulleeensa huijatuksi. Yhdessä sovittelussa toinen vanhempi ei lapsen kuulemisen jälkeen enää jatkanut sovitte-
lua, vaan asia palautui oikeudenkäyntiin.

13 Sovittelumenettelyyn liittyviä kysymyksiä

13.1 Yleistä

Sovittelu on päämäärätietoista työskentelyä, johon kuuluu selkeä rakenne. Sovittelu jakaantuu viiteen vaiheeseen, jotka ovat valmistelu-, aloitus-, selvittely-, neuvottelu- ja päätösvaihe.⁵⁹ Vaiheistuksen merkitys sovittelun onnistumiselle aukeni kokeilun aikana käytännön sovittelutyön kautta. Todellisessa sovittelutilanteessa eri vaiheiden välinen raja ei ole tarkka eikä vanhempien puhe useinkaan noudata vaiheistusta. Vaiheet menevät osittain päällekkäin ja esimerkiksi neuvotteluvaiheesta joudutaan monasti palaamaan takaisin selvittelyvaiheeseen. Kuitenkin tietoisuus sovittelun rakenteesta auttaa työparia pitämään sovittelun langat käsissään ja etenemään tavoitteellisesti.

⁵⁹ Ervasti 2012, s. 53–96.

Vanhemmat toivat kyselyvastauksissa esiin tyytyväisyyttään menettelyyn muun muassa seuraavasti:

”Helppous, nopeus, asiantuntevuus jne.”

”Ei haettu syyllisiä”

”Käytännönläheinen, yksilöllinen”

”Selkeä rakenne ja hyvin ohjattu”

”Määrätietoinen, tavoitehakuinen, täydellinen rauha neuvotella, kaiken sanottavan sai sanoa, riittävästi aikaa”

Sovittelijan taitoihin kuuluu kyky käyttää erilaisia sovittelutekniikoita, joita ovat esimerkiksi aktiivinen kuuntelu, hiljaisuuden hyväksikäyttö, avoimien kysymysten tekeminen, uudelleen muotoilu, yhteen vetäminen, kyseenalaistaminen ja realiteettien testaaminen.⁶⁰ Sovittelijan taitoja harjoiteltiin kokeilun aikana järjestetyssä koulutuksessa, mutta tarve lisäkoulutukseen on suuri.

Kokeilun aikana pyrittiin löytämään vastauksia sovittelussa syntyneisiin ongelmiin ja luomaan yhteisiä, hyväksi koettuja työkäytäntöjä. Ohjausryhmä otti kantaa moniin yksittäisiin kysymyksiin. Menettelyyn liittyviä kysymyksiä työstettiin yhdessä myös työn ohjauksessa. Seuraavassa kerrotaan ohjausryhmän linjauksista sekä saatujen kokemusten perusteella hyviksi koetuista menettelytavoista.

13.2 Lapsen edun huomioon ottaminen sovittelussa

Tuomioistuinsovittelu perustuu fasilitatiiviseen sovittelumalliin. Huoltoriitojen sovittelu poikkeaa kuitenkin muiden riita-asioiden sovittelusta sikäli, ettei osapuolilla ole lapsen huollon ja tapaamisoikeuden osalta täyttä sopimusvapautta.⁶¹

Sovittelu on toteutettava niin, että lapsen etu turvataan (RiitSovL 10 §). Hallituksen esityksen mukaan lapsen edun turvaamistavoite vaikuttaa sekä sovittelumenettelyyn, että siihen, voidaanko sovinto vahvistaa. Sovittelumenettely on siten suunniteltava sellaiseksi, ettei siitä aiheudu lapselle haittaa ja että lapsen edun arvioimiseksi välttämättömät seikat saadaan siinä esille. Jos lapsen etu vaarantuu jonkin menettelyn kulkuun liittyvän seikan vuoksi, sovittelijan on omasta aloitteestaan lopetettava sovittelu.⁶²

⁶⁰ Richbell 2001, s. 122, Ervasti 2012, s. 97–117.

⁶¹ HE 114/2004, s. 47.

⁶² HE 114/2004, s. 47.

Harkitessaan, voidaanko saavutettu sovinto vahvistaa, tuomioistuimen on otettava huomioon huolto- ja elatuslain säännökset (RiitSovL 10 §). Sovinnon tulee toteuttaa lapsen etu yhtä hyvin kuin se on mainittujen lakien mukaan otettava huomioon tuomioistuimen päättäessä asiasta.⁶³

Erokriisissä olevien vanhempien on vaikea keskittyä ajattelemaan asioita lapsen edun kannalta. Sovittelussa sekä tuomarin että asiantuntija-avustajan tehtävänä on suunnata keskustelua lapseen. Palautekyselyyn vastanneista vanhemmista noin 61 % katsoi että lapsen edusta puhuttiin sovittelussa riittävästi ja noin 19 %:n mukaan lapsen edusta puhuttiin jonkin verran. Vastanneista noin 19 % koki, että lapsen edusta puhuttiin liian vähän.

Lapsen edusta huolehtiminen tarkoittaa muun muassa sitä, että sovittelijan ja asiantuntija-avustajan tulee nostaa keskusteluun sellaisia seikkoja, jotka voivat vaikuttaa lapsen edun arviointiin, vaikka vanhemmat eivät tunnistaisikaan niitä. Tämä voi tarkoittaa myös sellaisia asioita, joista vanhemmat mieluummin vaikenisivat. Jos taustaineistosta ilmenee seikkoja, jotka aiheuttavat huolta lapsen hyvinvoinnista, niitä ei saa jättää selvittämättä silläkään uhalla, että ne voivat vaarantaa sopimuksen syntymisen.

Ellei vanhemmilla ole vielä kokemusta erillään asumisesta, he eivät välttämättä ajatteleeksi monia lapsen asioiden järjestelyyn liittyviä käytännön kysymyksiä. Ellei niitä ennakoita, ne voivat myöhemmin aiheuttaa riitaisuuksia vanhempien välille. Esimerkiksi tapaamisia toteutettaessa lapsen vaihtotilanteet synnyttävät herkästi erimielisyyksiä. Vanhemmat eivät ehkä myöskään tiedä kaikkia huolto- ja asumisratkaisun seurannaisvaikutuksia. Työparin tulisi ottaa tällaisia seikkoja keskusteluun ja varmistua, että vanhemmat ovat pohtineet niitä.

Lapsen edusta huolehtimiseen kuuluu myös elatustuen saamisen edellytysten selvittäminen. (ks. tarkemmin raportin kohta 13.20.)

Viime kädessä tuomarin tulee kieltäytyä vahvistamasta vanhempien välistä sopimusta, mikäli jää epäilyksi siitä, ettei sopimus ole lapsen edun mukainen. Tällaisia tilanteita oli seuranta-aikana muutamia. Sovitteluita jouduttiin lopettamaan myös sen vuoksi, ettei jompikumpi vanhemmista kyennyt lainkaan ajattelemaan asioita lapsen näkökulmasta.

⁶³ HE 114/2004, s. 47.

13.3 Sovittelusta tiedottaminen

Raportin johdanto-osassa on kuvattu sitä, miten kokeilussa mukana olevat kärjäoikeudet kokeilua aloitettaessa tiedottivat huoltoriitojen sovittelukokeilusta medialle ja sidosryhmille. Myös oikeusministeriön internetsivuilta on saatavissa tietoa sovittelusta. Yksittäisen sovittelujutun asiakkaille sovittelusta kerrotaan kirjallisella esitteellä ja tiedotteella. Lisäksi osa tuomareista ottaa ennen sovittelua yhteyttä vanhempiin kertoen heille menettelystä. Mikäli vanhemmilla on lakimiesavustaja, tällaisesta menettelystä on ensin sovittava heidän kanssaan.

Palautekyselyssä suurin osa vanhemmista kertoi saaneensa etukäteen riittävästi tietoa (57 %) tai jonkin verran tietoa (34 %) sovittelusta. Eniten tietoa oli saatu omalta lakimiesavustajalta, mutta myös tuomioistuimelta ja internetistä. Vanhemmat olisivat kivanneet lisää tietoa esimerkiksi sovittelun kulusta, valmistautumisesta sovitteluun, istuntojen pituudesta, luottamuksellisuudesta sekä asiantuntijoiden roolista ja heillä olevasta kokemuksesta.

13.4 Tutustuminen tuomioistuimelle toimitettuun aineistoon

Oikeudenkäyntinä vireillä olevan asian sovittelussa tuomioistuimella on käytettävissään osapuolten hakemus ja vastaus sekä yleensä myös muuta asiakirja-aineistoa. Sen sijaan suoralla sovitteluhakemuksella vireille tulleissa jutuissa on yleensä hyvin vähän etukäteistietoja soviteltavista kysymyksistä.

Kokeilun aikana käytiin keskustelua siitä, tuleeko sovittelijan ja asiantuntija-avustajan ennen sovittelua perehtyä oikeudelle annettuun asiakirja-aineistoon. Osa tuomareista katsoi, ettei ennakkokäsitysten välttämiseksi materiaaliin pitä tutustua, vaan sovittelu tulee aloittaa ”puhtaalta pöydältä” istunnossa.

Sovittelu tulee toteuttaa lapsen etu turvaten eikä lapsen edun vastaista sopimusta saa vahvistaa. Jokaisen tulee suhtautua vakavasti velvollisuuteensa valvoa lapsen etua. Siihen kuuluu tietoa siitä, millaisessa tilanteessa lapsi elää ja mikä on perheen historia. Asiantuntija-avustajien yksi tehtävä on tunnistaa mahdolliset sovittelun esteet ja riskit lapsen turvallisuudelle. Hän ei voi täyttää tätä tehtäväänsä, ellei hänellä ole riittävästi tietoa. Paljon julkisuutta saanut 8-vuotiaan pikkutyön surma tilanteessa, jossa juttu oli oikeudenkäynnistä siirretty sovitteluun (sovittelua ei ollut ehditty aloittaa) herätti siihen, että sovittelijan on välttämätöntä tuntea oikeuteen annetut asiakirjat, jotta mahdolliset riskit lapsen turvallisuudelle voidaan ottaa huomioon. Vanhemmat tai heidän lakimiesavustajansa eivät välttämättä tuo sovittelussa esiin kaikkia sellaisia seikkoja, joiden perusteella lapsen turvallisuutta ja etua voitaisiin arvioida. Lapsen riskien tunnistaminen

ei ole koskaan aukotonta, mutta kaikin käytettävissä olevin keinoin pitää pyrkiä estämään tilanne, jossa tehtyä sopimusta noudatettaessa lapsi joutuu kaltoinkohdelluksi ja jälkeensä havaitaan, ettei sovittelija ollut tutustunut oikeudelle annettuun aineistoon, josta riskit lapsen turvallisuudelle olisivat ilmenneet.

Näillä perusteilla ohjausryhmä linjasi, että aineistoon tutustuminen on sovittelijan velvollisuus. Asiakirjat tulee toimittaa etukäteen myös asiantuntija-avustajalle. Jos avustajalla ei ole riittävästi tietoa asiasta, hän ei voi täyttää hänelle asetettua tehtävää tunnistaa sovittelun esteitä ja riskejä lapsen turvallisuudelle.⁶⁴

Sekä tuomareiden että asiantuntija-avustajien tulee ammattitaitoonsa luottaen tutustua olemassa olevaan aineistoon ilman, että tieto eroperheen taustoista luo heille ennakkosenteita. Asiantuntija-avustajat ovat joutuneet opettelemaan kirjallisen oikeudenkäyntiaineiston lukutaitoa. Aluksi heidän oli vaikea ymmärtää sitä, ettei hakemukseen ja vastaukseen kirjoitettua tarvitse ottaa kirjaimellisesti, koska lakimiesavustajat kirjoittavat usein kärjistyneesti, valikoiden ja kielteisiä seikkoja painottaen.

13.5 Osapuolten sitoutuminen ja sitouttaminen sovitteluun

Jotta sovittelu voisi onnistua, osapuolilla tulee olla halu etsiä sovinnollista ratkaisua erimielisyyksiinsä. Se tarkoittaa kykyä joustaa, tehdä myönnytyksiä ja muuttaa omaa ajattelutapaansa. Sovitteluun ei kannata tulla tavoitteena muuttaa toisen osapuolen ajatuksia ja asenteita, vaan jokaisen tulisi kysyä itseltään ”Mitä minä voin tehdä erimielisyyksien vähentämiseksi?” Osapuolten sitoutuneisuuden merkitys sovittelulle näkyy työparien arviointilomakkeissa, joiden mukaan sovittelua edistää eniten vanhempien halu saada asia sovituksi. Lisäksi sovinnon saavuttamista edisti, jos

- vanhemmat kykenivät sovittelussa puhumaan suoraan toisilleen,
- vanhemmat antoivat tilaa toisilleen ja kuunnelleet, mitä toisella on sanottavaa,
- vanhemmat olivat joustavia,
- vanhemmat kykenivät myös luopumaan omista toiveistaan,
- vanhemmilla oli kyky nähdä ja myöntää myös omia virheitään,
- vanhemmat kykenivät asettumaan lapsen asemaan ja ajattelemaan lapsen etua.

⁶⁴ Myös KM Jukka Harmainen on projektin koulutusseminaarissa katsonut, että hyvä valmistautuminen ja kirjalliseen materiaaliin tutustuminen luo turvallisuutta sovitteluun. Harmaisen luento 7.10.2011.

Työparit arvioivat myös sitä, mikä jutun laadussa edisti sovittelua ja mikä haittasi sitä. Arviot menevät osittain päällekkäin arviointilomakkeen muiden kysymysten kanssa. Arviointilomakkeiden mukaan eniten sovittelua edisti vanhempien luottamus toistensa vanhemmuuteen. Samoin erittäin usein mainitaan vanhempien sitoutuneisuus sovitteluun, mikä näkyi myös vanhempien toiminnan arvioinnissa. Usein mainitaan myös vanhempien kyky nähdä asia lapsen näkökulmasta. Lisäksi sovittelua edisti se, jos

- lapset olivat varttuneita
- vanhemmilla oli yhteiset arvot
- vanhemmat olivat tasavertaisia neuvottelijoina
- vanhemmat tunnustivat ja tunnustivat omat puutteensa

Sovittelua eniten haitanneina seikkoina nousivat esiin riidan pitkäaikaisuus ja vanhempien jumittuminen vanhoihin kiistoihin. Työparit kuvaavat tätä esimerkiksi seuraavasti:

”Vanhemmat kiinni vanhoissa vääryyksissä”

”Erosta jo seitsemän vuotta. Vanhemmat syvällä poteroissaan. Edelleen katkeria jostain.”

”Osapuolet hakivat menneisyydestä hankalia kokemuksia ja avasivat uusia erimielisyyden aiheita”

”Vanhemmat eivät kyenneet irrottautumaan menneisyyden jauhamisesta”

Sovittelua haittasi myös osapuolten sitoutumattomuus sovitteluun. Arviointilomakkeista ilmenee, että vanhemmat tulivat toisinaan sovitteluun väärin motiivein. Sovittelua haluttiin käyttää riitelyn tai toisen syyttelyn näyttämönä. Näin esimerkiksi:

”Vanhemmat lukkiutuneita omiin vaatimuksiinsa, syyttivät toisiaan, kilpailivat.”

”Vanhempien näyttöhalu, valtataistelu, oikeassa olemisen tarve.”

”Sitoutuminen sovitteluun heikkoa. Keskinäistä syyttelyä”

Toisinaan vanhemmilla oli niin voimakkaita ennakkokäsityksiä itse menettelyn suhteen, että se haittasi sovittelua. Esimerkiksi:

”Isän oli vaikea suostua elatusavun maksamiseen. Isällä oli valmiiksi ”tieto siitä, että isä sorretaan (tietolähteenä media).”

”Isällä oli tiukassa oma näkemys oikeudenmukaisuudesta ja se, että miehiä aina sorretaan.”

Arviointilomakkeista ilmenee myös, että toisinaan riidan taustalla oli taloudellisia intressejä, jota haittasivat sovintoon pääsemistä. Esimerkiksi:

”Riita rahasta”

”Isän yliöppäisen tiukka taloudenpito, taloudellinen itsekkyyys.”

”Vanhemmat puhuivat lasten nimissä. Todellinen intressi muualla (raha, kosto)”

Joskus sovinnollisuuden esti se, että vanhemmat olivat edelleen kiinni parisuhteessa, vaikka erosta oli saattanut kulua jo pitkäänkin. Esimerkiksi:

- ”Äiti mustasukkainen isän naisystävästä”
- ”Isän uusi kumppani äidille ilmeisen vaikea asia”
- ”Taustalla tuntui olevan vaikeus irrottautua parisuhteesta”

Saatujen kokemusten mukaan vanhemman ehdoton pitäytyminen omissa vaatimuksissaan estää tehokkaasti sovinnon saavuttamisen. Ehdottomien vaatimusten joukosta erottui omaksi ryhmäkseen vaatimus vuoroasumisesta. Vaatimus oli usein periaatteellinen ja siihen liittyi vahvasti ajatus tasapuolisuuden toteuttamisesta vanhempien välillä. Sovitteluissa oli tilanteita, joissa vanhempi ei joutanut tasajakovaatimuksestaan edes sen vuoksi, että toisella vanhemmalla olisi osa-aikaisen työn tai vanhempainvapaan vuoksi ollut mahdollisuus pitää lasta luonaan silloin, kun toinen vanhempi on työssä. Vanhempi halusi mieluummin, että lapsi menee päiväkotiin kuin viettää enemmän aikaa toisen vanhemman luona.

Toinen toistuvasti sovittelua haitannut ehdoton vaatimus koskee yksinhuoltoa. Kun sovittelun tavoitteena on lisätä yhteistyövanhemmuutta, ehdoton pitäytyminen yksinhuoltoa koskevassa vaatimuksessa estää helposti sovinnon syntymisen.

Työparit kuvaavat periaatteellisesta riitoja esimerkiksi seuraavasti:

- ”Isän ehdottomuus vuoroasumisen suhteen. Jumiutuminen yhteen ainoaan päämäärään.”
- ”Kummankin vaatimukset periaatteellisia. Taustalla ilmeisesti aika voimakkaasti taloudelliset seikat, vaikka kumpikin oli hyvätuloinen.”
- ”Äiti lukkiutui periaatteellisuuteen.”

Muina sovittelua haitanneina seikkoina mainitaan

- kyvyttömyys kuunnella toista vanhempaa
- toisen vanhemman ajatusten mitätöinti
- kyvyttömyys asettua lapsen asemaan
- puutteet vanhemmuudessa
- erilainen kulttuuritausta
- mielenterveyshäiriöt
- avoimen keskustelun puute, halu salata asioita
- luottamuspula
- kommunikaation puutteet
- selvittämätön parisuhde
- väkivalta
- päihdeongelmat

Tuomari voi yrittää kartoittaa osapuolten sitoutumista sovinnollisuuteen jo ennen sovittelun aloittamista esimerkiksi ottamalla etukäteen yhteyttä lakimiesavustajiin tai vanhempiin sovittuaan asiasta ensin vanhempien lakimiessavustajien kanssa. Näin osa sovittelijoista toimiikin ja pitää sitä erittäin hyödylliseksi.⁶⁵

⁶⁵ Ervasti 2011, s. 57–60.

Monissa maissa sovittelussa on tapana tavata osapuolet ensin erilliskeskustelussa, joissa pyritään varmistamaan osapuolten sitoutuneisuus sovitteluun ja tunnistamaan mahdolliset sovittelun esteet. Vanhempia voidaan pyytää myös täyttämään sovintohalukkuuden kartoittamiseksi laadittu kyselylomake.

Sovittelussa on kyse vapaaehtoisesta menettelystä. Tämän vuoksi sitoutumista ei ole tarpeen kovin laajalti selvittää etukäteen. Sitoutumista voi tapahtua myös sovittelun edetessä. Esimerkkinä vanhempi, joka kertoi, että oli aamulla päättänyt, ettei suostu mihinkään, mutta sovittelun päättyessä sovintoon kiitti siitä, että häneen oli jaksettu uskoa.

Sovinnon löytyminen on usein yllättävää. Usein edes sovittelun aikana ei ole helppo ennustaa, tullaanko asiassa pääsemään lopulta sovintoon. Hyvinkin lukkiutunut ja kireä tunnelma saattaa odottamatta laueta ja sopimus syntyä. Toisaalta voi käydä myös päinvastoin. Kummastakin on saatu kokemuksia.

13.6 Aloituspuheenvuoro

Sovittelun ilmapiirin kannalta osapuolten ja työparin ensimmäinen kohtaaminen on tärkeä. Vanhempien pelkojen ja jännittyneisyyden lieventämiseksi työparin tulisi jo ennen varsinaisen sovittelun aloittamista yrittää saada keskusteluyhteys vanhempiin ja luoda turvallista tunnelmaa kevyellä yleisluontoisella juttelulla.

Monet tuomarit käyttävät aloituspuheenvuorossaan hyväkseen oikeuskirjallisuudessa ja sovittelun peruskoulutuksessa tuomareille kuvattua aloituspuheenvuoron runkoa.⁶⁶ Koikeilu on kuitenkin osoittanut, ettei aloituspuheenvuoro saa olla kovin pitkä, sillä osapuolet ovat usein alussa jännittyneitä ja kykenevät ottamaan vain vähän tietoa vastaan. Tämän vuoksi voi olla järkevää jättää osa alkupuheenvuoroon kuuluvasta informaatiosta otettavaksi esiin myöhemmin sopivassa tilanteessa.

Asiantuntija-avustaja keskittyy omassa alkupuheenvuorossaan yleensä kertomaan omasta roolistaan sovittelussa.

Alkupuheenvuoron ei tulisi olla kaavamainen, minkä vuoksi puheenvuoroa ei kannata kirjoittaa valmiiksi. Muistilista kerrottavista asioista riittää. Jotkut käyttävät apunaan fläppitaulua, jonne kerrottavat asiat ovat valmiiksi kirjattuina.

Osapuolet voi ottaa mukaan alkupuheenvuoroon esimerkiksi kysymällä heiltä, mitä tietoa heillä jo on sovittelusta tai mistä he ovat saaneet tietoa. Keskustelun avaaminen neutraaleilla kysymyksillä on omiaan laukaisemaan vanhempien jännitystä. Jännityksen ja pelot voi ottaa myös avoimesti puheeksi.

⁶⁶ Ervasti 2012, s. 62–69, Ervasti 2005, s. 70–72.

Alkupuheenvuoron tulee olla positiivinen ja kannustava. Siinä voi valaa uskoa siihen, että yleensä asiat saadaan sovittelussa sovittua. Sovittelusta ei kuitenkaan pidä antaa epärealistista kuvaa. Kokeilun aikana saatujen kokemusten perusteella moni haluaa alkupuheenvuorossa valmistaa vanhempia siihen, ettei sovittelu ole helppoa tai mukavaa, vaan se todennäköisesti nostaa esiin paljon vaikeita tunteita ja kipeitä asioita.

Vanhemmat ovat valtaosin olleet tyytyväisiä alkupuheenvuorojen sisältöön. Palautekyselyyn vastanneista vanhemmista 78 prosenttia koki saaneensa työparin alkupuheenvuorosta merkittävästi tai jonkin verran lisätietoa.

Saadut kokemukset korostavat sovittelupäivän aikataulun sopimisen tärkeyttä heti sovittelun alussa. Samalla tulee varmistaa, onko osapuolilla tai heidän lakimiesavustajillaan omia aikatauluja, jotka tulisi ottaa huomioon. Sovitusta aikataulusta on helpompi pitää kiinni ja muistuttaa siitä vanhempia.

Huoltoriitojen sovitteluun sisältyy joitain erityispiirteitä, jotka on syytä tuoda esiin jo alkupuheenvuorossa. Kun työpari kertoo puolueettomuudestaan ja neutraalisuudestaan, on tärkeää tuoda esiin, että tuomarin ja asiantuntija-avustajan velvollisuutena on kuitenkin huolehtia siitä, että sekä menettely että mahdollinen sovinto ovat lapsen edun mukaisia. Huoltoriitasovittelun erityispiirteet liittyvät myös kysymykseen sovittelun luotamuksellisuudesta ja salassapidosta (ks. tarkemmin raportin kohta 18). Osapuolille ei voida luvata täydellistä salassa pitoa. Esimerkiksi lastensuojelulliset syyt voivat murtaa salassapidon. Tästä tulisi kertoa vanhemmille, mutta sitä ei liene tarpeen tuoda esiin joka kerran. Työpari voi käytössään olevan oikeudenkäyntiaineiston valossa etukäteen arvioida salassapitoon liittyvien rajoitusten esiin tuomista.

Sovittelun pelisäännöistä on hyvä tuoda esiin perusasiat kuten se, ettei toista saa keskeyttää. Alkupuheenvuorossa ei kuitenkaan ole tarpeen jakaa käyttäytymisohjeita, jotka perustuvat oletukseen siitä, että vanhemmat käyttäytyvät huonosti. Tuomarin on syytä tuoda esiin, että hänen tehtävänsä on huolehtia sovittelun etenemisestä, minkä vuoksi hän saattaa joutua keskeyttämään vanhempien puhetta ja rajoittamaan sitä.

Alkupuheenvuoro on hyvä räätälöidä jutun mukaan. Se on mahdollista, koska työparilla on yleensä ennakkoon käytettävissä aineistoa jutusta.

13.7 Erilliskeskustelut

Sovittelumenettelyyn kuuluu mahdollisuus keskustella kummankin osapuolen kanssa ilman, että toinen osapuoli on läsnä. (RiitSovL 6 luku 3 §). Erilliskeskustelu edellyttää osapuolten suostumusta.

Kokeilua aloitettaessa erilliskeskusteluihin suhtauduttiin varauksellisesti, koska pelättiin niiden voivan luoda epäluottamusta menettelyyn. Erilliskeskusteluja alettiin kuitenkin

kokeilla erityisesti lukkiutuneiden tilanteiden avaamisessa. Niistä saatiin myönteisiä kokemuksia. Tämä näkyy myös vanhempien palautekyselyssä, sillä 90 prosenttia vastanneista vanhemmista piti erilliskeskusteluja erittäin hyödyllisinä tai jonkin verran hyödyllisinä. Myös asianajajien mukaan asiakkaat pitivät erilliskeskusteluja hyvinä.

Vähitellen erilliskeskustelut lisääntyivät ja työparit oppivat käyttämään niiden antamia mahdollisuuksia. Seurantatietojen mukaan erilliskeskusteluja käytiin vajaassa puolessa (43 %) tapauksia. Yleensä erilliskeskustelu käytiin kummankin vanhemman kanssa yhden kerran, mutta joissakin sovitteluissa jopa neljä kertaa.

Erilliskeskustelu on luottamuksellista. Sen tarkoituksena on antaa osapuolille mahdollisuus puhua vapaasti vaikeista asioista. Ilman toisen osapuolen läsnäoloa vanhempi voi avoimesti tuoda esiin tunteitaan ja pelkojaan. Työparille erilliskeskustelut antavat tietoa konfliktin todellisista syistä, mutta tarjoavat myös tilaisuuden testata ja kyseenalaistaa vanhemman ajatusten realistisuutta ilman, että vanhempi menettää kasvojaan toisen edessä. Erilliskeskustelun avulla työpari voi myös selvittää, onko asiassa esteitä sovittelulle. Jos erilliskeskustelussa tulee esiin sovittelun kannalta merkityksellisiä seikkoja, vanhempaa rohkaistaan puhumaan asiasta yhteisneuvottelussa. Mikäli hän ei halua tehdä näin, sovittelija joutuu harkitsemaan, voidaanko sovittelua jatkaa.

Tuomareiden ja asiantuntija-avustajien mukaan usein vasta erilliskeskusteluissa selvisi, mikä on ollut vanhempien välinen todellinen ongelma. Erilliskeskusteluissa voitiin myös neutraalilla tavalla antaa vanhemmalle neuvoja avun hakemiseen esimerkiksi päihde- tai mielenterveysongelmiin.

Työparien arviointilomakkeissa erilliskeskustelut mainitaan erittäin usein seikkana, joka toimi hyvin ja vei sovittelua eteenpäin. Esimerkkeinä erilliskeskustelujen hyödyllisyydestä seuraavat merkinnät:

- ”Erillisneuvottelu toimi isän osalta. Hän toi esiin suruaan ja pahaan oloaan. Kehitti myös vaihtoehtoratkaisun.”
- ”Erilliskeskustelut selvensivät ongelman”
- ”Erilliskeskustelut toimi hyvin – varsinkin isä kertoi huolenaiheistaan”
- ”Erilliskeskustelut avasivat todellisen ongelman näennäisen ongelman taustalla”
- ”Erilliskeskustelu toimi äidin kohdalla – vastaan tuloa”

Erilliskeskustelu pyritään pitämään lyhyenä, 10–15 minuutin mittaisena. Tämä on joskus vaikeaa, koska vanhemmilla on paljon puhuttavaa. Tasapuolisuuden vuoksi käytettävän ajan tulisi olla kummankin kanssa yhtä pitkä.

13.8 Fläppitaulun käyttö

Fläppitaulu on sovittelijan keskeinen työväline. Myös kokeilussa se on osoittautunut tärkeäksi. Tuomareille fläppitaulun käyttö oli aluksi vierasta ja kynnyksensä nousta tekemään merkintöjä taululle korkea. Vähitellen tuomarit ovat kuitenkin oivaltaneet sen lisäarvon, jota asioiden visualisointi antaa verrattuna pelkkään puheeseen. Työparien arviointilomakkeissa fläppitaulun käyttäminen nähdään erittäin tärkeäksi työkaluksi sovittelussa.⁶⁷

Vanhempien erimielisyydet muodostavat usein kaoottisen kokonaisuuden, josta on vaikea erottaa sovinnollisen ratkaisun mahdollisuuksia. Sovittelijan perustehtävä on suunnata vanhempien puhetta soviteltaviin asioihin ja jäsentää käsiteltäviä asioita. Asioiden kirjaaminen fläppitaululle auttaa vanhempia, mutta myös työparia, hahmottamaan ja jäsentämään käsiteltäviä asioita. Jos fläppitaululle kirjataan näkyviin, mistä kaikesta vanhemmat ovat yhtä mieltä ja mitkä ovat ne seikat, jotka kaipaavat ratkaisua, se helpottaa vanhempia ja usein saa heidät huomaamaan, että ongelmat ovat ratkaistavissa. Sovittelua tukee, kun vanhemmat voivat nähdä, mistä seikoista he ovat jo päässeet sovittelun aikana yhteisymmärrykseen.

Fläppitaululle tehty jäsenitys auttaa etenemään asiassa vaihe vaiheelta. Erimielisyyden aiheiden ja ratkaisuvaihtoehtojen kirjoittaminen näkyviin auttaa osapuolia etääntymään keskinäisestä kiistelystä ja tarkastelemaan asioita rauhallisemmin ”matkan päästä”. Asian käsittelyyn tulee neutraalimpi, tutkivampi ote. Osapuolen näkemysten ja ehdotusten kirjaaminen näkyviin vahvistaa tunnetta kuulluksi tulemisesta. Käytyyn keskusteluun on myös helppo palata, kun asiat ovat näkyvissä taululla.

Fläppitaulun avulla voidaan vanhempien ajattelua suunnata lapseen ja tehdä lapsi näkyväksi. Taululle kirjoitetaan lasten nimi ja ikä. Nimen alle voidaan kirjata vanhempien käsitykset lasten luonteenpiirteistä, käyttäytymisestä eri tilanteissa, reaktiosta eroon ym.. Tämä vaihe sovittelua usein rauhoittaa vanhempia, saa heidät katsomaan toisiaan ja vaihtamaan ajatuksia keskenään. Tässä kohden heidän on helppo nähdä, että he ovat monesta lapseensa liittyvästä asiasta samaa mieltä.

Toisinaan paraskaan puhe lapsen edusta ja vanhemman velvollisuuksista ei kykene lävistämään vanhemman suojamuuria. Se saattaa kuitenkin onnistua fläppitaululle piirretyn yksinkertaisen kuvan avulla. Yleisimmin sovittelussa käytetty piirros on ollut ”kolmiosuhdekuva”, joka havainnollistaa vanhemmille sen, että vaikka heidän parisuhteensa on päättynyt, vanhemmuus jatkuu.

Työparien arviointilomakkeissa fläppitaulun käyttämisen etuja kuvataan esimerkiksi seuraavasti:

⁶⁷ Ervasti 2011, s. 113–115.

- ”Fläppi auttoi hahmottamaan tapaamisia”
- ”Fläppitaulun käyttö rauhoitti tilannetta”
- ”Fläpille parisuhde – vanhemmuus-kuva. Oli erittäin toimiva.”
- ”Fläppitaulu paljasti, etteivät vanhemmat riitauttaneet toistensa vanhemmuutta huolimatta rankoista taustaongelmista”
- ”Fläppi auttoi keskittymään asiaan”
- ”Fläppi auttoi asian jäsentämisessä”
- ”Myös vanhemmat käyttivät fläppiä tottuneesti”

13.9 Tauotus

Kokeilu on osoittanut, että sovittelu on raskasta ja vaativaa, minkä vuoksi sovittelutunnon aikana tulee järjestää riittävästi taukoja. Tauot ovat välttämättömiä kaikille.

Vanhemmissa sovittelu panee usein liikkeelle vahvoja tunteita, minkä vuoksi sovittelussa tulee varata aikaa sille, että vanhemmat voivat levätä, koota ajatuksiaan ja työstää sitä, mitä keskustelussa on tullut esiin. Tauot ovat tärkeitä myös vanhempien ja heidän lakimiesavustajiensa neuvottelujen mahdollistamiseksi.

Sovittelu kuormittaa myös työparia. Työparin tuleekin voida välillä purkaa ajatuksiaan ja tuntemuksiaan toisilleen ja suunnitella, miten on tarkoituksenmukaisinta jatkaa.

Kokeilu on osoittanut, että tauot vievät sovittelua eteenpäin ja tuottavat usein tulosta. Toisinaan tauoilla tapahtuu jopa ”ihmeitä”. Aamupäivän päätteeksi ruokatauolle siirryttäessä vallinnut kireä tunnelma onkin tauon jälkeen muuttunut sovinnolliseksi. Onnistunut tauotus mainitaan toistuvasti työparien arviointilomakkeissa sovittelua edistäneenä menettelytapana. Toisinaan vanhemmille on annettu taukojen ajaksi tehtäviä, esimerkiksi oman ehdotuksen tekeminen tai jonkin vaihtoehdon pohtiminen.

Kahvitauko voi antaa tilaisuuden puhua hetken aikaa jostain muusta kuin soviteltavasta asiasta. Toisinaan osapuolet käyttävät kahvitauon viettääkseen hetken yhdessä neutraalissa ilmapiirissä.

Arviointilomakkeissa taukojen merkitystä kuvataan seuraavasti:

- ”Kymmenen minuutin hengähdystauko tuuletti”
- ”Ruokatauko rauhoitti, erityisesti toista vanhempaa”
- ”Ohjeistettu tauko ja otettiin kummankin pyytämä aikalisa”
- ”Tauotus ja tehtävien antaminen toimi hyvin”
- ”Taukojen merkitys vanhempien näkemysten lähentymisessä oli suuri”

13.10 Reflektointi

Asiantuntija-avustajat ovat opettaneet tuomareille uusia työskentelytapoja. Tällainen on esimerkiksi reflektointi, joka tarkoittaa sitä, että osapuolten kuunnellessa työpari puhuu keskenään avoimesti sovittelutilanteesta, omista ajatuksistaan ja tuntemuksistaan. Työpari voi pohdiskella ääneen esimerkiksi sitä, miten sovittelussa tulisi seuraavaksi edetä tai sitä, miten kumpikin on ymmärtänyt vanhempien kertoman tai sitä, miltä itsestä nyt tuntuu. Työpari voi myös antaa neuvottomuutensa näkyä. Se auttaa vanhempia näkemään tilanteen ulkopuolisen silmin ja tajuamaan, että vastuu sovittelun etenemisestä on heillä. Reflektointi on käyttökelpoinen työkalu etenkin umpikujaan ajautuneissa tilanteissa.

13.11 ”Järjestyksenpito” sovitteluistunnossa

Huoltoriidan sovittelu on emotionaalinen prosessi eivätkä vanhemmat aina jaksaa pysyä rauhallisina. Toisinaan myös lakimiesavustajat käyttäytyvät asiattomasti. Tuomarin tehtäviin kuuluu huolehtia järjestyksen säilymisestä sovittelussa. Asiantuntija-avustajan tulee tässä suhteessa olla pidättyväinen.

Arviointilomakkeissa kuvataan vaikeaksi rajoittaa vanhempien puhetulvaa ja saada heidät pysymään asiassa. Tuomarin tulee kuitenkin tiukasti, mutta asiallisesti ja ystävällisesti puuttua huonoon käytökseen. Sen voi tehdä esimerkiksi muistuttamalla yhteisesti sovituista pelisäännöistä. Myös erilliskeskustelu voi tällaisessa tilanteessa olla paikallaan. On tärkeää selkeästi osoittaa osapuolille, ettei sovittelu vapaamuotoisuudestaan huolimatta ole paikka, jossa voi rajoituksetta ilmaista kielteisiä tunteitaan.

Työnohjauksessa tuli esiin, että sovittelu koettelee myös työparin tunteita. Työparien arviointilomakkeissa kuvataan ongelmalliseksi omien tunteiden hallinta. Asiakkaan aiheuttaman ärtymyksen koetaan toisinaan rajoittaneen sovittelua.

13.12 Sovittelutilat

Tuomioistuimissa ei yleensä ole valmiina sovitteluun soveltuvia tiloja. Kokeilun aikana käräjäoikeuksissa muutettiin hieman eri tahtiin istuntosaleja sovittelusaleiksi kalustamalla niitä uudelleen. Värien käyttö sisustuksessa ja esimerkiksi nojatuolit luovat sovitteluun sopivaa tunnelmaa tuomioistuimen kovaan ympäristöön. Pyöreä pöytä, jonka

ääreen kaikki mahtuvat, edesauttaa vuorovaikutusta. Fläppitaulun tulee kuulua sovittelusalin vakiovarusteisiin. Kynät, muistiinpanovälineet ja nenäliinat ovat tarpeellisia.

Lakimiesavustajat ja vanhemmat käyvät sovittelupäivän aikana useita neuvonpitoja. Jos on mahdollista, sovittelun käyttöön voi olla hyvä varata kaksi lähekkäin olevaa salia, joista toinen huone toimii lakimiesavustajan ja asiakkaan neuvottelutilana.

13.13 Oikeudenkäynnissä esitetyt vaatimukset ja sovittelu

Kun asia siirretään sovitteluun oikeudenkäynnistä, oikeudenkäynnissä esitetyt vaatimukset tulevat käsiteltäviksi sovittelussa. Sovittelussa tilanne elää usein paljonkin ja keskusteluun tulee runsaasti muitakin asioita kuin mitä oikeudenkäynnissä käsiteltäisiin. Jokin oikeudenkäynnissä esitetty vaatimus saattaa jäädä sovittelussa keskustelun ulkopuolelle. Sovittelijan tulee kuitenkin olla selvillä oikeudenkäynnin puolella esitetyistä vaatimuksista ja varmistaa vanhemmilta, haluavatko he sopia kaikista vireillä olevista vaatimuksista vai jatkuuko oikeudenkäynti joltain osin. Jos jokin oikeudenkäynnissä esitetty vaatimus jää sopimatta, asia palautetaan siltä osin oikeudenkäyntiin (OK 20:4 § 2 mom).

Jos vanhemmat ilmoittavat sopivansa jostain vaatimuksesta sovittelun ulkopuolella, heiltä tulee varmistaa, haluavatko he samalla peruuttaa oikeudenkäynnissä esittämänsä vaatimuksen vai jättää sen edelleen vireille odottamaan sitä, pääsevätkö he sopimukseen.

13.14 Kokeilusopimuksen täytäntöönpanokelpoisuus

Tuomioistuimen vahvistama sopimus on täytäntöönpanokelpoinen. Tämä koskee myös määräaikaista kokeilusopimusta. Tämän vuoksi on tärkeää kirjata sopimukseen selkeästi, mihin saakka kokeilusopimus on voimassa. Jos sopimus on sovittu olemaan voimassa toistaiseksi tai voimassaoloaikaa ei ole määritetty, vahvistettu kokeilusopimus on voimassa, kunnes sitä muutetaan. Sovittelun mahdollinen lopettaminen ei muuta vahvistetun sopimuksen voimassa oloa.

Muutaman kerran kävi niin, että vanhemmat riitautuivat kokeilusopimuksen voimassaoloaikana niin, että toinen vanhempi haki sopimuksen täytäntöönpanoa oikeudesta. Koska kokeilusopimuksen täytäntöönpanoon ryhtyminen ei kuulu sovittelun henkeen,

on hyvä kertoa vanhemmille, että mikäli heille tulee ongelmia sopimuksen toteuttamisen kanssa, heidän on parasta ottaa yhteyttä ja sopia uusi sovittelupäivä, jotta tilanteesta voidaan keskustella.

13.15 Sopimuksen kirjoittaminen

Yleensä sopimus tehdään ja vahvistetaan suullisesti istunnossa. Tuomarin tulee aina varmistua siitä, että kaikki ovat ymmärtäneet, mitä on sovittu. Tässä tarkoituksessa sopimusehdot kirjataan yleensä fläppitaululle ja käydään vanhempien kanssa lopuksi kokonaisuudessaan läpi. Tuomari kirjoittaa sopimuksen myöhemmin muistiinpanojen perusteella ratkaisuksi asiassa.

Osa tuomareista kirjoittaa sopimuksen puhtaaksi heti istunnon jälkeen ja vanhemmat saavat sen mukaansa. Vanhemmat saattavat myös allekirjoittaa sopimuksen. Sen katsotaan sitouttavan vanhempia sopimukseen. Tällaista toimintamallia voidaan käyttää lähinnä silloin, kun sopimus on selkeä ja melko lyhyt. Muutoin sopimuksen puhtaaksikirjoitus vie liikaa aikaa eikä vanhempien odotuttaminen pitkän sovittelupäivän jälkeen ole kohtuullista.

Jotkut toimittavat puhtaaksikirjoitetun sopimuksen istunnon jälkeen osapuolille tarkistettavaksi. Helsingin käräjäoikeudessa tästä on kuitenkin luovuttu, koska kokemus on osoittanut, että vanhemmat voivat alkaa vaatia sopimukseen muutoksia tai esittää uusia vaatimuksia.

Joissain tilanteissa tuomarit ovat antaneet lakimiesavustajien osallistua sopimuksen kirjoittamiseen. Lakimiesavustajien avusta voi olla hyötyä esimerkiksi silloin, jos he voivat istunnon aikana kirjoittaa sovitut asiat suoraan kannettavalle tietokoneelle.

Jos toivotaan lakimiesavustajien osallistuvan sopimuksen kirjoittamiseen, siitä on sovittava heidän kanssaan jo varhaisessa vaiheessa, jotta he tietävät, mitä heiltä odotetaan. Tuomarin on kuitenkin koko ajan muistettava, että sopimuksen muotoilu ja se, että se vastaa sovittua, on viime kädessä tuomarin vastuulla. On pidettävä huoli myös siitä, ettei sopimuksen kirjoittaminen lakimiesavustajilla saa aikaan tulkintariitoja osapuolten välille.

Lakimiesavustajien apua sopimuksen kirjoittamisessa voidaan yleensä käyttää vain paikan päällä, jolloin sopimus voidaan tarkistaa ja hyväksyä. Fläppitaulun lehtiä, joille sopimus on kirjattu, ei voi antaa lakimiesavustajille, koska ne kuuluvat salassa pidettävään aineistoon, joka hävitetään jälkepäin.

13.16 Muutoksenhaku

Vahvistettuun sovintoon, myös määräaikaiseen, on oikeus hakea muutosta (OK 20: 5 §). Osapuolilla on kuitenkin oikeus luopua tästä oikeudestaan. Sovinnon syntyessä sovittelijan tulisi muistaa ottaa keskusteluun myös kysymys muutoksenhausta. Jos osapuolet sitoutuvat olemaan hakematta muutosta, vahvistetusta sopimuksesta tulee heti lainvoimainen.

13.17 Kotikäynnit

Käynti vanhempien kodissa on osa sosiaalitoimen olosuhdeselvitystyötä oikeudenkäynnissä. Sen tarkoituksena on kerätä tietoa lapsesta ja vanhempien kotiolosuhteista tuomioistuimen päätöksentekoa varten. Sovittelussa ei esitetä näyttöä, minkä vuoksi kotikäynti ei yleensä tule kyseeseen.

Mikäli toinen vanhempi ei luota siihen, että toisen vanhemman koti on sopiva lapsen tarpeisiin, on tärkeää saada selville, onko epäluottamuksen syy tiedon puutteessa vai jossain muussa. Sen jälkeen toiselta vanhemmalta voidaan yksityiskohtaisesti ja konkreettisesti kysyä hänen kotiolosuhteistaan. Mikäli toinen vanhempi ei senkään jälkeen voi luottaa kerrottuun, voidaan harkita kotikäyntiä, jos kumpikin osapuoli sen hyväksyy.

Sovittelussa kotikäynnin tarkoituksena on luottamuksen lisääminen vanhempien välillä. Sopimuksen toimivuuden kannalta on tärkeää, että toinen vanhempi voi luottavaisin mielin päästää lapsen toisen vanhemman luokse. Sovittelussa toteutettu kotikäynti on yleensä parempi vaihtoehto kuin asian palauttaminen oikeudenkäyntiin yksinomaan kotiolosuhteiden tarkistamisen vuoksi.

On tärkeää, että vanhemmat ymmärtävät, ettei kotikäynnillä sovittelussa ole samaa tarkoitusta kuin olosuhdeselvitystyössä. Kotiin ei esimerkiksi mennä tarkistamaan, käytetäänkö siellä päihteitä tai vietetäänkö muutoin huonoa elämää eikä työpari muutoinkaan tee kotikäynnin perusteella arvioita vanhemmuudesta.

Kokeilun aikana on tehty kaksi kotikäyntiä, joiden tarkoituksena oli luottamuksen rakentaminen vanhempien välille. Kummassakin jutussa äidillä oli suuri epäluottamus isään ja siihen, osaako isä tapaamisten aikana hoitaa pientä lasta ja onko koti riittävästi varustettu lasta varten. Äideillä ei ollut tietoa isän kotiolosuhteista. Toisessa jutussa aloite kotikäyntiin tuli asianosaisilta, toisessa työparilta.

Sovittelussa vanhempien kanssa sovittiin käynnin tarkoitus ja pelisäännöt. Kotikäynteihin osallistuivat sovittelija, asiantuntija-avustaja, asianajajat ja ko. asunnossa asuva vanhempi. Toisessa jutussa käytiin vanhempien toivomuksesta kummankin vanhemman kotona ja toisessa vain isän luona. Paikan päällä asunnossa asuva vanhempi esitteli lapsen varusteet, syöttötuolit ym. Toisen vanhemman kanssa oli sovittu, että hän voi halutessaan ottaa yhteyttä sovittelijaan, joka kertoo yhteisesti tehdyt havainnot.

Työparien mukaan kumpikin kokemus oli hyvä ja lisäsi selvästi toisen vanhemman luottamusta siihen, että asunto on kunnossa ja varusteet olemassa ja että lapsen on hyvä mennä tapaavan vanhemman luokse. Toisessa jutussa asia saatiin kotikäynnin jälkeen sovittua. Toisessa jutussa asia palautui oikeudenkäyntiin, mutta sovittiin vähän myöhemmin siellä.

13.18 Lastensuojeluilmoituksen tekeminen sovittelussa

Lastensuojelulain 25 §:n nojalla asiantuntija-avustajat ovat velvollisia salassapitosääntösten estämättä tekemään lastensuojeluilmoituksen, jos he ovat sovittelussa saaneet tietää, että lapsen hoidon ja huolenpidon tarve, kehitystä vaarantavat olosuhteet tai oma käyttäytyminen edellyttää lastensuojelun tarpeen selvittämistä. Heillä on velvollisuus tehdä ilmoitus myös poliisille, kun heillä on syytä epäillä lapsen kohdistunutta rikoslain 20 luvussa rangaistavaksi säädettyä tekoa. Tuomarilla ei ole vastaavaa velvollisuutta lastensuojeluilmoituksen tekemiseen, mutta saman säännöksen nojalla hänellä on siihen oikeus.

Lastensuojeluilmoitukseen liittyvästä velvoitteesta tulisi tarpeen mukaan kertoa vanhemmille jo alkupuheenvuorossa, jotta vanhemmat eivät olisi siinä uskossa, että sovittelu ja siihen liittyvät erilliskeskustelut ovat aina luottamuksellisia.

Jos sovittelussa herää kysymys lastensuojelun tarpeesta, työparin tulisi ensin arvioida, onko lastensuojeluilmoituksen tekemiselle vaihtoehtoja? Joskus voisi olla riittävää hankkia tietoa lapsen tilanteesta sosiaalitoimen pikaselvityksellä tai pyytämällä sovitteluun lastensuojelulla olevat tiedot. Vanhempien kanssa voitaisiin keskustella myös mahdollisuudesta tehdä yhdessä lastensuojelulain 25 a §:n mukainen pyyntö lastensuojelun tarpeen selvittämiseksi. Jos työpari harkitsee ilmoituksen tekemistä, siitä tulee kertoa vanhemmille, mieluiten keskustelemalla siitä suoraan heidän kanssaan.

Ilmoituksen tekeminen ei tee sovittelijaa ja avustajaa esteelliseksi jatkamaan sovittelua, vaan tässä suhteessa keskeistä on työparin oma sekä vanhempien näkemys esteellisyydestä ja siitä, haluavatko vanhemmat jatkaa sovittelua. Joissain tilanteissa on hyvä jättää sovittelu vireille odottamaan tietoa siitä, mitä lastensuojelussa tehdään. Jos lastensuojelu katsookin lastensuojelutoimenpiteet tarpeettomiksi, vanhemmat eivät jää ”tyhjän päälle”, vaan lapsen asioiden käsittelyä voidaan jatkaa.

Jos sovittelija ja avustaja ovat yhtä mieltä lastensuojeluilmoituksen tarpeellisuudesta, on asianmukaista, että kumpikin allekirjoittaa ilmoituksen.

Kokeilun aikana on sovittelussa tehty kaksi lastensuojeluilmoitusta. Toisessa jutussa sovittelijalla ja asiantuntija-avustajalla heräsi huoli lapsen hyvinvoinnista eikä selvyyttä asiaan saatu vanhempien kertomusten perusteella. Vanhemmat pääsivät sovittelussa sopimukseen, mutta tuomari päätyi siihen, ettei vahvista sopimusta ja sovittelu lopetettiin. Toisessa jutussa oli tullut esiin seikkoja, jotka antoivat aiheita olettaa, että toisella vanhemmalla oli lasten hyvinvointiin vaikuttavia ongelmia. Työpari sopi, että asiantuntija-avustaja soittaa vanhemmalle ja kertoo tekevänsä lastensuojeluilmoituksen. Vanhempi otti viestin vastaan myönteisesti. Sovittelua jatkettiin ilmoituksen jälkeen.

13.19 Sosiaalitoimen selvityksen hankkiminen sovittelussa

Sovittelussa ei ole kysymys vaatimusten toteen näyttämisestä tuomioistuimen päätöksentekoa varten eikä siten lähtökohtaisesti tarvetta todisteluun. Tuomioistuinsovittelulain mukaan sovittelussa on kuitenkin mahdollista osapuolten suostumuksella esittää henkilö- tai asiakirjaselvitystä (RiitSovL 6 § 2 mom), mikäli selvitys edistää asian sovinnollista ratkaisemista.⁶⁸

Hallituksen esityksen mukaan huoltoriidan sovittelussa 6 §:n 2 momentissa tarkoitettuna selvityksenä voidaan esittää sosiaaliviranomaisen lausunto. Toisaalta hallituksen esityksessä todetaan, että jos sosiaaliviranomaisen lausunnon hankkiminen tulee tarpeelliseksi, voi olla tarkoituksenmukaisempaa lopettaa sovittelu ja siirtyä käsittelemään asiaa oikeudenkäynnissä.⁶⁹

Olosuhdeselvityksen hankkiminen kuuluu huoltoriitaoikeudenkäyntiin, minkä vuoksi selvityksen pyytäminen sovittelussa on poikkeuksellista. Kyseeseen voi tulla lähinnä pikaselvitys, jonka avulla hankitaan tai tarkistetaan jokin olemassa oleva, yksittäinen tieto, mikäli tällainen tieto auttaa poistamaan epävarmuuden sovinnon vahvistamisen edellytyksistä. Tällainen voisi olla esimerkiksi lasta tai vanhempia koskevan terveystiedon hankkiminen.

Kokeilun aikana olosuhdeselvitystä on pyydetty kaksi kertaa. Toinen tilanne oli poikkeuksellinen, sillä lastensuojelu oli voimakkaasti mukana lapsen elämässä. Isän ja lapsen tapaamisissa oli isästä johtuvista syistä ongelmia. Äiti toivoi asiaa käsiteltävän sovittelussa eikä missään olosuhteissa halunnut viedä asiaa oikeudenkäyntiin. Osapuolet olivat yhtä mieltä selvityksen hankkimisesta. Sovittelu kuitenkin peruuntui heti pyynnön

⁶⁸ HE 114/2004, s. 35–36.

⁶⁹ HE 114/2004, s. 48.

jälkeen eikä selvitystyötä aloitettu. Tämän lisäksi selvityspyyntöä käytettiin kerran vanhemman kotiolosuhteiden tarkistamiseksi. Tässä tapauksessa kotikäynti arvioitiin tarpeelliseksi, mutta vanhempi asui toisella paikkakunnalla eikä ollut tarkoituksenmukaista, että työpari ja lakimiesavustajat olisivat itse suorittaneet käynnin. Asia hoidettiin sosiaalitoimen kautta virka-apupyynnönä.

Jos oikeudenkäynnissä on jo pyydetty olosuhdeselvitystä ja vanhemmat pyytävät siinä vaiheessa sovittelun aloittamista, selvityksen tekeminen sovitaan keskeytettäväksi sovittelun ajaksi, jotta asiassa ei tehtäisi päällekkäistä työtä.

Jos vanhemmat pyytävät sovittelun aloittamista siinä vaiheessa, kun olosuhdeselvitys on jo tehty ja asiassa tulisi seuraavaksi järjestää pääkäsittely, sovittelu voidaan aloittaa, mutta vanhemmilta tulee edellyttää vahvaa sitoutumista sovinnon hakemiseen. Asiaa sovitellaan lähtökohtaisesti vain yhtenä päivänä. Vanhemmille ei anneta enää mahdollisuutta pitkittää asian ratkaisemista.

13.20 Elatustuki

Jos vanhemmat haluavat sopia elatustukea pienemmästä elatusavusta, tuomarin tulee selvittää alhaisen elatusavun peruste. Jos se johtuu elatusvelvollisen puutteellisesta elatuskyvystä, tieto siitä on merkittävä sovintoasiakirjaan (elatusturvalauseke).⁷⁰ Tämä on lapsen kannalta tärkeää, koska lapsella on oikeus saada Kelan maksamaa elatustukea vain, jos syynä sille, että elatusapu vahvistettiin elatustuen määrää pienemmäksi on elatusvelvollisen puutteellinen elatuskyky.⁷¹ Lapsen riittävän elatuksen varmistaminen on osa lapsen edun valvomista.

Vanhemmat eivät voi sopia elatusturvalausekkeen liittämisestä päätökseen, koska se tuo maksuvelvollisuuden kolmannelle osapuolelle eli valtiolle, vaan tuomarin on saatava vanhemmilta riittävä selvitys alhaisen elatusavun perusteesta. Sovintoasiakirjasta tulee näkyä, että käräjäoikeus selvityksen perusteella vahvistaa puutteellisen elatuskyvyn olevan alhaisen elatusavun perusteena. Vahvistuksessa tulee noudattaa elatustukilain 6 § 2–3-kohdan sanamuotoa, koska Kela voi evätä elatustuen, jos sanamuoto on epäselvä. Asia tulee siis ilmaista seuraavasti: ”Elatusapua ei ole vahvistettu maksettavaksi elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi” tai ”Elatusapu on vahvistettu maksettavaksi 9 §:ssä tarkoitettua täysimääräistä elatustukea pienempänä elatusvelvollisen puutteellisen elatuskyvyn vuoksi”.

⁷⁰ Aaltonen 2009, s. 135–136.

⁷¹ HE 114/2004, s. 49.

14 Sovittelun ja sovinnon edistämisen eroja huoltoriidassa

Tuomioistuinsovittelulain esitöissä ja oikeuskirjallisuudessa lähdetään siitä, että oikeudenkäynnissä tehtävä sovinnon edistäminen ja varsinainen sovittelu on selkeästi erotettava toisistaan.⁷² Kyse on eri menettelyistä, joiden sekoittaminen vaarantaa oikeusturvaa. Asianosaisella tulee olla oikeus valita menettelytapa, joka parhaiten palvelee hänen tarpeitaan. Hänen tulee jo ennakkoon saada tieto siitä, mitä hän voi odottaa prosessilta, johon hän on menossa. Sen perusteella hän osaa oikealla tavalla asennoitua ja valmistautua tulevaan menettelyyn.⁷³

Eduskunnan oikeusasiamies on käsitellyt vastaavaa kysymystä eri menettelyiden sekoittumisesta sosiaalitoimessa ja katsonut asiakkaiden oikeusturvan kannalta ongelmalliseksi sen, ettei sosiaalitoimen tarjoamissa neuvonta- ja sovittelupalveluissa ole aina selvyyttä siitä, onko kyse perheasiain sovittelusta vai muusta toiminnasta.⁷⁴ Myös Norjan Follo-menettely on saanut kritiikkiä osakseen siitä, että asiantuntijan tehtävissä sekoituvat toisaalta sovittelijan ja toisaalta olosuhdeselvittäjän rooli.

Koska tuomareilla oli kokeilua aloitettaessa vain vähän kokemusta sovittelusta, näiden kahden menettelytavan erot eivät auenneet pelkän teoreettisen koulutuksen perusteella riittävästi. Yhtenä syynä tähän oli myös se, ettei sovinnon edistämisen käytännön toteuttamista ole juuri lainkaan käsitelty sen paremmin lain esitöissä, koulutuksessa kuin oikeuskirjallisuudessakaan.

Kokeilun aikana sovittelutuomareiden ymmärrys sovittelun teoriasta lisääntyi ja sovittelun ja sovinnon edistämisen erilaisuus aukesi kokemuksen kautta. Kokeilussa saatujen kokemusten mukaan sovittelu eroaa sovinnon edistämisestä muun muassa siinä, että sovittelussa

- paneudutaan juridisen riidan taustalla oleviin konfliktin todellisiin syihin,
- päästään pureutumaan syvemmälle itse konfliktiin, joka on yleensä laajempi kuin oikeudenkäynnissä esitetyt juridiset vaatimukset,
- keskitytään vanhempien esiin tuomiin huolenaiheisiin, ei juridisiin vaatimuksiin,
- ilmapiiri sovittelussa on vapaampi kuin oikeudenkäynnissä,
- toimintatapa on epämuodollinen (esim. sinuttelu),
- osapuolet voivat puhua vapaasti, koska menettely on luottamuksellista,

⁷² HE 114/2004, s. 5–6, Ervasti 2005, s.141–143, Ervasti 2011, s. 11–13, Ervasti 2012, s. 39–43.

⁷³ Ks. myös Ervasti 2011, s. 25.

⁷⁴ Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu 2059/2/03.

- osapuolten ei tarvitse keskittyä vakuuttamaan sovittelijaa omasta kannastaan, koska sovittelija ei ratkaise asiaa,
- voidaan käyttää erilliskeskusteluita,
- tuomari voi toimia vapaammin, koska ei ratkaise asiaa,
- asianajajan rooli on erilainen,
- prosessin rakenne on erilainen kuin oikeudenkäynnissä,
- sovitteluun varataan aikaa koko päivä toisin kuin oikeudenkäynnissä tuomarin on sovinnon edistämisen lisäksi huolehdittava asian valmistelusta pääkäsittelyä varten,
- kahden eri ammattikunnan yhteistyö ja työparityöskentely tuo sovitteluun lisäarvoa, jota ei ole saatavissa sovinnon edistämisessä.

Menettelyissä on myös paljon yhtäläisyyksiä, sillä tuomarit ovat jo pitkään toimineet joustavasti ja luovasti edistäessään oikeudenkäynnissä sovintoa. Lapsiasioissa sovinnon edistäminen ja sovittelu ovatkin tavoitteiltaan ja menettelytavoiltaan lähempänä toisiaan kuin muissa riita-asioissa, koska kummassakin tavoitellaan lapsen edun mukaista, vanhempien ja lasten arjessa toimivaa ratkaisua.⁷⁵ Sovinnon edistämisessä on kuitenkin oikeudenkäynnin siihen tuomat rajoitukset. Jos tuomari käyttää oikeudenkäynnin sisällä sovitteluun kuuluvia menettelytapoja, hän toimii kaksoisroolissa, mikä on ongelmallista asiakkaan oikeusturvan kannalta.

15 Sovittelun esteet

15.1 Yleistä

Kaikki riidat eivät sovi sovitteluun.⁷⁶ Tuomioistuinsovittelun edellytyksenä on, että asia soveltuu soviteltavaksi ja sovittelu on tarkoituksenmukaista osapuolten vaatimuksiin nähden (RiitSovL 3 § 2 mom). Hallituksen esityksen mukaan sovittelu ei ole tarkoituksenmukaista erityisesti silloin, kun osapuolet eivät ole tasaveroisessa asemassa ja tästä johtuen on mahdollista, ettei osapuoli osaa sovittelumenettelyssä asianmukaisesti valvoa etuaan. Sovittelulla ei saa syrjäyttää kummankaan osapuolen oikeusturvatarpeita.⁷⁷ Sovittelu voidaan tällöin jättää aloittamatta tai aloitettu sovittelu lopettaa sovittelijan aloitteesta.

⁷⁵ Aaltonen 2009, s. 323–337.

⁷⁶ Ks. esim. Ervasti 2005, s. 208–209, 212–213, Auvinen 2006, s. 501.

⁷⁷ HE 114/2004, s. 20, 29 ja 38.

15.2 Sovittelun esteet huoltoriidassa

Lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta tai elatusta koskevien asioiden osalta hallituksen esityksessä todetaan, että asia voi olla sopimaton soviteltavaksi, jos vanhemmat ovat epäyhdenvertaisessa asemassa toisiinsa nähden. Lapsen etu voi vaarantua sitä kautta, että toinen vanhempi on valmis myöntymään ratkaisuihin, jotka saattaisivat olla vastoin lapsen etua.⁷⁸

Huoltoriidassa sovittelun edellytyksiin vaikuttaa keskeisesti jutun laatu ja vanhempien välisen konfliktin taso.⁷⁹ Tuomioistuimissa käsiteltävät riidat ovat keskimääräistä vaikeampia. Isossa osassa riitoja vanhemmilla on psykososiaalisia ongelmia. Osa huoltoriidoista on ns. high konflikt -riitoja, joissa vanhempien välillä on käyty jo useita eri prosesseja.

Jokaiselle asialle tulisi pyrkiä löytämään oikea käsittelytapa.⁸⁰ Patologisoituneet riidat voivat vain harvoin kuulua sovittelussa ratkaistaviin. Tätä johtopäätöstä tukevat myös kokeilussa saadut kokemukset. Patologisissa riidoissa vanhemmilla on harvoin kykyä ajatella asiaa lapsen näkökulmasta. Sovitteluun sitoutuminen on heikkoa. Riitelyn keskeinen motiivi voi olla toisen vanhemman kiusaaminen tai vahingoittaminen, jolloin sovintoneuvottelutkin voivat olla vain väline tuohon tavoitteeseen pääsemiselle. Patologisten riitojen vanhemmilla ja lapsella on usein sellaisia ongelmia, joiden arvioiminen kuuluu psykiatrisen asiantuntemuksen piiriin.

Sovittelu ei yleensä tule kyseeseen myöskään silloin, kun osapuolilla on vakavia mielen-terveys- tai päihdeongelmia. Tällaisissa riidoissa osapuolet eivät usein tunnista tai tunnista ongelmiaan eivätkä kykene sitoutumaan sovitteluun. Koska psykososiaalisia ongelmia on kuitenkin monenlaisia ja monentasoisia, sovittelun edellytyksiä arvioitaessa on keskeistä tunnistaa ongelmien vakavuus, ymmärtää niiden vaikutukset vanhemmuuteen ja tiedostaa niiden riskit lapsen kannalta. Jos näistä seikoista jää epävarmuutta, riittävä tiedonhankinta voidaan parhaiten toteuttaa oikeudenkäynnissä.

Kysymys sovittelun soveltuvuudesta tilanteessa, jossa perheessä on ollut väkivaltaa, jakaa mielipiteitä jyrkästi kahtia.⁸¹ Euroopan neuvoston suosituksessa perheasioiden sovittelusta katsotaan, ettei sovitteluun pidä ryhtyä väkivaltatapauksissa.⁸²

Myös vanhemman eroprosessin vaihe voi vaikuttaa hänen kykyynsä osallistua sovitteluun ja neuvotella. Akuutissa erokriisissä oleva vanhempi ei ehkä kykene rationaalisesti arvioimaan eri vaihtoehtojen merkitystä itsensä ja lapsen kannalta, vaan tarvitsee aikaa

⁷⁸ HE 114/2004, s. 48.

⁷⁹ Auvinen 2006, s. 492–495, Ervasti 2005, s. 209.

⁸⁰ Ervasti 2012, s. 19–27.

⁸¹ Esimerkiksi SOU 2005:43, s. 230 ja 259, Ervasti 2004, s. 141–142, HE 93/2005, s.16, Taskinen 2006, s. 55, Flinck ja Elonheimo 2010, s. 109–131, Qvist 2012, s. 441–451.

⁸² Recommendation 1998 Number R(98)1 21.1.1998.

selvitelläkseen ajatuksiaan ja tunteitaan. Eroprosessin vaiheen merkitys sovittelulle näkyi selvästi kokeilussa toteutetuissa sovitteluissa. Työparien arviointilomakkeissa tuodaan useita kertoja esiin sovittelua haitanneena seikkana se, että erosta oli kulunut vasta vähän aikaa. Mainintoihin liittyy esimerkiksi kuvausta siitä, miten vanhemmat olivat tuoreen eron vuoksi vielä velloneet voimakkaassa tunnemyrskyssä kykenemättä pysähtymään lapsen asioiden äärelle.

Työparien arviointilomakkeista näkyy selvästi, miten vaikeita tuomioistuimeen tulevat huoltoriidat ovat. Kirjauksissa mainitaan useita kertoja esimerkiksi vanhemman mielen-terveysongelmat tai vanhemman vanhemmuuskykyyn vaikuttanut muu sairaus. Useimmin mainittu sovittelua haitannut seikka on vanhempien pitkittynyt riita, johon yleensä liittyy myös muita ongelmia kuten päihteiden käyttöä, mielen-terveysongelmia, väkival-
tahistoriaa, puutteita vanhemmuudessa ym.

Kokeiluun kuuluneessa työnohjauksessa keskusteltiin paljon sovittelun esteistä. Keskus-
telun myötä ryhmät löysivät yhteisiä kokemuspohjaisia kriteereitä sille, missä tilanteissa sovittelu voidaan vanhempien ongelmista huolimatta aloittaa tai sitä jatkaa ja milloin taas sovittelun lopettaminen on perusteltua. Keskeiseksi seikaksi sovittelun edellytysten arvioinnissa katsottiin luottamus, jolla tarkoitettiin sekä työparille syntynyttä luottamus-
ta vanhempiin että vanhempien keskinäistä luottamusta. Jos toisella vanhemmalla tai kummallakin on psyykkisiä ongelmia, päihdeongelmia tai perheessä on käytetty väki-
valtaa, sovittelun jatkamisen kannalta katsottiin tärkeäksi, että työskentelyn aikana syn-
tyy riittävä luottamus vanhempiin. Osallistujat tiedostivat kuitenkin, että sovittelussa joudutaan usein toimimaan vajavaisten ja tulkinnanvaraisten tietojen pohjalta.

Työnohjauksessa todettiin, että saatujen kokemusten perusteella sovittelun mahdolli-
suutta tukee, jos

- vanhempi tunnistaa ongelmansa ja ottaa sen vakavasti,
- ongelma on hoidossa tai vanhempi on valmis hakemaan apua ja tukea itsel-
leen,
- vanhempi ymmärtää ongelmansa vaikutukset lapseen ja hyväksyy siitä
mahdollisesti seuraavat rajoitukset suhteessa lapseen,
- vanhemmalla on ongelmista huolimatta realiteetin tajua ja vastuunottoky-
kyä,
- vaikeistakin asioista voidaan keskustella avoimesti,
- ongelmat voidaan ottaa osaksi sopimusta,
- vanhempi kykenee ottamaan huomioon lapsen tarpeet.

Avoin puhuminen ongelmista tuotiin esiin myös arviointilomakkeissa. Esimerkiksi:

”Keskeisestä ongelmasta eli toisen vanhemman päihdeongelmasta päästiin pu-
humaan avoimesti, kun toimimme kysymyksen rohkeasti ja neutraalisti esille.
Rohkea ja neutraali tarttuminen vaikeisiin asioihin on tärkeää!”

Sitä vastoin sovittelun jatkamista pidettiin kyseenalaisena muun muassa, jos

- vanhempi ei tunnista mielenterveyden ongelmansa eikä ole hakenut apua,
- päihteitä käyttävä vanhempi kieltää ongelman olemassa olon,
- päihteitä käyttävä vanhempi uskoo voivansa hallita juomistaan, vaikka päinvastaisesta on näyttöä,
- päihteitä käyttävä vanhempi elää ympäristössä, joka ei tue päihteettömyyttä.

Sovittelun edellytysten arviointiin vaikuttaa myös se, millainen toinen vanhempi on. Jos hän on vahva ja osaava sekä toimii rakentavasti ja realistisesti, sovittelun jatkaminen voi olla perusteltua toisen vanhemman ongelmista huolimatta. Sen sijaan jos toinen vanhempi on heikko, alistuva tai toista myötäilevä, työparin voi olla vaikea arvioida lapsen edun mukaisen sopimuksen syntymisen edellytyksiä.

Kun perheen historiaan on kuulunut väkivaltaa, sovittelussa tulee selvittää, onko väkivalta tai sen uhka ollut hetkellinen reaktio erokriisiin vai onko kyse pidempiaikaisesta ongelmasta. Tapahtunutta on käsiteltävä avoimesti eikä siitä käytävässä keskustelussa tule sallia vähättelyä, salailua, väistelyä tai mitätöintiä. Vanhempien kanssa on puhuttava myös siitä, mitä väkivalta merkitsee lapsen kannalta. Erilliskeskustelut voivat olla hyvä keino saada selville vanhempien aidot kokemukset ja asenne väkivaltaan. Samalla voidaan antaa myös neuvoja ja tukea avun hakemiseksi.

Työnohjauksessa todettiin, että jos perheessä on väkivaltahistoriaa, on keskeistä kiinnittää huomiota vanhempien väliseen dynamiikkaan. Saatujen kokemusten perusteella sovittelu jatkamista pidettiin kyseenalaisena muun muassa, jos sovittelussa

- toinen vanhempi toimii äkkipikaisesti, jyrkästi, loukkaavasti,
- toinen vanhempi on varovainen, välttelevä, myötäilevä, alistuva,
- toinen vanhempi on kompromissihaluton eikä huomioi vaatimuksissaan lasta,
- vanhempien ruumiin kielessä näky väkivallan uhka,
- kumpikaan vanhempi ei ymmärrä väkivallan seuraamuksia lapselle.

Sen sijaan myönteisenä signaalina sovittelun jatkamiselle pidettiin sitä, että vanhempi ottaa vastuuta teoistaan ja lasten turvallisuudesta huolehditaan. Työparin on tärkeää tulla vakuuttuneeksi siitä, että vanhempien kertomat tiedot pitävät paikkansa eikä niissä ole ristiriitaisuuksia. Erillisneuvotteluiden avulla voidaan selvittää, pelkääkö toinen vanhempi ja jos pelkää, missä määrin se vaikuttaa hänen kykyynsä toimia sovittelussa ja tehdä sopimus.

Esimerkkinä onnistuneesta sovittelusta oli eroperhe, jossa toinen vanhempi oli tapaamisen aikana hermostunut lapsiin ja käynyt heihin käsiksi. Toinen vanhempi oli tehnyt asiasta rikosilmoituksen ja esitutkinta oli edennyt syyteharkintaan. Lähivanhemman luottamus tapaavaan vanhempaan oli mennyt eivätkä lapset olleet tapahtuman jälkeen tervanneet häntä. Oikeudenkäynnissä tapaavan vanhemman asianajaja oli kiistänyt väkivallan. Sovittelussa vanhempi kuitenkin kertoi tapahtumista avoimesti, myönsi käyttäneensä väkivaltaa ja katui vilpittömästi tekoaan. Hän oli valmis aloittamaan työskentelyn jonkun ulkopuolisen tahon kanssa varmistaakseen, ettei vastaavaa enää tapahdu. Tapaava vanhempi oli sinänsä hyvä vanhempi ja tärkeä lapsille, mutta helposti kiivastuva. Hänen maltin menetyksensä taustalla oli vanhemman vaikean taloudellisen tilanteen

aiheuttama stressi ja muut olosuhteet. Kysymys ei ollut vanhemmalle ominaisesta toimintamallista tai kasvatustavasta. Asiassa tehtiin koesopimus, jolla tapaamisia alettiin rakentaa uudelleen. Seuraavassa istunnossa voitiin todeta, että tapaava vanhempi oli toiminut sopimuksen mukaisesti ja tunnelma vanhempien välillä oli huomattavasti parempi. Luottamus vanhempien välille oli alkanut syntyä uudelleen. Asiassa voitiin tehdä lopullinen sopimus.

15.3 Sovittelun esteiden tunnistaminen

Sovittelun mahdollisten esteiden arviointi kuuluu ensivaiheessa tuomarille, sillä asiantuntija-avustaja ei osallistu asian valmisteluun. Kokeilun aikana havaittiin, että sovitte luun sopimattoman asian tunnistaminen ennen sovitteluistuntoa on vaikeaa. Asiakirjojen perusteella saatu käsitys asiasta voi istunnossa muuttua täysin toiseksi. Sovittelijoilla on kokemuksia siitä, miten etukäteen asiakirjojen perusteella toivottomalta tuntunut tapaus johti sopimukseen, kun taas varmalta näyttäneessä jutussa ei saavutettukaan sovintoa. Kokeilu on osoittanut varsin selvästi sen, etteivät lakimiesavustajan oikeudenkäyntiä varten laatimissa kirjelmissä painottamat asiat välttämättä vastaa vanhempien käsitystä osapuolten välisistä keskeisistä ongelmista.

Jos asiakirjoista ilmenee, että vanhemmilla on vaikeita psykososiaalisia ongelmia tai kyse on pitkäaikaisesta konfliktista, tuomarin on syytä ottaa yhteyttä osapuolten lakimiesavustajiin ja selvittää, miksi avustajat haluavat asian siirrettäväksi sovitteluun. Toisinaan on ilmennyt, että lakimiehillä on ollut väärä käsitys sovittelusta tai heidän odotuksensa asiantuntijan panoksesta sovittelussa ovat olleet epärealistisia.

Monissa maissa vanhempia pyydetään ennen sovittelun aloittamista täyttämään kyselylomake, jolla pyritään selvittämään asian soveltuvuutta sovitteluun. Toinen tapa saada selville sovittelun esteitä, on järjestää kummallekin vanhemmalle erillisistunto ennen sovittelun aloittamista. Meillä näitä menettelytapoja ei ole toistaiseksi kokeiltu, mutta niistä on käyty keskustelua. Erilliskeskustelut voisivat olla työväline esimerkiksi tilanteessa, jossa vanhemmilla on pitkä riitahistoria ja on tarpeen arvioida sovittelun aloittamisen tarkoituksenmukaisuutta. Kyselylomake voisi olla käyttökelpoinen silloin, kun vanhempien suoraan oikeuteen toimittamassa sovitteluhakemuksessa annetut tiedot ovat niukat.

Kokeilun aikana on havaittu, että sovittelun esteet tulevat esiin yleensä vasta istunnossa, jossa tuomari ja asiantuntija-avustaja arvioivat asiaa yhdessä vanhempien kanssa käydyn keskustelun perusteella. Arvion luotettavuutta lisää se, että asiantuntija-avustajalla on tuomaria enemmän tietoa psyykkisistä häiriöistä ja niiden vaikutuksesta vanhemmuuteen.

Kokeilun aikana oikeudenkäynneistä siirtyi sovitteluun juttuja, joissa vanhemmilla tai toisella heistä oli monenlaisia psykososiaalisia ongelmia tai takanaan vuosikausia kestänyt riitelyn historia, muun muassa useita oikeudenkäyntejä. Vaikka asiakirjojen perusteella sovittelu saattoi näyttää väärältä valinnalta, vanhemmilta ei haluttu evätä sovittelun mahdollisuutta. Koska mikään sääntö ei ole poikkeukseton, osassa erittäin vaikeita, jopa patologisoituneita riitoja, saavutettiin sovintoja, joka niissä olosuhteissa olivat lapsen edun mukaisia. Samalla voitiin todeta, että oikeudenkäynti olisi todennäköisesti ollut osapuolille ja erityisesti lapselle tuhoisampi vaihtoehto ja johtanut konfliktin kärjistymiseen entisestään. Tällaisesta tilanteesta on esimerkki, jossa toisella vanhemmalla oli vakaa käsitys lapsen seksuaalisesta hyväksikäytöstä siitä huolimatta, ettei lukuisissa aiemmissa oikeudenkäynneissä ollut löytynyt näyttöä käsityksen tueksi. Kumpikin vanhempi halusi sovittelua. Heidän motiivinsa olivat erilaiset, mutta lakimiesavustajien ja erillisleuvottelujen avulla tultiin siihen tulokseen, että siinä tilanteessa sopimus oli lapsen kannalta parempi vaihtoehto kuin pitkä ja raskas oikeusprosessi.

Sovittelussa on käsitelty myös juttuja, joissa oli samanaikaisesti vireillä väkivaltaan liittyneitä rikos- ja lähestymiskielltoprosesseja. Siitä huolimatta osapuolet pääsivät sopimukseen siten, että sopimuksen voitiin arvioida olevan lapsen edun mukainen. Kerran sovitteliin myös riita, jossa toinen vanhempi oli kärsimässä pitkää vankeusrangaistusta. Työpari mietti pitkään, sopiiko asia sovitteluun, mutta sovittelu kuitenkin aloitettiin ja asiassa saavutettiin sovinto.

Tuomioistuinsovittelussa on useita keinoja, joiden avulla voidaan varmistua siitä, että sovittelu on asianmukainen tapa yrittää ratkaista vanhempien erimielisyyksiä. Ensinnäkin osapuolet voivat käyttää sovittelussa apunaan lakimiestä. Lakimiesavustajan tehtävänä on valvoa päämiehensä etua ja muun muassa tehdä asiakkaansa kertomuksen ja muiden saamiensa tietojen perusteella arvio siitä, mikä on asialle sopivin käsittelytapa. Sovittelussa lakimiesavustaja seuraa aktiivisesti tilannetta ja voi asiakkaansa kanssa keskusteltuaan tarvittaessa keskeyttää sovittelun. Vanhemman avustajalleen luottamuksellisesti kertomat seikat auttavat lakimiestä arvioimaan, voidaanko sovittelua jatkaa. lakimiesavustajalla voi asiakkaansa kertomana olla sellaistaakin tietoa, jota ei syystä tai toisesta haluta nostaa esiin sovittelussa. Näistä syistä lakimiesavustajien läsnä olo lisää mahdollisuutta ottaa sovitteluun hyvinkin vaikeita ja pitkäaikaisia riitoja.

Toiseksi oikeudenkäynneistä sovitteluun siirretyissä jutuissa on yleensä melko paljon oikeudenkäyntiaineistoa, jonka perusteella voidaan arvioida riidan soveltuvuutta sovitteluun. Aluksi kokeiluun osallistuvilla tuomareilla oli erilaisia näkemyksiä siitä, tuleeko sovittelijan ja asiantuntija-avustajan etukäteen tutustua tuomioistuimella olevaan aineistoon. Ohjausryhmä on kuitenkin linjannut, että aineistoon tutustuminen on sovittelijan velvollisuus. Asiakirjat tulee toimittaa etukäteen myös asiantuntija-avustajalle, jotta hän voi täyttää hänelle asetetun tehtävän tunnistaa sovittelun esteitä ja riskejä lapsen turvallisuudelle. Tuomioistuimella on velvollisuus huolehtia lapsen edun toteutumisesta sovittelussa eikä lapsen turvallisuudesta saa ottaa riskejä.

Suoralla hakemuksella sovitteluun tulleissa jutuissa ei ole samaa mahdollisuutta taustatietojen saamiseen. Vanhempien tekemät hakemukset ovat usein niukkoja eikä sovittelussa yleensä ole käytettävissä asiakirja-aineistoa, vaan kaikki saadut tiedot perustuvat

vanhempien sovittelussa kertomaan. Lisäksi saatujen kokemusten mukaan suoralla hakemuksella vireille tulleissa sovitteluissa osapuolilla on vain harvoin lakimiesavustaja.

Kolmanneksi jos sovittelija ja asiantuntija-avustaja ovat epävarmoja siitä, toimiiko vanhempien saavuttama sopimus lapsen edun mukaisesti ja kykenevätkö vanhemmat noudattamaan sopimusta, tilannetta voidaan ennen lopullisen sopimuksen tekemistä seurata kokeilusopimuksen avulla. Kokeilusopimus antaa myös turvaa lapsesta huolestuneelle vanhemmalle, kun hän tietää, että tilanne kontrolloidaan sovitun määräajan kuluttua.

Kokeilusopimusten yksi tavoite on rakentaa luottamusta vanhempien välille. Tämän vuoksi on tärkeää, että olemassa oleva ongelma otetaan huomioon sopimuksessa. Sopimukseen pääseminen edellyttää usein sitä, että sopimukseen kirjataan ongelman ratkaisemiseen tai hallintaan liittyviä ehtoja. Kokeilusopimuksissa on esimerkiksi sovittu, että vanhempi osoittaa sitoutumisensa ongelman ratkaisemiseen varaamalla ajan perheneuvolaan, aloittamalla päihdekuntoutuksen, terapian tms. Jatkoistunnossa tarkistetaan, onko vanhempi toiminut sovitun mukaisesti.

Kokeilusopimuksissa on saatettu sopia myös erilaisista kontrollikeinoista lapsen turvallisuuden takaamiseksi. On sovittu esimerkiksi, että toinen vanhempi soittaa toiselle tapaamisen alkaessa tai kesken tapaamisen, jolloin hän voi tulla vakuuttuneeksi siitä, ettei tapaava vanhempi ole käyttänyt päihteitä. Jos kokemukset ovat hyviä, vanhempien välille rakentuu vähitellen luottamusta. Myös silloin, kun kyse on ollut vanhemman jaksamisesta tai mielenterveysongelmista, on voitu sopia esimerkiksi kontrollisoitoista, porrastetuista luonapidoista, jonkun ulkopuolisen henkilön läsnäolosta tai käynneistä paikan päällä.

Neljänneksi tuomioistuinsovittelussa on mahdollista hankkia ulkopuolista selvitystä. Kun vanhemmat tuovat sovittelussa esiin seikkoja, jotka paikkansa pitävinä voisivat olla sovittelun esteitä tai jotka tulisi ottaa huomioon lapsen etua arvioitaessa, on hyvä muistaa, että sovittelulaki mahdollistaa tiedon hankinnan esimerkiksi sosiaalitoimen selvityksen avulla. Täysimittaisen selvityksen hankkiminen tuskin tulee kysymykseen, mutta pikaselvityksellä, esimerkiksi terveydenhuollosta hankittavilla tiedoilla, voi olla sovittelussa käyttöalaa. (ks. selvityksen hankkimisestaraportin kohta 13.19.). Tämän vuoksi yksilöidyn, helposti hankittavissa olevan tiedon puuttuminen ei ole peruste lopettaa sovittelua.

Vaikeissa huoltoriidoissa sovittelija ja asiantuntija-avustaja ovat ottaneet sovittelun esteiden mahdollisuuden vakavasti. Kynnys lopettaa sovittelu on ollut matalampi kuin jutuissa, joissa ei ole huolta vanhempien huoltajakyvystä. Sovittelu vaikeissa huoltoriidoissa on usein ohjaavampaa ja ote tiukempi kuin muissa jutuissa. Vanhempia ei patisteta sovintoon, vaan pyritään koko ajan arvioimaan heidän kykyään ylipäänsä sitoutua sovitteluun. Sovittelussa kiinnitetään paljon huomiota osapuolten käytökseen ja reaktioihin. Realiteettien testaamiseen ja vanhempien sitoutumisen varmistamiseen käytetään tavallista enemmän aikaa. Vanhempia voidaan myös ohjata hakemaan apua ja sitouttaa heitä pidempiaikaiseen työskentelyyn esimerkiksi perheneuvolassa.

Vaikkeiden huoltoriitojen sovittelussa työpari joutuu ottamaan huomioon myös sen, että asiaa selvitetessä voi nousta esiin kysymys velvollisuudesta tehdä lastensuojeluilmoitus (ks. lastensuojeluilmoituksesta raportin kohta 13.18.).

16 Monikulttuuriset huoltoriidat

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksen mukaan monikulttuuriset huoltoriidat ovat keskimääräistä vaikeampia.⁸³ Kokeilun aikana on todettu, että monikulttuurisuus on haaste sovittelulle erityisesti tilanteissa, joissa joudutaan käyttämään tulkkia. Virhetulkinnan mahdollisuudet ovat suuret. Eri kulttuureissa vallitsevat näkemykset parisuhteesta, perheestä, vanhemmuudesta ja lapsen kasvatuksesta voivat poiketa suuresti toisistaan. Samat sanat saavat eri kulttuureissa usein eri merkitysisällön. Esimerkiksi perheen käsite on Suomessa erilainen kuin Somaliassa. Myös ei-kiellellisessä viestinnässä voi olla suuria eroja kulttuurien välillä. Esimerkiksi katsekontaktilla, vaikenemisella, tunteiden osoittamisella voi olla erilainen merkitys eri maista oleville vanhemmille.

Huoltoriitojen osapuolina on vanhempia monista eri kulttuureista. Usein toinen vanhemmista on suomalainen ja toinen jostain muusta maasta. Yhä enenevässä määrin on myös huoltoriitoja, joissa kumpikin vanhempi on ulkomaalaistaustainen. On selvää, ettei tuomareilla eikä asiantuntija-avustajilla ole riittävästi tietoa edes niistä kulttuureista, joita edustavia vanhempia eniten kohdataan huoltoriidoissa.

Lapsen edun arviointi edellyttää vanhempien kulttuurin huomioon ottamista, sillä perheeseen ja kotiin liittyvät arvot ovat erottamaton osa ihmisen identiteettiä ja juurtuneet meihin syväälle. On hyvä tietää, että lapsen edun tulkinnat vaihtelevat sen mukaan, millaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa hän elää.⁸⁴ Koulutus yleisimpien ulkomaalaisryhmien kulttuurisista lähtökohdista edistäisi monikulttuuristen riitojen sovittelua.

Monikulttuurisia riitoja tuli sovitteluun melko paljon, mutta kuitenkin vähemmän kuin niiden osuus on huoltoriidoista muutoin.⁸⁵ Espoon käräjäoikeudessa oli vuonna 2011 yhteensä 56 sovittelujuttua, joista monikulttuurisia perheitä 15 ja vuonna 2012 11. Näistä sovintoon päädyttiin 11 tapauksessa ja kahdessa tehtiin osasovinto.

Monikulttuuristen riitojen sovittelusta saadut kokemukset ovat olleet pääosin myönteisiä. Työparien arviointilomakkeissa vanhempien kulttuurierot tuodaan vain muutaman kerran esiin sovittelua haitanneena seikkana. Monikulttuuristen riitojen sovittelusta

⁸³ Valkama-Lasola 2008, s. 31–38.

⁸⁴ Kurki-Suonio 1999, s. 558–560.

⁸⁵ Optulan tutkimuksen mukaan 13 % tuomioistuimissa käsitellyistä huoltoriidoista on monikulttuurisia. Valkama – Lasola 2008, s. 31–38.

saatua kokemuksia on kuitenkin vaikea yleistää, koska kulttuurien kirjo on ollut suuri. Ulkomaalaistaustaisia vanhempia ei voida kohdella yhtenä ryhmänä eikä tietystä kulttuurista tulevia vanhempia voida pitää vain ryhmänsä edustajina, vaan kaikkia tulee kohdella yksilöinä.

Kokemusten mukaan tulkkaus ei ole este sovittelulle, mutta se hidastaa sitä, vaikuttaa tunnelmaan ja tekee keskustelusta muodollisempaa. Usein jää tunne, että tulkatusta puheesta eivät välity kaikki tarpeelliset vivahteet ja tunteet. Sovittelussa korostuu ammattitaitoisten, simultaanitulkkaukseen kykenevien tulkkien tarve.

Helsingin ja Espoon käräjäoikeudessa sovitteluita on toteutettu myös suoraan englanniksi ilman tulkin apua tai siten, että tulkki on ollut paikalla ja auttanut vain tarvittaessa. Espoon käräjäoikeudessa on lisäksi käyty lapsen kanssa keskustelu englanniksi. Eri kieliä on sovitteluissa käytetty joustavasti sen mukaan, mitä kieliä sovitteluun osallistuneet ovat osanneet tai ymmärtäneet. Näin toimittiin esimerkiksi tilanteessa, jossa vanhempien yhteinen kieli oli englanti, mutta se ei ollut kummankaan vanhemman äidinkieli. Tulkki tulkkasi vanhempien omankielisen puheen, mutta keskustelu vanhempien välillä käytiin heidän yhteisellä kielellään ilman tulkin apua.

17 Vanhempien näkemyksiä sovittelusta

Vanhemmilta on kerätty näkemyksiä päättyneistä sovitteluista kyselylomakkeella (ks. seurannasta kohta 7.5.). Tässä esitellään vanhempien yleisiä näkemyksiä sovittelusta. Palautteesta on kerrottu myös aihekohtaisesti eri otsikoiden alla.

Vanhemmilta kysyttiin heidän arviotaan sovittelusta asteikolla 1–5, siten, että 1 = erittäin tyytymätön ja 5 = erittäin tyytyväinen. Suurin osa (84 %) vastanneista vanhemmista oli tyytyväinen sovitteluun siten, että 35 prosenttia oli erittäin tyytyväisiä, 31 prosenttia tyytyväisiä ja 18 prosenttia jonkin verran tyytyväisiä. Tyytymättömiä vastaajista oli 9 prosenttia ja erittäin tyytymättömiä 7 prosenttia.

Vapaamuotoisissa vastauksissa vanhemmat kertoivat olleensa tyytyväisiä muun muassa sopimuksen aikaansaamiseen (48), sovittelijaan ja asiantuntija-avustajaan ja heidän yhteistyöhönsä (32), sovittelun tasapuolisuuteen ja puolueettomuuteen (19), keskustelun mahdollisuuteen (18), lapsen edun huomioimiseen (17), menettelyyn (11), nopeuteen (6), epämuodollisuuteen (5).

Sovitteluun tyytyväiset vanhemmat kuvasivat kokemustaan muun muassa seuraavasti:

”Sovittelu on myötävaikuttanut positiivisesti ennen kaikkea lapsiin. Uskoisin tuomioistuinsopimuksen olevan pitävämpi kuin aiemmat, jotka vahvistettiin sosiaalitoimessa.”

”Kokemus oli hyvä. Toivon, että kokeilusta tulee pysyvä”.

”Kokemus oli erittäin positiivinen, vaikka asioita ei saatukaan sovittua. Pystyn hyvin suosittelemaan muillekin apua tarvitseville.”

”Olen erittäin kiitollinen sovittelusta. Tässä saadaan oikeasti tuloksia aikaan tasapuolisessa ja virallisessa ympäristössä.”

”Asiantuntijoiden läsnäolo oli paljon hyödyllisempää kuin lastenvalvojan luona käynnit. Ohjeet ja neuvot olivat hyviä ja asiaan oli paneuduttu.”

”Pelkäsin ihan turhaan. Asia eteni kaikkia kuunnellen ja psykologin läsnäolo oli hyvä myös. Kannattaa ehdottomasti jatkaa tätä käytäntöä.”

”Erittäin hyvä sovittelu. Saatiin sopu pitkän eroriidan päätteeksi. Jäi hyvä mieli. Sovittelutilanne avasi monta asiaa myös omista tunteista ja ”traumoista”, joita ero oli aiheuttanut.”

”Todella hyvä ja voimakas kokemus. Sovittelu toimii, jos siihen antautuu ja sitoutuu täysillä.”

”Koko prosessissa koin saavani ensimmäistä kertaa tasapuolista kohtelua vasta sovittelussa. Kokonaisuudessaan sovittelu oli erittäin positiivinen kokemus”

”Minusta käytäntö on hyvä ja erittäin hyödyllinen, vaikka lopullista sovintoa ei saataisikaan aikaan.”

”Lopulta saatiin sopu ja sopimuksessa on pysytty ja lapsilla on nyt tieto tulevista tapaamisista.”

”Saimme neuvojen avulla muotoiltua hyvän sopimuksen lapsen asumisesta ja tapaamisista enkä usko, että sitä tarvitsee muuttaa.”

”Sovittelu tulisi ottaa vakituisesti käyttöön huoltajuuksissa heti alusta lähtien.”

”Lapsen etu tuli mielestäni hyvin huomioitua.”

”Ehdottomasti tähän mennessä tehokkain ja mukavin tapa sopia asioita.”

”Todella raskas päivä ja kokemus, mutta toisaalta äärimmäisen tehokas, toivoa antava ja inhimillisesti ja taloudellisesti säästävä. Toivottavasti kokeilu vakinaistuu.”

”Erittäin tarpeellinen välimuoto lastenvalvojan ja oikeudenkäynnin välillä.”

”Kiistassamme eivät pystyneet auttamaan pariterapeuttimme eikä lastenvalvojat. Harvoin on tullut tunne, että välitetään näin paljon ja oikeasti halutaan tehdä tätä asian ratkaisemiseksi.”

”Raskas prosessi, mutta lopputulos oli sen arvoinen.”

”Sovinto oli välttämätön, jotta asiamme eteni lasten kannalta parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen. Olen todella kiitollinen.”

”Erittäin positiivinen kokemus. Meidän kaksi vuotta kestänyt riitamme ratkesi tällä. Vielä kerran kiitos tästä mahdollisuudesta.”

Sovitteluun tyytymättömät vanhemmat ilmaisivat vapaamuotoisissa vastauksissa tyytymättömyyttä muun muassa puolueellisuuteen (21), lopputulokseen (18), käyttäytymiseen (9), sovittelijaan (5),

Sovitteluun tyytymättömät vanhemmat kuvasivat kokemustaan muun muassa seuraavasti:

”Koin, että lapsen etu ei ollut ensisijainen, vaan isän oikeudet.”
”Henkisesti raskas ja ahdistava.”
”Sopii huonosti perheille, joissa on ollut väkivaltaa.”
”Järjestelmä teoriassa hyvä, mutta tässä tapauksessa käytäntö osoittautui puolueelliseksi. Olen erittäin pettynyt asiantuntijan toimintaan.”
”Tuomarin pitäisi olla oikeasti puolueeton eikä varsinkaan elatusasioissa isän puolella.”
”Itselleni kokemus oli järkyttävä. Ehkä toinen ympäristö voisi lieventää ilmapiiriä. Käräjäoikeuden ”kylmät” tilat tuovat mieleen ”orjamarkkinat”. Ehkä satsaus erilliseen perhehuoneeseen voisi olla hyväksi. Pieni asia, mutta vaikutus suuri.”
”Sovittelutilanne ei ollut tasapuolinen eikä lapsen etuun pyrkivä, johtuen sosiaalityöntekijän ennakoasenteesta.”
”Tuomarin ja psykologin pitäisi jämerämmin auttaa lapsen edun esiin tuomisessa riitaisten vanhempien ollessa kyseessä.”
”Olisin toivonut enemmän jämäkkyyttä keskusteluun.”
”Sovittelu ei voi olla terapiaistunto”
”Tuomari olisi voinut paremmin tutustua etukäteen aiempiin KO:n ja HO:n päätöksiin.”
”Asiantuntijan pitäisi sanoa suoraan mielipiteensä ja tarjota rakentavia vaihtoehtoja.”
”Sovitteluun ei tulisi päästää juristeja/asianajajia. Omani meinasi tuhota koko sovittelun.”

Valtaosa vastaajista (156) koki tulleen kuulluksi sovittelussa siten, että 72 prosenttia katsoi saaneensa tuoda riittävästi esiin omia näkemyksiään ja 21 prosenttia jonkin verran. Vain 8 prosenttia koki saaneensa tuoda näkemyksiään esiin liian vähän. Samalla suurin osa (64 %) oli lomakevastausten perusteella kokenut tulleen hyvin ymmärretyksi ja noin neljäsosa (27 %) jonkin verran ymmärretyksi. Pieni osa (9 %) katsoi, että häntä oli ymmärretty huonosti.

Vanhempia on pyydetty valmiiden vastausvaihtoehtojen avulla arvioimaan tuomarin ja asiantuntijan toimintaa sovittelussa. Vastausten tuottamaan informaatioon on kuitenkin suhtauduttava varauksellisesti, sillä lomakkeessa vastaajille ei ollut määritelty valmiina annettuja käsitteitä. Esimerkiksi asiantuntevuus tai tasapuolisuus voi merkitä eri ihmisille eri asiayhteyksissä kovin eri asioita. Kun ei ole tarkkaa tietoa siitä, miten vastaajat olivat käsitteet ymmärtäneet ja mihin henkilökohtaiseen kokemustaan he olivat vastauksensa sijoittaneet, vastausten merkitys jää yleiselle tasolle.

Vastanneista vanhemmista suurin osa piti tuomarin ja asiantuntija-avustajan toimintaa asiantuntevana, asiallisenä, ystävällisenä ja kuuntelevana. Tuomareiden toimintaa koskevissa arvioissa korostui kokemus asiallisuudesta ja asiantuntevuudesta, kun taas asiantuntija-avustajien osalta kuuntelevuus.

Tuomareiden toimintaa koskeneissa vapaissa kommentteissa vanhemmat toivat esiin muun muassa, että tuomari oli heidän mielestään ollut taitava, pätevä, luotettava, sovintoa edistävä, rakentava, periksi antamaton, taitava ihmisasiantuntija, rohkea ja omistautuva. Osa olisi toivonut tuomarilta tiukempaa prosessinjohtoa.

Asiantuntija-avustajien osalta vapaissa kommenteissa tuotiin esiin muun muassa, että asiantuntija-avustaja oli ollut taitava, asiantunteva, kokenut ja osannut ottaa huomioon lapsen edun. Osa katsoi, että asiantuntija-avustajan rooli oli jäänyt pieneksi ja että asiantuntija-avustaja oli keskittynyt epäolennaisuuksiin ja vääriin asioihin.

Suurin osa valmiisiin vastausvaihtoehtoihin vastanneista vanhemmista piti tuomarin toimintaa tasapuolisena (107) ja noin puolet (81) puolueettomana. Asiantuntija-avustajien osalta vastaavat luvut ovat hieman alemmat. Kyselylomake oli sikäli puutteellinen, ettei siinä ole ollut lainkaan vaihtoehtoa ”puolueellinen”. Kyselyn perusteella ei siten voida tietää, kokivatko vanhemmat työparin tai toisen heistä puolueelliseksi, kun he ovat jättäneet ”ruksaamatta” vaihtoehdon ”puolueeton”.

Vapaissa vastauksissa 21 vanhempaa toi esiin käsityksensä jommankumman työntekijän puolueellisuudesta. Toisaalta yhtä usein tuotiin esiin näkemys tuomarin ja asiantuntija-avustajan puolueettomuudesta. Lähes kaikissa vapaissa kommenteissa vanhemman kokemus puolueellisuudesta liittyi sukupuoleen. Vastaajilla näyttää olleen yleinen käsitys siitä, että joko isiä tai äitejä suositaan. Kumpaakin näkemystä oli lähes yhtä paljon. Vastauksista ei ilmene, liittyikö puolueellisuuden kokemus sovittelun lopputulokseen vai itse menettelyyn.

Ei ole yllättävää, että kokemus puolueettomuudesta nousi esiin vapaissa kommenteissa. Huoltoriitoihin ja vanhemmuuteen liittyy voimakkaita tunteita, minkä vuoksi myös sukupuolten välinen vastakkainasettelu nousee usein kärjistyneesti esiin.

Vastauksia tulkittaessa on hyvä muistaa, että tuomarilla ja asiantuntija-avustajalla on velvollisuus huolehtia lapsen edun huomioimisesta. Toisinaan se tarkoittaa tiukkoja kysymyksiä vanhemmille tai vanhemman esittämien toiveiden kyseenalaistamista. Vaikka kyse on sovittelijan tehtävien toteuttamisesta, vanhemman voi toisinaan olla vaikea hyväksyä sitä ja siitä voi syntyä kokemus puolueellisuudesta.

Puolueettomuus ei tarkoita sitä, ettei sovittelijalla voisi olla henkilökohtainen näkemys asiasta. Olennaista on se, että sovittelija osaa erottaa omat henkilökohtaiset mielipiteensä siitä, mitä osapuolet toivovat ja auttaa osapuolia löytämään oma ratkaisunsa suosittelematta kumpaakaan heistä.⁸⁶ Huoltoriitojen emotionaalisuus ja tuomioistuinsovitteluun tulevien riitojen vaikeusaste asettavat suuria haasteita puolueettomuuden kokemiselle, minkä vuoksi työparien tulee kiinnittää erityistä huomiota osapuolten puolueettomaan ja tasapuoliseen kohteluun.

⁸⁶ Ervasti 2005, s. 23–24, Ervasti 2012, s. 122–123.

18 Huoltoriidan sovittelun julkisuus ja salassapito

18.1 Yleistä

Tuomioistuinsovittelu on lähtökohtaisesti julkista eli kuka tahansa ulkopuolinen voi tulla seuraamaan sovittelua. Sovittelija voi kuitenkin osapuolten pyynnöstä määrätä sovittelun toimitettavaksi yleisön läsnä olematta, ellei luottamus sovittelun asianmukaisuuteen tai muu painava syy edellytä asian julkista käsittelyä (RiitSovL 12 §). Siten sovittelun luottamuksellisuus voidaan tarvittaessa käytännössä turvata.

Kokeilun aikana sovitteluissa oli jonkin verran yleisöä. He olivat joko sovittelusta lopputyötään tehneitä opiskelijoita, sovittelun kehittämistä kiinnostuneita juridiikan ja sosiaalityön ammattilaisia tai sovittelijoiksi koulutautuvia tuomareita. Ulkopuolisen läsnä oloon kysyttiin aina vanhempien suostumus. Ellei sitä saatu, yleisöä ei päästetty seuraamaan sovittelua.

Julkisuus ei koske osapuolten kanssa käytäviä erilliskeskusteluja, vaan ne pidetään aina luottamuksellisena. Sovittelija tai asiantuntija-avustaja eivät saa ilman osapuolen suostumusta kertoa erillisneuvottelussa esiin tulleita asioita. Kokeilun aikana on kuitenkin tultu siihen tulokseen, etteivät sellaiset seikat, joilla voi olla merkitystä lapsen edulle ja sovittelulle, voi jäädä yksin sovittelijan tietoon. Sen vuoksi osapuolta rohkaistaan itse kertomaan yhteiskeskustelussa sovitteluun vaikuttavat asiat. Ellei hän halua tätä tehdä, sovittelija joutuu harkitsemaan, onko sovittelun jatkaminen mahdollista.

Asiakirjajulkisuuteen sovelletaan sovittelussa oikeudenkäynnin julkisuutta koskevia säännöksiä. Oikeuteen saapuneet hakemus ja vastaus ovat lähtökohtaisesti julkisia. Ne voivat kuitenkin sisältää myös suoraan lain nojalla salassa pidettäviä tietoja, jollaisia ovat esimerkiksi yksityiselämään liittyvät arkaluonteiset tiedot. Osapuolia koskevat diaaritiedot ovat julkisia. Tämä tarkoittaa esimerkiksi osapuolten henkilöllisyyttä koskevia tietoja.⁸⁷

Tuomioistuimen ratkaisun lopputulos ja siten myös vahvistettu sopimus on aina julkinen. Tämä on hyvä kiinnittää vanhempien huomiota, jos sopimukseen kirjataan yksityiskohtaisia, hyvin henkilökohtaisia sopimusehtoja. Tällöin on mahdollista, että osa sopimuksesta laaditaan erilliseksi asiakirjaksi, jonka vain vanhemmat allekirjoittavat, mutta tuomioistuin ei vahvista.

Jotta luottamuksellisuus säilyisi, sovittelusta ei laadita pöytäkirjaa, muistiota tai muita kaan dokumentteja. Fläppitaulun lehdet hävitetään sovittelun päätyttyä. Mahdolliset

⁸⁷ Aaltonen 2009, s. 275–281.

omat muistiinpanot tai sopimusluonnokset on muistettava poistaa asiakirjoista. Vahvistetut sopimukset ja sovittelussa hankitut asiakirjat arkistoidaan normaalisti. Kyseeseen tulevat lähinnä sosiaalitoimen pikaselvitys tai lastensuojelun muistiinpanot, jotka ovat suoraan lain nojalla salassa pidettäviä.

18.2 Vaitiolovelvollisuus ja todistamiskielto

Luottamuksellisuus on sovittelussa tärkeää. Sovittelija tai sovittelijan avustaja ei saa ilmaista mitä hän tehtävässään on saanut tietää sovitteltavasta asiasta, jollei se, jonka hyväksi vaitiolovelvollisuus on säädetty, anna suostumustaan tietojen ilmaisemiseen tai laissa muuta säädetä (13 §). Osapuolten suostumus poistaa salassapitovelvoitteen. Käsitelyn julkisuus ei vaikuta sovittelijan ja sovitteluavustajan vaitiolovelvollisuuteen

Vaitiolovelvollisuuden keskeinen merkitys on siinä, että se estää sovittelijaa kertomasta sovittelun sisällöstä oikeudenkäynnissä myöhemmin asiaa käsittelevälle tuomarille.

Sovittelija ja sovitteluavustaja eivät saa riita-asiassa todistaa siitä, mitä he tehtävässään ovat saaneet tietää sovitteltavasta asiasta (OK 17 luku 23 § 1 mom 5-k). Todistamiskielto ulottuu myös tehtävän jälkeiseen aikaan. Todistamiskielto ei siis koske rikosasian oikeudenkäyntiä.

Lain mukaan todistamiskiellosta voidaan poiketa, jos erittäin tärkeät syyt vaativat tai osapuoli suostuu todistamiseen. Erittäin tärkeänä syynä pidetään esimerkiksi lapsen edun suojaamista tai henkilön ruumiillisen tai henkisen koskemattomuuden loukkaamisen estämistä.⁸⁸

Sosiaalihuollon asiakaslain nojalla asiantuntija-avustajia koskee heidän perustyössään salassapitovelvoite, mikä tarkoittaa sekä vaitiolovelvollisuutta että asiakirjojen salassapitoa. Avioliittolain mukaista perheasioiden sovittelua koskee ankaroitettu salassapito (AL 23 a §).⁸⁹ Mainitut lait eivät kuitenkaan tule sovellettavaksi tuomioistuinsovittelussa, vaan asiantuntija-avustajien salassapitovelvoite määräytyy tuomioistuinsovittelulain perusteella ja on sama kuin sovittelijatuomarilla.

⁸⁸ HE 284/2010, s. 18.

⁸⁹ Ks. tarkemmin Aaltonen 2009, s. 283–286.

18.3 Salassapidon väistyminen

Vaitiolovelvollisuus voi väistyä muillakin kuin oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 § 1 momentin 5-kohdassa mainituilla perusteilla. Esimerkiksi lastensuojelulain velvoite lastensuojeluilmoituksen tekemiseen syrjäyttää salassapitosäännökset (ks. lastensuojeluilmoituksen tekemisestä kohta 13.18.).

Salassapitovelvoite voi murtua myös muissa tilanteissa, sillä viranomaisilla on velvollisuus pyynnöstä antaa sosiaalihuollon viranomaiselle salassa pidettäviä tietoja (SHAL 20 §). Tietojenantovelvollisuus koskee myös yksityisiä terveydenhuollon ammattihenkilöitä, ja sosiaalipalveluiden tuottajia.

Yleisimmät tilanteet, joissa sosiaalihuollon viranomainen käyttää oikeuttaan saada salassa pidettäviä tietoja ovat lastensuojelun tarpeen selvittäminen, huostaanoton valmistelu ja tiedonhankinta huoltoriitaoikeudenkäyntiä varten.⁹⁰ Nämä tilanteet on nimenomaisesti tuotu esiin sosiaalihuollon asiakaslakia koskevassa hallituksen esityksessä, jossa myös todetaan, että huoltoselvityksiä tehtäessä muiden tahojen salassapitovelvollisuus väistyy ja syntyy vastaavasti velvoite antaa kaikki sosiaalihuollon viranomaisten tarvitsemat arkaluonteisetkin tiedot ja selvitykset, joilla saattaa olla vaikutusta päätöstä harkittaessa tai toimenpidettä toteutettaessa. Vastaava oikeus tiedonsaantiin on myös täytäntöönpanosovittelijalla lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan päätöksen täytäntöönpano-oikeudenkäynnissä (TpL 8 § 4 mom).

Sovittelija ja asiantuntija-avustaja ovat velvollisia antamaan pyydyt tiedot olosuhdeselvittäjälle tai täytäntöönpanosovittelijalle, joka voi kirjata ne kertomukseensa, jos tietojen luovuttaminen on välttämätöntä lapsen edun vuoksi (SHAL 18 § ja LHL 16 §, TpL 8 § 4 mom). Harkintavalta tietojen tarpeellisuudesta on selvityksen tekijällä ja täytäntöönpanosovittelijalla.

Jos sovittelijatuomari tai asiantuntija-avustaja haastetaan todistajaksi huoltoriitaoikeudenkäyntiin, he eivät saa ilman asianosaisen suostumusta todistaa siitä, mitä he ovat sovittelussa saaneet tietää. Ellei asianosainen anna suostumustaan, tuomari voi hankkia tarvitsemansa tiedot pyytämällä olosuhdeselvittäjiä tai täytäntöönpanoasiassa täytäntöönpanosovittelijaa hankkimaan tiedot.

⁹⁰ Aaltonen 2009, s. 284, 286–292.

18.4 Vetoamiskielto

Osapuoli ei saa myöhemmässä tuomioistuinkäsittelyssä ilman toisen suostumusta vedota siihen, mitä toinen on esittänyt sovittelussa (RiitSovL 16 §). Säännös on tarkoitettu turvaamaan sovittelun luottamuksellisuutta.⁹¹ Vastaavanlainen kielto sisältyy hyvää asianajajatapaa koskeviin ohjeisiin, joissa kielletään asianajajaa oikeudenkäynnissä vetoamasta vastapuolen tekemään sovintotarjoukseen.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevassa oikeudenkäynnissä vetoamiskiellon merkitys ei ole sama kuin muissa riita-asioissa. Huolto- ja tapaamisriita on luonteeltaan indipositiivinen, mikä tarkoittaa muun muassa sitä, että kaikki lapsen edun arvioinnin kannalta merkitsevät seikat on voitava selvittää. Jos vanhemmat vetoavat sovittelussa saamiinsa tietoihin, tuomioistuin ei voi sitä torjua vetoamiskiellon perusteella, jos vedotulla asialla on merkitystä lapsen edun arvioinnin kannalta.

19 Sovittelun vaikutukset tuomioistuinten ja sosiaalitoimen työmääriin sekä kustannuksiin

19.1 Huoltoriitaoikeudenkäynnin vaatima työmäärä ja sen aiheuttamat kustannukset

Professori Juha Hämäläinen Itä-Suomen yliopistosta on tehnyt vuonna 2010 huoltoriitojen kustannuksista selvityksen, jonka antamat tiedot antavat suuntaa sille, miten kalliiksi riitely lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tulee yhteiskunnalle. Kustannusten luotettavaa arviointia hankaloittaa kuitenkin se, että erilaisissa jutuissa tarvittavien toimenpiteiden määrä ja laatu vaihtelevat paljon. Myös paikkakunta- ja yksikkökohtaisten käytäntöjen kirjo on suuri. Lopputulos riippuu myös siitä, mitä kustannuseriä laskelmaan sisällytetään.

Hämäläisen selvityksen mukaan pääkäsittelyyn edenneen huoltoriidan käsittely kärjäoikeudessa vaatii tuomarilta 20–50 työtuntia ja sihteeriltä 20–30 työtuntia. Tapauskohtainen vaihtelu on suurta. Hämäläinen on laskenut oikeudenkäynnin kustannukset käytettyyn työaikaan perustuen siten, että hän on sisällyttänyt niihin palvelun tuottamiseen

⁹¹ HE 114/2004, s. 42- 43.

tarvittavien kaikkien resurssien arvon.⁹² Näin laskien hän on saanut pääkäsittelyssä käsitellyn huoltoriidan kustannuksiksi vähintään 3 100 euroa, mutta kustannukset voivat yltää jopa 8 000 euroon saakka.⁹³ Hovioikeuskäsittelyn hinnaksi Hämäläinen on laske-
nut 3 500–4 000 euroa.⁹⁴ Hämäläisen kustannusarvioon ei ole sisällytetty oikeusavusta, sosiaalitoimen selvityksestä, muiden viranomaisten toimenpiteistä, tulkkipalveluista ym. aiheutuvia kustannuksia.

Tässä sovittelukokeilussa Aalto-yliopiston Kauppakorkeakoulun opiskelija Matias Kallio selvitti laskentatoimen lopputyönään huoltoriitojen oikeuskäsittelyn kustannuksia Espoon kaupungissa. Hän sai tulokseksi, että tavanomaiseen huoltoriitaoikeudenkäyntiin kuluu tuomarin työtä keskimäärin 56 työtuntia ja sihteerin työtä 35,5 tuntia. Tulos on siten lähellä Hämäläisen arvion enimmäismääriä.⁹⁵ Kallio toteaa tutkimuksensa rajoitteeksi sen, että käytetty työaika jouduttiin arvioimaan haastattelujen perusteella, koska työajan käyttöä ei tuomioistuimissa kirjata. Hän toteaa myös, että keskimääräisen ajankäytön arvioiminen on vaikeaa, koska huoltajuusriidat ovat erilaisia ja yksilöllisiä.⁹⁶

Oikeudenkäynnin kustannuksia laskiessaan Kallio otti tuomioistuimen osalta huomioon ainoastaan työkustannukset. Hän päätyi laskelmassaan siihen, että tavanomaisen huoltoriitaoikeudenkäynnin kustannukset ovat tuomarityön osalta 2 632 euroa ja sihteerityön osalta 710 euroa eli yhteensä 3 342 euroa.⁹⁷ Tulos vastaa Hämäläisen arviota.

Hämäläinen on arvioinut myös sosiaalitoimen olosuhdeselvityksen hintaa. Hämäläisen selvityksessä hinta on vaihdellut suuresti kuntakohtaisesti riippuen siitä, mitä kustannuksia kunta on sisällyttänyt laskelmaansa. Vaihteluväli on ollut 2 400 eurosta 5 280 euroon selvitystä kohden.⁹⁸

Myös Matias Kallio selvitti lopputyössään myös sosiaalitoimen selvitystyöhön kuluvaan aikaa ja sen aiheuttamia kustannuksia Espoon kaupungissa. Hänen arvionsa mukaan selvityksen tekemiseen kuluu työaika keskimäärin 101,38 tuntia selvitystä kohden. Selvitystyön euromääräisiä kustannuksia laskiessaan Kallio huomioi sekä työntekijöiden palkkakustannukset että perheasioiden yksikön selvitystiimin osuuden koko yksikön yhteisistä kustannuksista. Näin laskien hän sai selvitystyön hinnaksi 1.1.–31.10.2011 toteutuneiden selvitysten osalta 5 070 euroa selvitystä kohden ja koko vuoden 2011 selvitysmääriä koskeneen ennusteen perusteella 4 435 euroa selvitystä kohden.⁹⁹ Vaikka sosiaalitoimen selvitystyön kustannusten laskemisessa on monia epävarmuustekijöitä, Hämäläisen ja Kallion laskelmat osoittavat sen, että sosiaalitoimen selvitystyö on erittäin kallis vaihe oikeudenkäyntiä.

⁹² Hämäläinen 2010, s. 21.

⁹³ Hämäläinen 2010, s. 21.

⁹⁴ Hämäläinen 2010, s. 44.

⁹⁵ Kallio 2011, s. 11.

⁹⁶ Kallio 2011, s. 19.

⁹⁷ Kallio 2011, s. 15.

⁹⁸ Hämäläinen 2010, s. 27.

⁹⁹ Kallio 2011, s. 15–16.

Oikeudenkäynnin edellyttämän työn määrää voidaan arvioida tarkastelemalla prosessin eri vaiheita. Oikeudenkäynnissä tuomari perehtyy ennen valmisteluistuntoa kirjallisessa valmistelussa kertyneeseen aineistoon. Tuomarin tehtäviin kuuluu myös kirjallisen yhteenvedon laatiminen ennen valmisteluistuntoa. Istunnon jälkeen tuomari päivittää yhteenvedon seuraavaa käsittelyvaihetta varten. Pöytäkirjan tarkastaminen ja korjaaminen kuuluu tuomarin tehtäviin. Jos asia siirtyy sosiaalitoimeen, tuomari tekee selvityspyynnön, joka usein tehdään yksilöidyn kysymyksen.

On erittäin yleistä, että osapuolet vaativat huoltoriidan valmistelussa väliaikaismääräystä. Ellei väliaikaismääräyksestä synny sovintoa, sen käsittely vastaa itsessään pienensoikeudenkäyntiä. Käsittelyssä kuullaan lähes aina vanhempia todistelutarkoituksessa, mutta muutakin henkilötodistelua voidaan joutua ottamaan vastaan. Tuomari joutuu kirjoittamaan perustellun väliaikaismääräysratkaisun. Espoon käräjäoikeudessa on arvioitu, että huoltoriidan kirjallinen valmistelu, valmisteluistunto, riitaisen väliaikaismääräyksen käsittely ja päätöksen kirjoittaminen väliaikaismääräyksestä vie aikaa keskimäärin 2,6 päivää.¹⁰⁰ Siinäkin tapauksessa, että asia päättyy valmisteluistunnossa sovintoon, tuomarilta kuluu asian käsittelyyn vähintään yksi työpäivä.

Olosuhdeselvityksen jälkeen pidetään uusi valmisteluistunto. Oikeudenkäynnin päättää pääkäsittely, jossa otetaan uudelleen vastaan tarpeellinen todistelu. Pääkäsittelyn jälkeen tuomari kirjoittaa perustellun päätöksen, mikä on yleensä paljon aikaa vievä vaihe oikeudenkäynnissä.

Oikeudenkäynnissä käräjäsihteeri sopii istunnot, lähettää kutsut ja huolehtii muistakin istunnon valmisteluun tarvittavista toimista. Hän on mukana istunnoissa ja laatii niistä pöytäkirjan. Myös sosiaalitoimen selvityksen pyytäminen aiheuttaa kansliatyötä. Asian päättymisen jälkeen sihteeri huolehtii arkistoinnista ja muista jälkitöistä.

19.2 Sovittelun edellyttämä työmäärä ja sen aiheuttamat kustannukset tuomioistuimessa

Kansliatyötä sovittelussa tarvitaan hyvin vähän. Sihteeri tai tuomari hoitaa istunnosta sopimisen yleensä vapaamuotoisesti puhelimitse tai sähköpostilla. Kutsuja ei lähetetä. Oikeuteen saapunut aineisto lähetetään asiantuntija-avustajalle. Sihteeri ei ole mukana sovitteluistunnossa eikä istunnosta laadita pöytäkirjaa eikä sitä muutoinkaan dokumentoida. Asiakirjoja ei kerry istunnossa, joten istunnon jälkeen sihteerillä vain vähäisessä määrin arkistointi- ja muita jälkitöitä.

Tuomarilta sovitteluun valmistautuminen vaatii vähemmän toimenpiteitä kuin oikeudenkäyntiin valmistautuminen. Ennen sovitteluistuntoa tuomari tutustuu oikeudella

¹⁰⁰ Kallio 2011, s. 10–11.

oleviin asiakirjoihin. Osa tuomareista ottaa puhelimitse yhteyttä sovittelun osapuoliin ja informoi heitä tulevasta sovittelusta.

Yhteenvetoa ei laadita, joten oikeudenkäynnissä siihen kuluva aika jää pois. Sovittelussa ei oteta vastaan todistelua, joten väliaikaismääräys- ja pääkäsittelyyn kuuluvia toimenpiteitä ei tarvita. Sovittelija laatii istunnossa sovitun osapuolten sopimuksen ratkaisuksi asiassa, mutta toisin kuin oikeudenkäynnissä, ratkaisua ei tarvitse perustella.

Sovitteluistunnon tuomarilta edellyttämää työtä voidaan arvioida istuntoihin kuluneen ajan perusteella. Seurantatietojen mukaan istunnoista noin puolet on kestänyt 3–6 tuntia, runsas kolmasosa 1–3 tuntia ja pieni osa yli 6 tuntia. Suurin osa jutuista on sovittu yhdessä istunnossa.

Kallio laski yksipäiväisen, 7,5 tuntia kestävästä sovitteluistunnon kustannukseksi 642 euroa. Summaan on laskettu pelkät työkustannukset eli tuomarintyötä 7,5 h (47 €/h), sihteerintyötä 2 h (21 €/h) ja asiantuntija-avustajan työtä 7,5 h (33 €/h).¹⁰¹

19.3 Sovittelun vaikutukset tuomioistuimissa

Sovittelun lisäksi sovintoja tehdään myös oikeudenkäynneissä tuomarin johdolla. On ollut pelättävissä, että sovittelu vähentää oikeudenkäynnissä tehtävien sovintojen määrää eikä sovintojen määrässä tapahdu todellista lisäystä. Näin ei kuitenkaan kokeilun aikana ole käynyt. Tuomioistuinten käyttämän asiahallintajärjestelmän (Tuomas) tietojen mukaan kaikissa neljässä kokeilukäräjäoikeudessa sovinnot huoltoriidoissa lisääntyivät kahden kokeiluvuoden aikana (2011–2012) sekä lukumääräisesti että prosentuaalisesti verrattuna vuoteen 2010. Tuomas-tilastojen mukaan lisäys Helsingissä oli 11 prosenttia, Espoossa 11 prosenttia, Oulussa 8 prosenttia ja Pohjois-Karjalassa 6 prosenttia.

Kokeilun aikana vuosilta 2010 ja 2011 oikeudenkäynneistä kerätyt vertailutiedot tukevat sitä johtopäätöstä, että sovittelut lisäävät saavutettujen sovintojen kokonaismäärää. Ne osoittavat, että sovintoja on oikeudenkäynneissä kumpanakin vuonna tehty suunnilleen saman verran.

Sovittelun aiheuttamien kustannusten euromääräinen vertailu huoltoriitaoikeudenkäyntiin on vaikeaa, koska oikeudenkäynnteihin käytettävä työmäärä vaihtelee paljon sekä juttu- että tuomarikohtaisesti. Osa oikeudenkäynneissä käsiteltävistä jutuista saadaan sovittua käsittelyn aikana. Lisäksi on otettava huomioon, että osa sovittelussa olleista jutuista palaa oikeudenkäyntiin, jolloin sovitteluun käytetty aika on ollut ylimääräinen työvaihe.

¹⁰¹ Kallio 2011, s. 17.

Koska sihteerityötä tarvitaan sovittelussa vain vähän, onnistuneet sovittelut vähentävät kansliatyön määrää. Tuomarityön arvioinnissa on enemmän epävarmuustekijöistä, mutta kokeilun seurantalosten perusteella voidaan todeta, että onnistunut sovittelu säästää myös tuomareiden työtä.¹⁰² Se mahdollistaa suuremman panostuksen huoltoriitaoikeudenkäynteihin ja edesauttaa niiden käsittelyaikojen lyhentämistä. Tuomioistuintyön kokonaismäärää arvioitaessa on otettava huomioon työn vähentyminen myös hovioikeudessa, sillä sovituista jutuista ei valiteta hovioikeuteen.

19.4 Sovittelun vaikutukset sosiaalitoimessa

Olosuhdeselvityksen tekeminen on monivaiheinen prosessi, joka vaatii runsaasti työaikaa. Se tehdään lähes aina parityönä.¹⁰³ Hämäläisen selvityksessä Kuopion sosiaalitoimi on arvioinut selvityksen tekemisen vievän työaikaa 40 tuntia ja Kouvolan sosiaalitoimi 50 tuntia.¹⁰⁴ Kallion laskelman mukaan Espoon sosiaalitoimessa selvityksen tekemiseen kuluu noin 101 tuntia.¹⁰⁵

Sovittelussa asiantuntija-avustajien työ muodostui lähes kokonaan sovitteluistuntoihin osallistumisesta. Asiantuntija-avustajien kokeilun aikana sovitteluihin käyttämä työaika oli ennakoitua pienempi. Helsingin kärjäoikeudessa asiantuntija-avustajien vuosittainen työpanos vastasi keskimäärin 0,6, Oulussa 0,4 ja Espoossa 0,4 ja Pohjois-Karjalassa 0,1 henkilötyövuotta. Kaikkien neljän kokeilukärjäoikeuden asiantuntija-avustajien vuosittainen työpanos vastasi siten yhteensä 1,5 henkilötyövuotta. Suhteessa käytettyyn työpanokseen saavutetut tulokset ovat erittäin hyvät.

Suurimmassa osassa sovittelujuttuja oli vain yksi istunto. Valtaosassa juttuja istuntojen kesto oli enintään kuusi tuntia. Jos verrataan sovitteluun käytettyä aikaa olosuhdeselvityksen edellyttämään työaikaan, ero on huomattava.¹⁰⁶ Jokainen huoltoriidassa tehty onnistunut sovittelu vähentää potentiaalista olosuhdeselvitystyötä.

Kokeilun aikana kärjäoikeuksista tehtyjen olosuhdeselvityspyyntöjen määrä laski. Paikkakuntaakohtaisesti tilanne on seuraava:

¹⁰² Kallio esittää lopputyönä johtopäätöksensä, että sovittelulla on saavutettavissa taloudellisia säästöjä sekä oikeuslaitoksessa että sosiaalitoimessa Kallio 2011, s. 19.

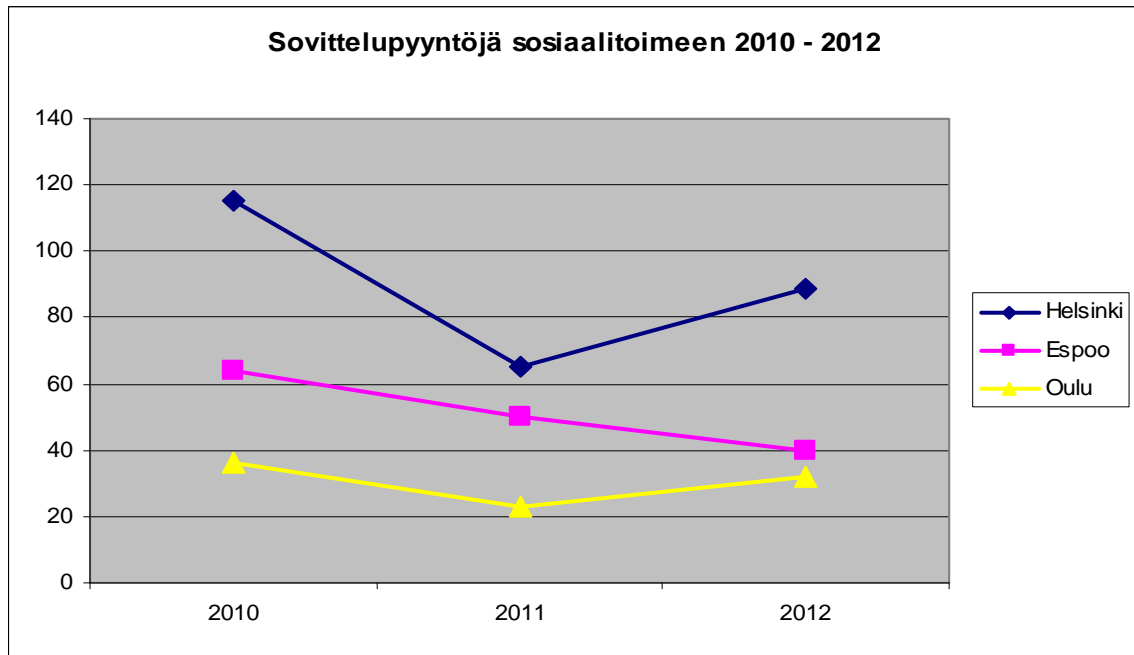
¹⁰³ Taskinen 2006, s. 67–78.

¹⁰⁴ Hämäläinen 2011, s. 25.

¹⁰⁵ Kallio 2011, s. 13.

¹⁰⁶ Myös sosiaalitoimen piirissä tehtävässä huoltoriitojen sovittelua koskevassa tutkimus- ja kehittämishankkeen (FASPER) väliraportissa on arvioitu, että yhden huoltoselvityksen viemien resurssien määrällä voisi tarjota kymmenelle pariskunnalle kymmenen tuntia sovittelua. Haavisto – Bergman-Pyykkönen – Mattila-Aalto 2011, s. 47.

- Helsingin sosiaalitoimeen tuli Helsingin käräjäoikeudesta vuonna 2010 115 selvityspyyntöä, vuonna 2011 65 selvityspyyntöä ja vuonna 2012 89 selvityspyyntöä. Vähennys oli siis vuonna 2011 41 prosenttia ja vuonna 2012 20 prosenttia vuoteen 2010 verrattuna. Selvityspyyntöjen määrän lisääntymiseen vuonna 2012 vaikutti se, että Helsingin käräjäoikeudessa vireille tulleiden huoltoriitojen määrä oli selvästi edellisvuotta suurempi. Muualta kuin Helsingistä tulleiden selvityspyyntöjen määrä ei vähentynyt, mikä tukee sitä johtopäätöstä, että vähennys on johtunut sovittelukokeilusta. Helsingin sosiaalitoimi saattoi lyhentää ennakoidun selvitysajan aiemmasta 8–9 kuukaudesta 6–7 kuukauteen.
- Espoon käräjäoikeudesta tehtiin vuonna 2010 yhteensä 64 selvityspyyntöä (53 varsinaista ja 11 pikaselvitystä) ja vuonna 2011 50 (35 varsinaista ja 15 pikaselvitystä) ja vuonna 2012 40 (34 varsinaista, 2 lisäselvitystä ja 4 pikaselvitystä) pyyntöä. Vähennys oli siis vuonna 2011 39 prosenttia ja vuonna 2012 22 prosenttia vuoteen 2010 verrattuna. Muista kunnista selvityspyyntöjä tuli entiseen tahtiin. Selvityspyyntöjen vähenemisestä seurasi se, että Espoon perheasioiden yksikkö sai purettua selvitystyön jonot, mikä vuoksi selvitystyö päästään aloittamaan heti.
- Oulun kaupungin sosiaalitoimeen saapui Oulun käräjäoikeudesta vuonna 2010 36 selvityspyyntöä, vuonna 2011 23 ja vuonna 32. Vähennys oli siis vuonna 2011 36 prosenttia ja vuonna 2012 11 prosenttia vuoteen 2010 verrattuna. Muiden Oulun käräjäoikeuden tuomiopiiriin kuuluvien kuntien sosiaalitoimistojen selvityspyyntöjen määristä ei ole tietoa. Selvitysajat Oulun sosiaalitoimessa ovat olleet erittäin pitkät. Sosiaalitoimella ei ole tilastoa vuoden 2010 selvitysajoista, mutta vuosina 2011–2012 selvitysaikoja lyhennettiin 8,7 kuukaudesta 6,2 kuukauteen. Tähän on osaltaan vaikuttanut se, että selvitystyöhön lisättiin vuosina 2011–12 henkilöresursseja.
- Pohjois-Karjalan käräjäoikeuden alueella selvityspyyntöjä tehdään moniin eri kuntiin. Osassa sosiaalitoimia pyyntöjä ei tule edes yhtä vuosittain. Huoltoriitojen satunnaiset vaihtelut heijastuvat suoraan pyyntöjen määriin, joten sovitteluiden vaikutusta selvityspyyntöjen määriin ei voida osoittaa.

On selvää, että huoltoriidoissa tehtyjen sovintojen määrän lisääntyminen vähentää sosiaalitoimelle tehtäviä selvityspyynnöitä. Tämä kehityksen suunta näkyy Helsingin, Espoon ja Oulun sosiaalitoimeen tulleiden selvityspyynnöiden määrissä, vaikkakin huoltoriitojen vuosittaiset vaihtelut ja muut satunnaiset seikat tuovat lukuihin heilahteluja. Selvityspyynnöiden väheneminen helpottaa työpainetta sosiaalitoimessa ja antaa mahdollisuuden lyhentää jonotusaikoja selvitystyöskentelyn aloittamiselle.

Sosiaalitoimen kustannuksia arvioitaessa huomioon tulee lisäksi ottaa huoltoriitojen vähenemisen heijastusvaikutukset muuhun sosiaalitoimen alaan kuuluvaan virkatyöhön kuten lastensuojeluun ja perheneuvoloihin. Tätä vaikutusta on mahdotonta laskea numeraalisesti, mutta sovintojen lisääntymisen voidaan olettaa vähentävän painetta muissakin viranomaisissa.

Sovittelun heijastusvaikutuksia arvioitaessa tulee kuitenkin ottaa huomioon, että tuomioistuimeen tulevat huoltoriidat ovat erittäin vaikeita. Tämän vuoksi on realistista hyväksyä se, ettei kaikkia huoltoriitoja voida sopia. Olosuhdeselvityksiä tullaan tarvitsemaan ja tekemään tulevaisuudessakin.

19.5 Sovittelun vaikutukset oikeudenkäyntikuluihin ja oikeusavun kustannuksiin

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen selvityksen mukaan käräjäoikeuksissa käsiteltävissä huoltoriidoissa 57 prosenttia hakijoista saa julkista oikeusapua. Hovioikeudessa muutoksenhakijoista oikeusavun saajia on 70 prosenttia.¹⁰⁷

Oikeudenkäynnissä lakimiesavustajan työ koostuu asiakkaiden kanssa käytävistä neuvotteluista, asiakirjoihin tutustumisesta, oikeuteen laadittavista kirjallisista hakemuksista, vastauksista ja lausumista, avustamisesta istunnoissa, mahdollisesta valituksesta hovioikeuteen ja avustamisesta hovioikeuskäsittelyssä. Hämäläinen on arvioinut asianajajan tavanomaiseksi työmääräksi pääkäsittelyyn edenneessä huoltoriidassa noin 20 työtuntia, minkä perusteella hän on laskenut oikeusapujutussa yhden asiakkaan oikeusavun hinnaksi tulisi 2 400–3 000 euroa.¹⁰⁸ Juttujen laatu kuitenkin vaihtelee ja pääkäsittelyyn saakka menevät jutut ovat laadultaan vaikeita. Myös monikulttuuristen huoltoriitojen lisääntyminen kasvattaa oikeudenkäyntikuluja. Kokeilussa tehdyn kyselyyn vastanneet paljon huoltoriitoja hoitavia asianajajat (12) eri puolilta Suomea arvioivat, että tavanomaisen huoltoriidan hoitamiseen kuluu 25–30 tuntia.

Kokeilun seurantatulosten mukaan sovitteluun kuluu vähemmän aikaa kuin täysimittaiseen oikeudenkäyntiin. Lakimiesavustajan työ sovittelussa ei kuitenkaan rajoitu yksinomaan istuntoon, vaan avustajien mukaan asiakkaan valmistelu sovitteluun ja hänen jälkikäteinen sitouttamisensa tehtyyn sovintoon vaativat työtä. Toisaalta asiakasta joudutaan valmistelemaan myös oikeudenkäyntiin ja oikeuden päätöksen jälkeen sitouttamaan annettuun päätökseen. Oikeudenkäyntiin kuuluva asiakirjatodisteiden hankkiminen, todistajien kutsuminen ja haastattelu ja pääkäsittelyn valmistelu jäävät pois. Oikeudenkäynnissä avustajan työmäärää lisää myös mahdollinen valitus hovioikeuteen.

Kokeilu on osoittanut, että asian päättyessä sovittelussa sopimukseen, sovittelusta koituu asiakkaalle ja yhteiskunnalle vähemmän oikeudenkäyntikulukustannuksia kuin oikeudenkäynnistä.

Jos sovittelu epäonnistuu ja juttu palaa oikeudenkäyntiin, sovittelu aiheuttaa asiakkaalle tai valtiolle ylimääräisiä kustannuksia. Lakimiesavustajat ovat olleet huolissaan erityisesti itse maksavien asiakkaidensa oikeudenkäyntikulujen nousemisesta korkeiksi. Tätä epäkohtaa lieventää se, että sovittelussa näytetään melko usein saavutettavan sovinto osasta vaatimuksia (kokeilussa 34 prosentissa oikeudenkäyntiin palanneista jutuista). Se vähentää oikeudenkäyntikäsittelyn laajuutta. Lisäksi on mahdollista, että sovittelu on saanut aikaan muita kuin rahassa mitattavissa olevia muutoksia osapuolten välisessä kommunikaatiossa siten, että osapuolten kanssakäyminen ja lapsen asioiden sopiminen tulevaisuudessa helpottuu.

¹⁰⁷ Valkama – Lasola 2008, s. 87.

¹⁰⁸ Hämäläinen 2010, s. 22.

Vanhempien palauttamissa kyselylomakkeissa vain kolme vanhempaa toi esiin sovittelun epäkohtana sen, että sovittelu oli tullut lakimieskustannusten vuoksi kalliiksi.

Sovittelussa osapuolet vastaavat itse oikeudenkäyntikuluistaan (RiitSovL 27 §). Toisaalta myös huoltoriitaoikeudenkäynnissä osapuolet vastaavat pääsääntöisesti omista oikeudenkäyntikuluistaan, joten kuluvastuun kannalta ei ole käytännössä eroa oikeudenkäynnin ja sovittelun välillä. Kyse on siis omalle lakimiesavustajille maksettavien kustannusten kasvamisesta, mikäli asia palaa sovittelun jälkeen oikeudenkäyntiin.

Sovittelun ja oikeudenkäynnin erottaminen toisistaan perustuu voimassa olevaan lainsäädäntöön eikä tältä osin ole näkyvissä muutoksia. Ylimääräisten kustannusten syntymistä ei näin ollen voida kaikissa tapauksissa välttää.

20 Sovittelun ja saavutetun sopimuksen vaikutukset lapsen etuun

Sovinnolliseen ratkaisuun pyrkiminen on lasta koskevissa asioissa tärkeä tavoite. Se, että vanhemmat hyväksyvät ratkaisun, parantaa huomattavasti heidän edellytyksiään yhteistoiminnalle lasta koskevissa asioissa. Sovittu ratkaisu myös toteutuu yleensä paremmin käytännössä kuin sellainen päätös, jota toisen on vaikea hyväksyä. Sovittelu edistää näin lapsen etua vähentämällä ristiriitoja hänen kasvuympäristössään.¹⁰⁹

Vanhempien riitely vaarantaa lapsen hyvinvointia. Pitkän oikeudenkäynnin vuoksi avoinna oleva riita heijastuu lapsen elämään epävarmuutena tulevaisuudesta. Hän ei tiedä, missä hän tulee asumaan ja miten hän voi pitää yhteyttä toiseen vanhempaansa. Vanhemmat suuntaavat huomionsa erimielisyyksiin ja käyttävät paljon energiaa omien vaatimustensa ajamiseen oikeudenkäynnissä. He eivät pääse työstämään eroa ja sen tuottamia tunteita, luopumaan ja jatkamaan eteenpäin. Vanhempien voimat kuluvat omasta kriisistä selviytymiseen eikä heillä riitä voimia lapsen tilanteen näkemiseen ja tukemiseen. Lapsi tarvitsee yhteydenpidon jatkumista kumpaankin vanhempaansa, mutta riitatilanteessa hän joutuukin vanhempiensa riitelyn välikappaleeksi. Lapsella on jatkuva lojaliteettiristiriita vanhempiensa välissä.

Vaikka parisuhde päättyy erossa, on tärkeää, että vanhemmat hyväksyvät toisensa vanhempina ja pyrkivät toimimaan yhteistyössä. Lapsen hyvinvointia edistää se, että vanhemmat puhuvat toisistaan myönteisesti lapselle. Tutkimusten mukaan vanhempien välinen sopu ja yhteistyö ovat lapsen hyvinvoinnin kannalta huomattavasti tärkeämpiä kuin kummankaan vanhemman yksilöllinen suhde lapseen.¹¹⁰ Vanhempien päätyminen

¹⁰⁹ HE 114/2004, s. 47.

¹¹⁰ Taskinen 2006, s. 12–13, Linnavuori 2007, s. 32–33.

sovintoon turvaa yleensä tuomioistuimen ratkaisua paremmin lapsen yhteydenpidon vanhempaan, jonka luona hän ei asu.

Oikeudenkäyntiin verrattuna onnistunut sovittelu tuo eroperheelle ratkaisun huomattavasti nopeammassa ajassa. Nopean ratkaisun myönteiset heijastusvaikutukset eroperheen elämään ovat suuret. Eron aiheuttaman mullistuksen jälkeen on tärkeää, että lapselle luodaan mahdollisimman nopeasti turvalliset puitteet ja ennustettavuutta elämään. Eroperheen asumisjärjestelyt, taloudellinen tilanne sekä lapsen päivähoitopaikka, koulu ja harrastukset riippuvat usein siitä, miten kysymykset lapsen asumisesta ja tapaamisoi-keudesta ratkaistaan. Lapsen edun kannalta on tärkeää, että tehty ratkaisu toimii lapsen arjessa.

Jos vanhemmat sopivat lapsen asiat ottaen niistä itselleen sen vastuun, joka heille vanhempina kuuluu, ennuste ratkaisun toimivuudelle on parempi kuin tuomioistuimen päätäessä asian. Koska sovintoratkaisussa kummankaan vanhemman ei tarvitse kokea hävinneensä, sovinto on helpompi hyväksyä kuin viranomaisen päätös. Se taas luo edellytyksiä vanhempien sitoutumiselle ratkaisuun ja sen noudattamiselle käytännössä.

Kokeilu on osoittanut, että sovittelu on omiaan lieventämään vanhempien välistä riitaisuutta. Vanhempien palautekyselyssä noin 66 prosenttia vastanneista katsoi, että sovittelu oli lieventänyt riitaisuuden tasoa paljon (24 %) tai jonkin verran (42 %). Vastanneista noin 34 prosenttia koki, ettei riitaisuuden taso ollut lieventynyt.

Vanhemmat arvioivat myös sovittelun vaikutusta heidän väliseensä vuorovaikutukseen. Vastanneista 53 prosenttia katsoi sovittelun lisänneen myönteistä vuorovaikutusta merkittävästi (14 %) tai jonkin verran (38 %). Sen sijaan 49 prosenttia koki, ettei vuorovai-utus ollut lisääntynyt.

Vanhempien vastauksia arvioitaessa on otettava huomioon, että vanhemmat antoivat arvionsa välittömästi sovittelun päättymisen jälkeen. Saavutettu sovinto voi olla vanhemmalle suuri helpotus, mutta sovittelu voi myös nostaa pintaan entisiä kaunoja. On selvää, ettei tehty sovinto välittömästi poista vanhempien välistä, ehkä vuosikausia kes-tänyttä konfliktia. Sovinnon vaikutukset vanhempien väliseen suhteeseen ja kanssa-käymiseen näkyvät vasta pitkän ajan kuluessa. Sovinto antaa vanhemmille mahdolli-suuden muuttaa käyttäytymismallejaan ja rakentaa yhteistyövanhemmuutta. Vanhem-mista itsestään riippuu, miten he käyttävät tämän mahdollisuuden ja noudattavatko he tehtyä sopimusta.

Myös sovittelun lopputulos todennäköisesti heijastui vanhempien vastauksiin. Vastaus-ten mukaan 62 prosenttia jutuista oli päättynyt kokonaissovintoon. Lopuissa jutuissa oli tehty osasovinto tai sovittelu oli päättynyt tuloksettomana. Niissä jutuissa, joissa ei ole saavutettu kokonaissovintoa on ymmärrettävää, että vanhemmat ovat kokeneet, ettei heidän riitaisuutensa ole lieventynyt tai vuorovaikutus parantunut.

21 Huoltoriitojen sovittelu todelliseksi vaihtoehdoksi oikeudenkäynnille

Vaikka tuomioistuinsovittelulaki on ollut voimassa vuodesta 2006 lukien, sen käyttö on ollut vähäistä. Oikeusministeriön tilastojen mukaan riita-asioiden sovitteluita oli vuoden 2010 loppuun mennessä tullut vireille Helsingissä 52, Oulussa 92, Espoossa 97 ja Pohjois-Karjalassa 10.

Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksessa on katsottu, että sovitteluiden määrä riippuu pitkälti siitä, miten aktiivisesti tuomioistuimet omaksuvat uuden menettelyn käyttöönsä. Keskeiseksi on katsottu kärjäoikeuksien johdon suhtautuminen menettelyyn sekä koko tuomarikunnan sitouttaminen järjestelmän edistämiseen.¹¹¹

Sovitteluiden määrä ei lisääny ilman toimenpiteitä.¹¹² Kokeilussa mukana olevissa kärjäoikeuksissa on panostettu voimakkaasti huoltoriitojen sovitteluun. Panostus näkyy hyvissä tuloksissa.

Jotta sovittelusta tulisi todellinen vaihtoehto oikeudenkäynnille, kärjäoikeuksien tulisi ottaa sovittelutoiminta yhdeksi toimintansa kehittämisen painopistealueeksi. Kärjäoikeuksien tulisi tiedottaa lakimiesavustajille ja muille sidosryhmille sovittelun mahdollisuudesta. Tämä voidaan toteuttaa esimerkiksi

- järjestämällä lakimiesavustajille ja muille sidosryhmille tiedotustilaisuuksia,
- järjestämällä lakimiesavustajille koulutus- ja keskustelutilaisuuksia,
- huolehtimalla kärjäoikeuden internet-sivuilla riittävästä sovitteluinformaatiosta,
- informoimalla lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta koskevan riitaisen asian,
- osapuolia (esim. tiedotteella) sovittelun mahdollisuudesta.

Koska sovittelussa tulee turvata lapsen etu ja ottaa huomioon huolto- ja elatuslain säännökset, huolto- ja elatusriitojen sovittelijoiksi tulisi nimetä vain tuomareita, joilla on riittävä kokemus ja ammattitaito lapsioikeudellisten asioiden käsittelystä. Lisäksi sovittelijaksi nimeämisen edellytyksenä tulisi olla motivoituneisuus tehtävään.

Huoltoriitojen sovittelijoiksi valittavilta tulisi edellyttää osallistumista sovittelukoulutukseen ennen sovittelutyön aloittamista. Koulutus ei kuitenkaan yksin tee hyväksi sovittelijaksi, vaan sovittelutaidot opitaan vasta käytännössä. Tämän vuoksi kärjäoikeuden tulisi huolehtia siitä, ettei sovittelijoita nimetä liikaa, jotta kullekin sovittelijalle voi syntyä riittävästi kokemusta sovitteluista. Sovittelijoita tulisi kuitenkin olla riittävästi, jotta sovitteluasioiden joutuisa käsittely voidaan turvata. Sovittelijoina toimivien

¹¹¹ Ervasti 2011, s. 56 ja 81.

¹¹² Ervasti 2011, s. 81.

tuomareiden sijoittamisessa osastolle, tiimiin tai muuhun vastaavaan yksikköön tulisi ottaa huomioon sovittelutoiminnan tehokkuus ja joustavuus.

Jotta jokainen tuomioistuimessa käsiteltävä huoltoriita ohjautuisi sille parhaiten sopivaan menettelyyn, kaikilla lapsiasioita käsittelevillä tuomareilla tulisi olla hyvä käsitys sovittelusta, jotta he kykenevät arvioimaan käsiteltäväkseen jaetulle jutulle oikean menettelytavan ja tarvittaessa menestyksellisesti tarjoamaan sovittelua asianosaisille. Myös käräjäoikeuden muulla henkilökunnalla (kansliahenkilökunta, haastemiehet) tulisi olla riittävät perustiedot sovittelusta, jotta he osaavat neuvoa asiakkaita ja aktiivisesti ohjata heitä käyttämään sovittelun mahdollisuutta.

Sekä tuomioistuimissa että sosiaalitoimessa on ongelmana suuri työmäärä, ja uuteen menettelyyn liittyviä hyötyjä voi olla aluksi vaikea nähdä. Koska tuomioistuimissa on muitakin kiireellisesti käsiteltäviä asiaryhmiä, sovittelun asettamista kiireellisyydessä etusijalle voi olla vaikea hyväksyä. Kuitenkin ainoastaan varhainen ja nopea puuttuminen vanhempien riitaan voi ehkäistä riidan syvenemisen ja laajenemisen. Jos sovittelun aloittaminen viivästyy, menetetään yksi sovittelun ratkaiseva etu oikeudenkäyntiin verrattuna. Koska sovittelu vaatii vähemmän sekä tuomari- että kansliatyötä kuin oikeudenkäynti, asettamalla sovittelut kiireellisyysjärjestyksessä etusijalle voidaan vaikuttaa tuomioistuimen työmääriin.

Jos sovittelijoina toimii vain osa tuomioistuimen tuomareista, sovitteluasiat tulisi ottaa huomioon jaettaessa heidän käsiteltäväkseen muita asioita.¹¹³ Huoltoriidan sovittelu tulisi työmääriä laskettaessa rinnastaa oikeudenkäynnissä käsiteltävään huolto- ja tapaaamisasiaan. Sovittelijatuomareille ei tulisi jakaa muita kiireellisesti käsiteltäviä asioita, mikäli se on mahdollista.

Työn tehokas organisointi edellyttää sitä, että huoltoriitojen sovitteluita varten valitaan vastuutuomari. Kaikissa kokeiluun osallistuvissa käräjäoikeuksissa on nimetty vastuutuomari, joka on huolehtinut kokeilun toteuttamisesta omassa yksikössään. Vastuutuomareiden muodostama verkosto on helpottanut huomattavasti tiedon kulkua ja kokeilun toteuttamista.

Käräjäoikeuden tulisi tehdä yhteistyötä asiantuntijapalveluita tuottavan kunnan kanssa työn käytännön järjestelyistä. Hyvän yhteistyön luomiseksi ja sovittelumenettelyn kehittämiseksi käräjäoikeuden tulisi järjestää säännöllisesti tapaamisia asiantuntija-avustajien kanssa.

¹¹³ HE 114/2004, s. 32.

22 Yhteenveto

Oikeusministeriö aloitti asiantuntija-avusteista huoltoriitojen tuomioistuinsovittelua koskevan kolmen vuoden kokeilun 1.1.2011 Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeuksissa. Kokeilua laajennettiin 1.9.2012 seitsemään uuteen kärjäoikeuteen (Pirkanmaa, Keski-Suomi, Kanta-Häme, Etelä-Karjala, Pohjanmaa, Lappi ja Kemi-Tornio).

Kokeilun tavoitteena on tehdä sovittelusta todellinen vaihtoehto huoltoriitaoikeudenkäynnille. Päämääränä on saada vanhempien erimielisyydet nopeasti käsittelyyn ja saavuttaa laadukkaassa menettelyssä lapsen edun mukainen, kestävä sovinto. Uudella sovittelumallilla tavoitellaan myös huoltoriitojen käsittelyaikojen lyhenemistä sekä tuomioistuimen ja sosiaalitoimen voimavarojen säästämistä.

Kokeilussa toteutettiin laaja seuranta, joka päättyi vuoden 2012 lopussa. Syntyneiden sopimusten määrä, menettelyn nopeus ja muut seurannan tulokset osoittavat, että sovittelun avulla voidaan hallitusohjelmaan kirjatuin tavoin parantaa lapsen asemaa oikeudenkäytössä. Kahden ammattikunnan edustajan työskentely työparina toi sovitteluun merkittävää lisäarvoa ja auttoi vanhempia löytämään ratkaisuja erimielisyyksiinsä.

Kokeilu on osoittanut, että uudelle menettelylle on tarvetta. Vuoden 2012 loppuun mennessä kokeilukärjäoikeuksissa oli tullut vireille yhteensä 654 sovitteluasiaa, joista 575 neljässä kokeilun aloittaneessa tuomioistuimessa. Valtaosa jutuista oli siirretty sovitteluun vireillä olleesta oikeudenkäynnistä ja noin neljäsosa oli tullut sovitteluhakemuksella suoraan tuomioistuimeen.

Helsingin, Espoon, Oulun ja Pohjois-Karjalan kärjäoikeudessa oli vuoden 2012 loppuun mennessä päättynyt yhteensä 435 sovitteluasiaa. Noin 77 prosentissa sovittelutunnossa käsitellyistä jutuista oli tehty joko kokonaisuovinto (62 %) tai ainakin osasovinto (15 %). Sovittelu oli päättynyt tuloksettomana noin 23 prosentissa tapauksia. Runsaassa neljäsosassa (28 %) sovittelujuttuja oli ensin tehty määräaikainen kokeilusopimus.

Tulos on erinomainen, erityisesti ottaen huomioon sovittelussa käsiteltyjen huoltoriitojen vaikeusaste ja se, että kokeiluun osallistuneet vasta rakensivat uutta työskentelymallia. On hyvä muistaa myös se, etteivät kaikki huoltoriidat ole sovittavissa. Osa huoltoriidoista on niin syviä ja vanhemmillä on niin vaikeita psykososiaalisia ongelmia, ettei sovittelu voi tuoda ratkaisua heidän ongelmiinsa.

Viime vuosina on saavutettu paljon sovintoja myös huoltoriitaoikeudenkäynneissä tuomarin johdolla. Kokeilun aikana sovittelussa tehdyt sopimukset eivät olennaisesti vähentäneet oikeudenkäynnissä tehtyjä sovintoja, vaan sovintojen kokonaismäärä lisääntyi sekä lukumääräisesti että prosentuaalisesti.

Oikeudenkäynnin pitkä kesto on suuri ongelma huoltoriitojen käsittelyssä. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksen mukaan huoltoriitaoikeudenkäynti kestää keskimäärin kahdeksan kuukautta, josta sosiaalitoimen selvityksen hankkiminen vie keskimäärin kuusi kuukautta. Suurissa käräjäoikeuksissa käsittelyajat ovat tätäkin pidemmät. Hovioikeuksiin tehtyjen valitusten käsittelyaika on keskimäärin kuusi kuukautta, mutta suurella osalla juttuja yli yhdeksän kuukautta. Kokeilun aikana asian käsittely sovittelussa oli huomattavasti nopeampaa kuin oikeudenkäynnissä. Ensimmäinen sovittelutuntori järjestettiin noin 1,5 kuukauden sisällä sovittelun vireille tulosta. Suurin osa jutuista saatiin sovittua yhdessä istunnossa. Jos asiassa tehtiin määräaikainen kokeilusopimus, istuntoja oli kaksi tai poikkeuksellisesti useampia. Sovittelulle varattiin yleensä koko päivä. Vajaa puolet istunnoista kesti 3–6 tuntia, runsas kolmannes 1–3 tuntia ja pieni määrä yli 6 tuntia.

Sovittelun mediaanikesto sovittelun vireille tulosta sen lopettamiseen oli noin 2,5 kuukautta, mikä on huomattavasti vähemmän kuin oikeudenkäynnin keskimääräinen kesto. Nopean ratkaisun myönteiset heijastusvaikutukset eroperheen elämään ovat suuret. Se poistaa lapsen elämästä epävarmuuden ja luo turvallisuutta tulevaisuuden suhteen. Eron aiheuttaman mullistuksen jälkeen on tärkeää, että lapselle luodaan mahdollisimman nopeasti turvalliset puitteet ja ennustettavuutta elämään. Eroperheen asumisjärjestelyt, taloudellinen tilanne sekä lapsen päivähoitopaikka, koulu ja harrastukset riippuvat usein siitä, miten kysymykset lapsen asumisesta ja tapaamisoikeudesta ratkaistaan.

Huoltoriidat tulevat yhteiskunnalle kalliiksi. Käräjäoikeuksissa käsitellään vuosittain 1800–2000 huolto- ja tapaamisriitaa, joista osa muodostuu kroonisiksi huoltoriitakerkeiksi. Käräjäoikeuden huoltoriidassa antamasta päätöksestä noin 17 prosentissa valiteetaan hovioikeuteen.

Huoltoriidan kustannuksista tehdyissä selvityksissä on arvioitu, että pääkäsittelyyn edenneen huoltoriidan käsittely käräjäoikeudessa vaatii tuomarilta 20–56 työtuntia ja sihteeriltä 20–35 työtuntia. Tämän perusteella keskimääräisen huoltoriitaoikeudenkäynnin kustannuksiksi on laskettu 3 100–3 300 euroa, mutta kustannukset voivat olla huomattavasti suuremmatkin. Hovioikeuskäsittelyn hinnaksi on arvioitu 3 500–4 000 euroa. Arviot sosiaalitoimen selvityksen kustannuksista vaihtelevat 2 400–5 280 euroon selvitystä kohden. Riitelevät vanhemmat kuormittavat runsaasti myös muita viranomaisia. Asianajajan keskimääräiseksi työmääräksi huoltoriidassa on arvioitu vähintään 20–25 työtuntia, minkä perusteella valtion varoista maksettavan oikeusavun hinnaksi tulee käräjäoikeuskäsittelyn osalta 2 400–3 000 euroa.

Kokeilu on osoittanut, että sovittelun avulla voidaan säästää sekä oikeuslaitoksen että sosiaalitoimen voimavaroja. Sovittelussa tarvitaan kansliatyötä hyvin vähän. Onnistuneet sovittelut säästävät myös tuomareiden työtä. Pidemmällä tähtäimellä se mahdollistaa työpanoksen lisäämisen huoltoriitojen oikeudenkäynteihin ja sitä kautta käsittelyaikojen lyhentämisen.

Sovittelut vähensivät kokeilutuomioistuinten sosiaalitoimelle tekemiä selvityspyyntöjä. Helsingin sosiaalitoimessa vähennys oli vuonna 2011 41 prosenttia ja vuonna 2012 20 prosenttia verrattuna vuonna 2010. Oulussa vastaava vähennys oli 36 prosenttia ja 11 prosenttia sekä Espoossa 39 prosenttia ja 22 prosenttia.

Sovintoon päättyvä sovittelu vähentää asiakkaan oikeudenkäyntikuluja ja myös oikeusavun kustannuksia oikeudenkäyntiin verrattuna. Toisaalta jos sovittelu epäonnistuu ja juttu palaa oikeudenkäyntiin, sovittelu aiheuttaa asiakkaalle tai valtiolle ylimääräisiä kustannuksia. Tätä lieventää se, että kokeilun aikana yli kolmanneksessa oikeudenkäyntiin palanneista jutuista päästiin sovittelussa sopimukseen osasta vaatimuksia.

Sovittelijatuomarilla ja asiantuntija-avustajalla on oma roolinsa ja tehtävänsä sovittelussa. Työskentely sovittelussa on kuitenkin ennen muuta yhteistyötä yhteisen päämäärän saavuttamiseksi. Ammattiryhmien yhteistyö on sujunut hyvin. Uusi työskentelytapa on tehostanut sovittelua, ja työpari on tuonut sovitteluun uutta osaamista ja syventävää työtä.

Kokeilu on vahvistanut, että pätevien asiantuntija-avustajien saaminen kaikkiin tuomioistuimiin on olennaista sovittelun onnistumisen kannalta. Suuri osa tuomioistuinsovitte- luun ohjautuvista huoltoriidoista on laadultaan erittäin vaikeita. Sovittelussa tarvitaan pitkälle koulutettuja asiantuntija-avustajia, joilla on kokemusta työskentelystä eroperheiden kanssa. Kokeiluun osallistuvat asiantuntija-avustajat ovat koulutukseltaan psykologeja tai sosiaalityöntekijöitä. Heillä on myös tehtävän edellyttämä lisäkoulutus ja työkokemusta.

Vanhemmilta kerättiin kyselylomakkeella näkemyksiä sovittelusta. Valtaosa vastanneista vanhemmista oli tyytyväisiä sovitteluun. Suurin osa katsoi saaneensa riittävästi tuoda näkemyksiään esille sovittelussa ja tulleet ymmärretyksi. Enemmistö vastanneista arvioi sekä sovittelijatuomarin että asiantuntija-avustajan työpanosta myönteisesti. Palautteiden mukaan enemmistöllä vanhemmista sovittelu oli vähentänyt riitaisuuden tasoa. Myös lakimiesavustajien antama palaute vahvistaa, että vanhempien kokemukset sovittelusta ovat olleet pääosin myönteisiä.

Lakimiesavustajalla on keskeinen rooli sovittelussa. Lakimiesavustajan panosta tarvitaan ennen sovittelua, sovittelun aikana ja sen jälkeen. Hänen roolinsa sovittelussa on erilainen kuin oikeudenkäynnissä. Sovittelussa lakimiesavustajan tehtävänä on tukea sovinnollisen ratkaisun saavuttamista samalla huolehtien asiakkaansa edusta. Saadut kokemukset lakimiesavustajien toiminnasta sovittelussa ovat olleet pääosin myönteisiä ja heidän merkityksensä sovittelun onnistumiselle on ollut suuri.

Sovittelijana toimiminen on vaativaa ja edellyttää kouluttautumista tehtävään. Tuomioistuinsovittelu poikkeaa sekä tuomarin että asiantuntija-avustajan perustyöstä, minkä vuoksi kaikki ammattiryhmät joutuvat opettelemaan uuden roolin ja työtavat. Oikeusministeriö tarjosi kokeilun aikana kokeiluun osallistuville laajan koulutuksen, josta saatujen kokemusten perusteella uusille sovittelijoille ja asiantuntija-avustajille voidaan luoda riittävän laaja ja laadukas koulutusohjelma.

Asiantuntija-avusteinen huoltoriitojen sovittelukokeilu on tuottanut myönteisiä ja lupaavia tuloksia. Hallitusohjelman mukaisesti oikeusministeriössä valmistellaan menettelyn vakinaistamista kaikkiin tuomioistuimiin. Sovittelun mahdollisuuksien hyödyntäminen edellyttää tuomioistuimilta aktiivista panostusta sovitteluun. Kokeilun onnistumisen yhtenä edellytyksenä on ollut osallistujien kouluttautuminen ja vahva motivaatio tehtävään. Nämä seikat tulisi ottaa aina huomioon sovittelijoita ja asiantuntija-avustajia valit-

taessa. Tuomioistuimet voivat hyödyntää kokeilussa saatuja kokemuksia voidaan myös muiden riita-asioiden sovittelussa.

Sovinnolliseen ratkaisuun pyrkiminen on lasta koskevissa asioissa tärkeä tavoite. Sovinto parantaa vanhempien edellytyksiä yhteistoiminnalle lapsen asioissa. Sovinto turvaa yleensä tuomioistuimen ratkaisua paremmin lapsen yhteydenpidon kumpaankin vanhempaan. Jos vanhemmat sopivat lapsen asiat ottaen niistä itselleen sen vastuun, joka heille vanhempina kuuluu, ennuste ratkaisun toimivuudelle on parempi kuin tuomioistuimen päättäessä asian. Sovittelu edistää lapsen etua vähentämällä ristiriitoja hänen kasvuympäristössään.

LÄHTEET

Aaltonen, Anna-Kaisa

Lapsioikeus ja lapsen oikeus tuomioistuimissa. Helsinki 2009

Aaltonen, Anna-Kaisa – Auvinen, Maija

Lapsiriitojen sovittelusta yleisissä tuomioistuimissa. Lakimies 2010, s. 1149–1165

Antikainen, Mari

Sosiaalityöntekijän asiantuntijuus lapsen huolto- ja tapaamissopimuspalvelussa. Kuopio 2007

Auvinen, Maija

Huoltoriidat tuomioistuimessa: sosiaalitoimi selvittäjänä, sovittelijana, asiantuntijana. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A-sarja nro 272. Helsinki 2006

Ervasti, Kaijus

Käräjäoikeuksien sovintomenettely. Empiirinen tutkimus sovinnon edistämisestä siviili-prosessissa. Helsinki 2004

Ervasti, Kaijus

Sovittelu tuomioistuimessa. Vantaa 2005

Ervasti, Kaijus

Tuomioistuinsovittelu. Käytännön opas. Jyväskylä 2012

Ervasti, Kaijus

Tuomioistuinsovittelu Suomessa. Oikeuspoliittisen laitoksen tutkimuksia 256. Helsinki 2011

Flinck, Aune ja Elonheimo, Henrik

Perhe- ja lähisuhdeväkivallan sovittelumahdollisuuksia ja rajoituksia

Teoksessa Poikela, Esa (toim.)

Sovittelu. Ristiriitojen kohtaamisesta konfliktien hallintaan. s. 109–131. Juva 2010

Haavisto, Vaula – Bergman-Pyykkönen, Marina – Mattila-Aalto, Minna

Fasilitatiivisen perhesovittelun tutkimus- ja kehittämishanke FASPER.

Julkaisematon väliraportti 30.9.2011

Hämäläinen, Juha

Kalliit erot. Selvitys huoltoriitojen kustannuksista. Lastensuojelun keskusliitto.

Neuvokeskus 2010

Kallio, Matias

Huoltajuusriitojen oikeuskäsittelyn kustannukset Espoon kaupungissa. Laskentatoimen kandidaatintutkielma. Aalto-yliopiston Kauppakorkeakoulu 29.11.2011

Karttunen, Risto

Isän ja äidin välissä. Lapsen kuulemisen psykologinen kehys huolto- ja tapaamisriidoissa. Tampereen yliopisto. Tampere 2010

Koch, Katrin

Evaluering av saksbehandlingsreglene for domstolene i barneloven – saken om foreldreansvar, fast bosted og samvar. Oppdrag fra Barne- og likestillingsdepartementet. Oslo 2008

Kurki-Suonio, Kirsti

Äidin hoivasta yhteishuoltoon – lapsen edun muuttuvat oikeudelliset tulkinnat. Helsinki 1999

Linnavuori, Hannariikka

Lasten kokemuksia vuoroasumisesta. Jyväskylä 2007

Mahkonen, Sami

Perhesovittelu. Selvitys avioliittolaissa 1987 säädetyistä perheasioiden sovittelusta lähtökohtana lapsen aseman turvaaminen vanhempien erossa. Lastensuojelun keskusliiton Neuvo-projekti. 2008

Nylund, Anna

Lapsi riidan kohteena – lapsen asemaa koskevien asioiden haasteita. Lakimies 7–8/2010, s. 1166–1182

Parkinson, Lisa

Family Mediation. Appropriate Dispute Resolution in a new family justice system. Second Edition. Great Britain 2012

Qvist, Tiina

Mitä parisuhdeväkivallan sovittelu on Suomessa? Sovitteluperiaatteiden ja -käytäntöjen kohtaamattomuuden aiheuttamat jännitteet. Oikeus 2012:3. s. 441–451

Richbell, David

CEDR sovittelijan käsikirja. Kaupallisten riitojen tehokas sovittelu. Uusimaa Oy 2001

Salminen, Kirsikka

Asiantuntija-avustaja huoltoriitojen tuomioistuinsovittelussa. Erityisesti Suomen Follokokeilun näkökulmasta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta. 2012

Sinko, Päivi

Laki ja lastensuojelu. Juridisoituvat käytännöt sosiaalityön arjessa ja asiantuntijuuden määrittelyssä. Yliopistopaino 2004

Taskinen, Sirpa (toim.)

Lapsen etu erotilanteessa. Opas sosiaalitoimelle. Stakes oppaita 46. Helsinki 2006

Valkama, Elisa – Litmala, Marjukka

Lapsenhuoltoriidat käräjäoikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu 2006:224. Helsinki 2006

Valkama, Elisa – Lasola, Marjukka

Lapsen huoltoriidat hovioikeuksissa. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu 2008:234. Helsinki 2008

Väyrynen, Kristiina

Lapsen tuska huoltoriidassa. Elämää vanhempien välissä. Psykologian ammatillinen lisensiaattitutkimus. Jyväskylän yliopisto 2008

VIRALLISLÄHTEET

Asiantuntija-avustajan käyttö huoltoriitojen sovittelussa.

Oikeusministeriö. Mietintöjä ja lausuntoja 61/2010

Asiantuntija-avusteisen huoltoriitojen sovittelun laajentaminen.

Oikeusministeriö. Mietintöjä ja lausuntoja 36/2012

Asiantuntija-avusteista huoltoriitojen sovittelua koskeva kokeilu käräjäoikeuksissa 1.1.2011 – 31.12.2012. Väliraportti.

Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 2/2012

Eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisu 2059/2/03

HE 114/2004 Hallituksen esitys Eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi

HE 93/2005 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi rikosasioiden sovittelusta

HE 284/2010. Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa sekä laeiksi oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 23 §:n ja velan vanhentumisesta annetun lain 11 §:n muuttamisesta

Lavm 4/2005 Lakivaliokunnan mietintö. Hallituksen esitys Eduskunnalle riita-asioiden sovittelua ja sovinnon vahvistamista yleisissä tuomioistuimissa koskevaksi lainsäädännöksi

SOU 2005:43. Vårdnad-Boende-Umgänge. Barnet bästa, föräldrarnas ansvar. Del B. Betänkande av 2001 års vårdnadskomite. Stockholm 2005

LYHENTEET

AL = avioliittolaki

LHL = laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta

RiitSovL = laki riita-asioiden sovittelusta ja sovinnon vahvistamisesta yleisissä tuomioistuimissa.

SHAL = laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista

TpL = laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun päätöksen täytäntöönpanosta

.

OIKEUSMINISTERIÖ
JUSTITIEMINISTERIET

ISSN-L 1798-7105
ISBN 978-952-259-292-7 (PDF)

Oikeusministeriö
PL 25
00023 VALTIONEUVOSTO
www.om.fi

Justitieministeriet
PB 25
00023 STATSRÅDET
www.jm.fi